

szet motívumainak felkarolását is. Nevezetesebb építészek: Friedrich Wilhelm Scholander, Helgo Zettervall, Ernst Jakobsen, Gustav Clason, Aron Johansson, Alexander Amberberg, Ferdinand Boberg, Ernst Stenhammer. Kevésbé jelentékeny a XIX. sz. szobrászata, melynek művelői közül Bengt Fogelberg, Frithjof Kjellberg, John Börjeson, Theodor Sundberg, Per Hasselberg, Karl Johan Eldh, Harald Sörensen-Ringi, Karl Miller, stb. említendők. Viszont a festészet terén a S. egész sor olyan mestert mutathat fel, akiknek jelentősége hazájuk határain messze túlterjed. A XIX. sz. elején Karl Frederik von Breda a nagy angol areképfestők követője, utóbb főleg a német genrefestés hatása az uralkodó (Bengt Nordenberg, Ferdinand Julius Fagerlin, stb.), később azonban mindinkább Párisé a vezető szerep (Julius Kronberg, Hugo Salmson), a modern festők közül pedig a francia művészet hatása alatt is önálló jelentőségű, európai hírnű mesterekké lettek: Anders Zorn, Carl Larsson, Karl Nordström, Nils Kreuger, Bruno Liljefors.

Svéd nyelv és irodalom. 1. Svéd nyelv. az északi germán nyelvekhez tartozik, amelyek közt a dán nyelvvel együtt a keleti ágat alkotja. Jellemző képet a svéd nyelvről csak a XIII., XIV. és XV. sz.-beli terjedelmes irodalom ad. Az ó-svéd nyelv, amint e korszak nyelvét nevezni szokás, megkülönböztetésül a reformáció óta fejlődő új svéd nyelvtől, az ó-norvég-izlandi nyelvvel összehasonlítva, eleinte csekély különbséget mutat. A kereszténység felvétele (1050 után) és ez által a latin nyelv ismerete a szókinészet formai és tartalmi tekintetben egyaránt gyarapította. Ugyanekkor váltották fel a runáírást a latin betűk, ami szintén nagyjelentőségű volt a hangjelölésre. Még jobban változott a nyelv, midőn a XIII. sz. közepe óta a német keleti-tengeri partvidékekkel való sűrű érintkezés révén a német, s a XIV. sz. vége óta a kalmari unió következtében a dán nyelv sok új elemet vitt a svéd nyelvbe. Mindezek miatt a nyelv fokról-fokra az elvadásznak bizonyos állapotába jutott, amely tetőpontját a XVI. sz. első felében érte el. Ez volt az átmenet az új svéd nyelvhez. Alakulására az új francia nyelv mellett a dán és a német voltak jelentékeny hatással. Viszont igen üdvös eredménnyel jártak a nyelv tisztítására vonatkozó törekvések, amelyeket *Andreä*, a *Petri* testvérek, a XVII. sz.-ban *Stjernhjelm*, a XVIII. sz.-ban *Dalin*, sőt az ország királyai, I. Wasa Gusztávtól II. Gusztáv Adolfig nagyban előmozdítottak.

A svéd nyelvnek mintegy húsz dialektusa van; ezek közül néhányon már a XIII. sz.-ban tartományi törvényeket szereztek, a Svearikeben (azaz a Mälár-tó melletti országokban) járatosakból pedig a mostanában beszélt irodalmi nyelv származott. A svéd nyelv *grammatikáját*, melyet régebben *Buraeus* (1636), *Fryxell* (1824, 13. kiad. 1865), *Euberg* (akinek névtelenül megjelent nyelvtanát a svéd akadémia adta ki, 1836) írtak meg először, az újabb nyelvtudománynak megfelelőleg *Rydquist* (Svenska språkets lagar, 1—6. köt., Stockholm 1850—83), *Söderwall* (Hufvudepokerna af svenska språkets utbildning, Lund 1870), *Sundén* (Svenska språklära, u. o. 1875) és *Noreen*: Vårt Språk (A mi

nyelvünk, Stockholm 1903-tól) dolgozták ki. A *hangtannal* főleg *Kock* A. foglalkozott: *Studier öfver fornsvensk ljudlära* (2 köt., Lund 1882—86) és *Språkhistoriska undersökningar om svensk akcent* (2 köt., u. o. 1878—85) című műveiben. A svéd nyelv *történetét* a XVII. századig *Petersen* írta meg *Det Danske, Norske og Svenske Sprog Historie* (2 kötet, Kopenhága 1830) című művében, újabban pedig *Noreen* *De nordiska språken* (Upsala 1886) című munkájában. A *szótárak* közt említendők: *Thre Glossarium Sui-Gothicum-ja* (u. o. 1769); *Dalin* *Ordbok öfversvenska språket* (Stockholm 1850—53) és *Riets* *Svensk dialektlexikon-ja* (Malmö 1867). Egy nagy, Grimmét utánzó szótárát a svéd akadémia ad ki: *Ordbok öfver svenska språket* (Lund 1893-tól); kitünő etimológiai munkát *Etymologisk svensk ordbok* címen *Tanum* (Stockholm 1890) adott. A gyakorlati használatra legjobb *Hoppe* szótára (u. o. 1892); jó német nyelvű svéd grammatika a *Poestioné* (Wien és Leipzig). A régi S. szótárát *Säderwall* (1884 óta) adja ki; a törvények szókinészt *Schlychter*: *Ordbok til samlingen af Sveriges gamla lagar* (Lund 1887) című műve tartalmazza.

2. **Svéd irodalom.** A svéd költészet legrégebb emlékei majd mind elvesztek. De néhány megmaradt strófa, felírás és egyéb irodalmi nyom azt mutatják, hogy a középkori svéd dalok tartalmi és formai tekintetben az izlandi *Edda*-dalokhoz hasonlítottak. A Folk-visa (svéd népdal), mely a XIII. sz. óta a dán és német népdal hatása alatt fejlődött, nincs szoros kapcsolatban ezzel a régi költészettel. *Kämpavis*ának a történelmi és hősi (hazafias) tárgyú népdalokat nevezik. E dalok formája a váltakozó végrimes strófa; az ó-germán alliterációból semmi sincs bennük. A *Kämpavisa* mellett, az egyház és a lovagok hatása alatt keletkezett a *Riddarvisa*, amelyben az itt is túlságban levő epikai elemhez lírai elem járul. Nevezetes és teljesen nemzeti a svéd jogi irodalom, amely számos törvénygyűjteményt mutathat fel a XIII. és XIV. sz.-ból.

A legrégebb biblia fordításában *Mátyás* linköpingi kanonok (megh. 1350.) vezetése mellett többen vettek részt; a teológiai irodalom azonban csak *Sz. Brigitta* hatása alatt vett különös lendületet. Az ő latinul írt, de csakhamar svédre lefordított kinyilatkoztatásait foglalják magukban a *Hölga Brigittas Uppenbarelser* (legjobb kiadás Róma 1628, újabban 4 kötet, Stockholm 1857—1862). A *Brigitta*-kolostorokban számos latin egyházi munkát, keleti mese-gyűjteményt, tanító-költeményt s egyéb világi tartalmú könyvet is ültettek át svéd nyelvre. Gazdag e korban a svéd irodalom krónikáiban is, amelyeket régente többnyire versben írtak. Ilyenek az *Erikskrönika* (1320-ig) és folytatása, a *Nya Krönikan* (1496), a *Lille rimkrönikan* stb. (kiadta *Klemming*, Svenska medeltidens rimkröniker c., 3 köt., Stockholm 1865—1868). Ezenkívül maradt e korból számos latin nyelvű krónika is.

A reformáció azonban Svédországban is a nemzeti nyelvet juttatta diadalra. A reformáció apostolai: *Petri*, *Olaus* és *Laurentius*, Melancthon tanítványai, úgyszólván az egész irodalomnak képviselői a maguk korában. Bibliafordítók, kró-

nikairók és költők egyszerre. *Rudbeckius* püspök mintaszerűen szervezte az iskolákat, a gimnáziumot, a teológiai tanulmányokat. *II. Gusztáv Adolf*, aki mint történétíró maga is működött, sok iskolát és az első gimnáziumokat alapította meg; az upsalai egyetemet is rendkívül pazar módon segítette. Számos államférfi, diplomata mint tudós is kitűnt, így *Axel Oxenstjerna*, *Johan Skytte*, *Per Brahe*, *Magnus Gabriel de la Gardie*. Nagy szerepet vitt az udvar és az upsalai egyetem *Krisztina* királynő alatt, aki Németországból, Hollandiából és Franciaországból számos neves tudóst (így pl. *Descartes*-ot, *Hugo Grotiust*, *Pufendorf*-ot) hívatott meg. Az upsalai egyetemen kívül 1632. Dorpatban, 1640. Åboban, 1668. Lundban alapították egyetemet.

Az újabb svéd költészet megalapítójának *Stiernhielm* (megh. 1672.) nevezhető, aki a német *Martin Opitz* nyomán írta versenát és költeményeit. E kor legnevezetesebb költői *Lucidor* (tulajdonképp *Lars Johanson*, megh. 1674.) és *Renvius* (megh. 1713.) voltak, azonkívül kitűntek: *Sámuel Columbus* (megh. 1679.); *Spegel* érsék, akinek *Guds Werk och Hvila* (Isten műve és pihenése) c. valóságos eposza igen szép leírásokat tartalmaz; *Brenner* asszony (megh. 1730.), akit száraz és pedáns volta dacára kortársai a tízedik műzsának tekintettek; *Fröse* (megh. 1729.), a jeles elegikus költő.

A svéd irodalom és művelődés fejlődésére nagy hatással volt *Olof von Dalin* fellépése. Először egy az angol *Spectator* szellemében szerkesztett *Argus* (1732—34) c. folyóiratot adott ki. Költeményein kívül főleg prózája méltó a dicséretre a svéd birodalom történetét tárgyaló művében (*Svearikes historia*, 3 köt. 1847—61). Mellette *Nordenflycht* asszony tűnt ki mély érzésű dalaival. A nő körül költői iskola csoportosult, amely később *Utle* dulci nevet vett föl. Ez iskolához tartoztak: *Gyllenborg* (megh. 1808.), aki meséket, ódákat és *Voltaire* Henriása utánzásaképp *Tágot öfver Bält* c. epikus költeményt írt, és barátja, *Creutz*, aki *Atis* och *Camilla* című idilljével nagy hatást tett nemzetére. A nyelv művelése érdekében rendkívül sokat tett *Kellgren*, akivel a felvilágosodás jutott uralomra Svédországban és aki mint lírai és szatirikus költő a legelsőek közt foglalhat helyet. Vetélytársa volt *Leopold* (megh. 1829.), aki *Popet* utánnoztta. Nagy tekintélynek örvendtek *Lenngren* asszony és *Oxenstjerna* gróf is. Mindezek az írók a francia minták szerinti klasszikus iskolához tartoztak. Ennek az iránynak nagy pártfogója volt *III. Gusztáv király*, aki maga is foglalkozott irodalommal és 1786. a svéd akadémiát alapította meg. Külön csapáson haladt a szentimentális *Lidner* és a genialis *Bellmann*. A maga körében eredeti író volt *Ehrensward* *Karl* gróf is (megh. 1800.). Szellemi rokona, *Thorild* heves vitába elegyedett az uralkodó ízlés korifeusaival, *Kellgren*nel és *Leopold*dal. Néhány év múltán *Höijer* filozófus és *Silverstolpe* lapot indítottak, amelyben a hazai és külföldi irodalmi termékek beható kritikai méltatásával foglalkoztak.

E kor tudósai közül nagy hírnévre tett szert *Linné* (1707—1778) botanikai rendszertanával, *Anders Celsius* (megh. 1744., mindkettő upsalai egyetemi tanár) fizikai tanulmányaival (6 osztotta

a hőmérőt 100 fokra) és *Emanuel Swedenborg* (megh. 1772.), az okkultizmus egy irányának később hírhedte vált megalapítója.

A XIX. sz. elejével a S. legújabb korszaka kezdődik; a svéd nemzeti irodalmat az 1809-iki forradalomtól lehet keltezni. A már említett *Thorild*on kívül, aki a merev formalizmus ellen harcolt, *Franzén* és *Wallin* lírikusok voltak azok, akik az új irányt megindították. Ugy ezek, mint az egyházi dalköltő *Choraeus*, a dalt és a tanítókölteményt művelő *Kullberg* és *Valerius*, a *Blumauer*t és *Wielandt* fordító *Stiernstolpe*, *Lindgren* s *Nordfors*, az átmeneti korszakhoz tartoznak. A XIX. sz. elején, a főleg *Höijer* filozófus élesztette új szellem Upsalában egy nagyrészt még tanulókból álló, a széptudományokat kedvelő társaságnak adott létet, amelyből 1807. az *Aurora*-társaság keletkezett. *IV. Gusztáv Adolf* kormányza az új eszmék ellen a *Wallmark* szerkesztésében megjelenő *Allmänna journalen för litteratur och theater* c. lappal harcolt. Az 1809-iki forradalom után a sajtó felszabadulván, a politikai újraeredést csakhamar az irodalomé is követte. Az elavult iskola ellen két párhuzamosan haladó irány küzdött, amelyek egyikében az idealisztikus, másikában a nemzeti volt a fő elem. Utóbb mindkét irány a gyakran túlhajtott romantikában találkozott. Az első iránynak 1809 óta két folyóirata volt: a *Polyfem* (kiadta *Stockholmban* *Askelöf*) és *Phosphoros* (1810—14), melyet Upsalában *Atterbom* szerkesztett. Nemsokára *Atterbom* egy *Poetisk Kalender* (1813—22) c. naptárt is indított meg. A *Phosphoros* után ez irány híveit foszforistáknak nevezték el; mikor pedig e lapjuk megszűnt, helyét a *Svensk litteraturtidning* (1814—24) foglalta el. A mozgalom főbbjei *Atterbom*, *Elgström*, *Hedborn*, *Euphrosyne* (*Nyberg* asszony) s *Dahlgren* költők és *Hammersköld*, *Palmblad*, *Schucrin* gróf és *Livijn* prózairók voltak. A romantikusok és klasszikusok közti ádáz harc hosszú ideig tartott. Mindazonáltal az új eszmék még az akadémiába is behatoltak és midőn *Leopold*, a klasszicizmus egyetlen jelentékeny képviselője meghalt, magát *Atterbom*ot is beválasztották az akadémiába.

A második fő iránynak, amely a svéd nemzeti irodalom mozgalomában érvényre jutott, noha a harcban nem vett részt, az úgynevezett gótok a képviselői, akinek lapja az *Iduna* volt. A foszforistákkal szemben, akik a legelvontabb idealizmusra törekedtek, a gótok nyelvben és tartalomban egyaránt nemzeti, északi talajból fakadt irodalom felvirágoztatásán fáradoztak. Jellemző műe szemponthól *Geijer* *Manhem* c. költeménye. Ez irány fő képviselői *Geijer* és *Tegnér* voltak, tov. *Ling*, *Afzelius*, az ifjabb *Adlerbeth*. Az újabb svéd irodalom korábbi korszakában még számos költőt találhatni, akik semmiféle iskolához nem sorolhatók. Elsőrangú hely jut közülök a korán elhunyt *Stagnelius*nak, míg *Nicander* kevésbé eredeti, de egyöntetű költő. A drámaírók közt kimagaslik *Bernhard Beskow*, akinek *Torkel Knutsson* című drámája egyike a svéd irodalom legnagyszerűbb alkotásainak. *Börjesson* tragédiái, valamint *Blanche*, *Jolin*, *Agrell*, *Michaëlsson* drámái művei is nagy tetszést arattak. Egész Svédországban híresek *Fahlcrantz* szójátékai és paródiái. A legtové-

kenyebb és legtöbb oldalú költő mindazáltal *Almquist*. Az újabb nemzedék tagjai közt főleg a finn *Runeberg* vált ki mint poéta, továbbá honfitársa, *Topelius*.

A regény Svédországban egész az újabb időkig majdnem teljesen műveletlen mező volt. A történelmi regény Scott Walter utánzásra révén honosult meg, *Gumälius* pap (Thord Bonde) kísérlete után történelmi regényeket írt *Sparre* gróf (Az utolsó szabadhajós stb.). *Crusenstolpe* regényeiben sajátosságosan vegyült a költészet a valósággal; művészebb író már *Kullberg* (III. Gusztáv udvara). *Almquist* regényei kevés kivétellel a különökös genialitás és olykor a kommunizmus bélyegét viselik magukon. Különbözik a tulajdonképeni történelmi regény csak rövid ideig virágozott, helyét csakhamar a jelenkorból vett erkölcsrajz szorította ki. E téren főleg *Wetterbergh* érdemel említést, aki a középosztályból vette genreképeit. *Palmblad* novellái és regényei közül az utóbbiak a svéd irodalom legjobb nemű termékeihez tartoznak. Tehetséges tárcsírók, akik azonban a regényt és novellát is művelik, *Sturzen-Becker* (Orvar Odd) és *Blanche*. Egyéb regényírók: *Röderstad*, *Kjellmann-Göranson* (Nepomuk), *Adlersparre* (álnevén *Albano*), *Zeipel*, *Björsten*, *Jolin*, *Topelius*, *Rydbergs* a következő írnök: *Tavestjerna*, *Aho* (Brofeldt) és *Ahrenberg*. Nagyon szeretik *Fredrika Bremer*, továbbá *Flygare-Carlén* és *Sofia von Knorring* asszonyok jeles regényeit. A legújabb korban Svédországban is a realiztikus-naturalisztikus irány érvényesült, amelynek főképviselője *August Strindberg*. Ez irány követői közt említendők még *Anne Charlotte Leffler*, *Gustav af Geijerstam*, *Viktoria Benedictsson*, *Tor Hedberg*. Újabbban *Heidenstam*, *Levertin*, *Selma Lagerlöf*, *Hallström*, *Gustav Fröding* és *Erik Axel Karlfeldt* költők és írók létertek a merev realizmus útjáról, a képzeletnek szabadabb szárnyalást engednek és egyszerűs mind sokkal egyénibbek is. A svéd irodalommal nálunk nagyon kevesen foglalkoztak; legtöbb érdeme van e téren *Györy Vilmosnak*, aki *Tegnér Frithjof*-mondáját mesteri kézzel ültette át irodalmunkba; azonfelül más svéd költőkből is jeles fordításokat adott (Budapest, 1892). Számos irodalomtörténeti cikke is jelent meg különböző folyóiratainkban. V. ö. *Schweitzer*, *Geschichte der skandinav. Litteratur* (3 köt., Leipzig, 1885-89); *Schück* és *Warburg*, *Illustrerad Svensk Litteraturhistoria* (2. kiadás, Stockholm); *Richard Steffen*, *Svensk Litteraturhistoria* (Stockholm, 1912).

Svédország (*Sverige, Suecia*, l. a mellékelt térképet), alkotmányos királyság a Skandináv-félszigeten s 1905-ig a tőle elszakadt Norvégiával perszonálunióban állott. Határai a Botteni-öböl, Keleti-tenger, az Öre-sund, Kattegat, Skagerrak, Norvégia és Finnország (ahol a Muonio- és Torneá-elf a természetes határai). *Területe*: a tavakkal együtt 448.278 km². Partjainak hossza 7624 km., amiből 6589 esik a Botteni-öböl és Keleti-tengerre és 1035 a Skagerrakra és Kattegatra. E partokban a legtöbb helyen csak apró öblöskék vannak, amelyek előtt sok az apró sziklás sziget (skjargard a. m. sziklacsoport); köztük a jelentékenyebbek: a Hval-csoport, a gránitjáról ismeretes Malmön, Oroust (345 km²), Tjörn (131 km²), a

tengeri furdójéről ismeretes Marstrand, Hallands, Väderö, Hven, Bornholm, Öland (1345 km²), Gotland (3116 km²), Gotska-Sandön, a stockholmi szigetcsoport (Torö, Alö, Muskö stb.), Björkö, Grästö, Alnö, Hornö, Ulfsar, Angesö, Holmö, Brandö, Esterö stb. A királyság felszínének 33%-a 90 m.-nél mélyebben fekszik. A felszínre részletekben 1. *Skandinávia*.

Termékek. Sem az éghajlat, sem a talaj nem nagyon kedvező a földművelésre, mindamellett újabb időkben annak intenzívebb tetelére igen sok történt. Az egész területből 9.4% szántóföld, 2.3% legelő, 59.8% pedig erdő. A gazdaságok száma 428,026 s ezek közül:

2 ha-on aluli	119,899
2-20 ha-ig	870,625
20-100 ha-ig	34,026
100 ha-on felüli	2,578

S. tehát a tipikus kisbirtokok hazája. Termeltek 1922-ben 2.5 millió q búzát, 5.7 millió q rozsort, 3 millió q árpát, 11.4 millió zabot, 20 millió q burgonyát és 38 millió q répát és cukorrépat. A termés értéke meghaladta az 1 milliárd svéd K-t.

A termés azonban a közfogyasztásra elégtelen s így S. nagy behozatalra szorul. Ugyancsak nagy a behozatal az ipari növényekből is. Bár S. legelői soványak, a háziállatok száma a lakossághoz mérten elég jelentékeny. Az 1921-iki állatstatisztika szerint volt S.-ban 715,681 ló, 2.5 millió szarvasmarha, 1.5 millió juh, 700,000 sertés s a lappok közt nagyszámú rénszarvas. A földművelésen és állattenyésztésen kívül a nemzeti jövedelem jelentékeny részét az erdőgazdaság szolgáltatja, hiszen a területnek 52.2%-át borítják erdők. Növényföldrajzi szempontból S. É.-i, nagyobb része a szubarktikus flóraövébe, D.-i, kisebb része a tenger mérsékli hatása alatt a mérsékelt flóraövébe esik. Az É. sz. 61°-án túl csaknem kizárólag tülvevő fák, míg ezen vonaltól D-re már inkább lombhullatók alkotják az erdőket. A vadászat régi, nagyobb jelentőségéből sokat veszített; fontosabb annál a halászat, amely különösen a Kattegat- és Skagerrak-mellék lakóinak fő jövedelmi forrása. A *bányászat* szintén igen fontos foglalkozás S.-ban. Legjelentékenyebb a vasércbányászat, különösen Kopparberg, Örebro, Wernland, Westmanland, Upsala láneken; leghíresebbek a danneromai bányák és legnagyobb a vasérc-kivitel Gellivarából. Nemesek a vasércbányászat, de a nyers és öntött vas előállítása is folytonos haladást mutat. 1921-ben az egész királyság vasérc-termelése 6.5 millió tonna volt. A nyers vas termelése ugyanazon évben 313,000, a rúdvasé pedig 211,000 tonnára rúgott. A vasércen kívül bányásztak 1921-ben 578 tonna ezüst- és ólomércet, 441 tonna rézércet, 29,000 tonna önt, 6000 tonna mangánércet. A tiszta arany- és ezüst-termelés 1646 kg.-ra rúgott. D.-i S. széntermelése 1921-ben 377,000 t. szén volt. 1921-ben bányászattal foglalkozott 35,466 egyén.

Ipar. Az ipar, bár némely ágában a szükségletet még most sem elégíti ki, S. vízierőinek kihasználása és villamos erőtelepek létesítése következtében az utóbbi évtizedben jelentékenyen fejlődött. A legutóbbi gyáripari statisztika szerint a vállalatok száma 14,000, a foglalkoztatott munkások

közül 308 ezer férfi, 60 ezer nő 48 ezer tanuló s a gyáripari termelés értéke 2 milliárd svéd K. Az iparvállalatok között első helyen állanak a fűrészmalmok és a faértékesítő-, illetve feldolgozó telepek, melyeknek száma a 2000-et is meghaladja. Nemesak S.-nak, hanem mondhatni a világnak legnagyobb fűrészmalma Skutskärben van, a Dalef folyónak a Keleti-tengerbe szakadó torkolatánál. Ugyanitt működnek az óriási cellulóza- és szóda-, illetve szulfít-gyárak is.

Legnagyobb gyáripari központok: Malmöns-, Stockholm-, Göteborg-, Bohns- és Östergötland-län. A már említett faipar mellett a vas- és fémpár főhelyei: Sandwik, Donnarvet, Uddeholm, Fagersta, Stockholm; az agyag- és porcellángyártásé: Rörstrand, Gustavsberg; üveggyártásé: Kosta és Rejmire; míg a posztó-, gyapjú- és pamutipar legfontosabb helyei Göteborg és Norrköping. A legnagyobb villamosenergia-termelő központ Göteborgtól K.-re a Trollhätta vízesésnél működik s itt épültek fel a hatalmas vegyészeti gyárak, a nitrogént és egyéb műtrágyázásra alkalmas sókat előállító óriási gyártelepek. Általánosan elterjedt iparág végül S.-ban a gyújtógyártás és a heringgyanó-gyártás, melyet főleg a Német-birodalomba importálnak óriási mennyiségben. A cellulóza- és fagyapó-, valamint papírgyárak a nagy fűrészmalmok közelében állanak, míg szesz-, cukor- és sörgyárak, valamint a dohány és élelmiszereket előállító vállalatok főleg az ország D.-i részén találhatók nagyobb számmal.

Külkereskedelem. S. külkereskedelme 1921. következőképen alakult: Bevitel 1258 millió svéd korona, kivétel 1097 millió K.

Fontosabb beviteli cikkek: szövött árúk 152, gépek 152, szén, érc 148, nyers textilanyagok 111, állati termékek 72, gyarmatárúk 80, gabonafélék 60 millió svéd korona. Kiviteli árúk: tűzifa 294, vas- és gépek 183, mifa és papír 318, szén- és érc 88, élő állat 52, állati nyerstermékek 50, gabonafélék 24 millió svéd korona értékben. Legnagyobb volt a forgalma Nagybritanniával, Német- és Norvégországgal és az Északamerikai Egyesült-Államokkal.

Hajóforgalma 1921-ben 23 millió tonnára rúgott. Kereskedelmi hajórajza összesen 2590, ebből 1274 gőzös, 1316 vitorlás, 1,5 millió tonna tartalommal.

Közlékedési intézményeinek sorában első helyen állanak a mintaszerűen vezetett svéd vasutak, 1921-ben 15,500 km. hosszú vonalakkal, amelyek közül 10,000 km. magánvállalatoké, 5500 km. pedig az állam tulajdoná. A postahivatalok száma 5676, a táviróhivatalok száma 3487. Ezenkívül több parti szikratáviró-állomás.

Lakosság, népesedési viszonyok. S. népessége, mely 1840. alig érte el a 3,2 milliót, az 1921. évi népszámlálás szerint 5,954,316, s mintegy 20,000 finn, 8000 lapp és 1000 egyéb nemzetiségű egyén leszámlálásával valamennyi svéd anyanyelvű. Vallás szerint a túlnyomórész lutheránus s a többi hitfelekezetek száma együttesen alig éri el a 10,000-et.

A villamosság terfoglalásával s a nagy ipar-telepek létesítésével kapcsolatban a népesség foglalkozási viszonyaiban nagy otlodások álltak

elő. A földművelő lakosság száma erősen megcsappant, míg az ipari foglalkozásúaké hatalmas arányban megnövekedett. (1761-ben az összes népességnek csak 9,5%-a, 1920-ban már 45,8%-a volt iparos és kereskedő).

Köznevelődés. Az általános és kötelező nép-oktatás következtében S. kulturális viszonyai igen kedvezőek s az irni-olvasni nem tudó besorozott katonák száma csak alig 2%. Közoktatástügyi intézményei a következők: 2 egyetem (Upsala és Lund), 2 csonka egyetem Stockholmban (orvosi fakultással és jogi, valamint filozófiai szemináriummal) és Göteborgban (bölcseleti fakultással); 77 középiskola, 51 felsőbb népiskola, 15 tanító-, illetve tanítónőképző, 14 technikai és hajóiskola, azonkívül orvosi, katonai, állatorvosi és művészeti iskolák és továbbképző intézetek. Gyógypedagógiai intézményei és szakiskolái elsőrendűek. Az elemi iskolák száma 15,500, a tanítóké 25,384.

Alkotmány, közigazgatás, jogszolgáltatás. S. az 1809 jún. 6. kelt alaptörvény (Regerings-Formen) s az 1866., illetve 1909. évi módosított törvények szerint alkotmányos és örökös királyság. A Bernadotte-házból származó királynak lutheránusnak kell lenni. A király felelősségre nem vonható; ő tizen háborút és köthet békét, törvényhozói hatalmát pedig megosztja az országgyűléssel (Riksdag). A végrehajtott hatalmat az államtanács (Statsrad) által gyakorolja, amely a miniszterek testülete és tagjainak száma 10. A Riksdag két házból áll; a felsőház tagjainak száma 150, akiket a községi hatóságok választanak 6 évre a legalább 35 éves leg több adót fizetők (legalább 3000 svéd korona évi jövedelem után) közül. Az alsóház tagjainak száma 230, akiket 3 évre választanak. Választójogosult és választható csak a 24 évet elért svéd allampolgár. A Riksdag minden évben tart üléseket, de a király feloszthatja. A helyi adminisztráció céljából S. 25 länre (közigazgatási kerületre) oszlik. Stockholm város élén egy fő kormányzó, a többi 24 län élén pedig egy prefektus áll, akiket a király nevez ki. Göteborg, Malmö, Norrköping és Gefle ki vannak véve a kerületi kormányok alól. A kerületekben és a városokban egy-egy választott testület a közigazgatást ellenőrzi. Az ország fővárosa Stockholm, 422.042 lak., kivétele még két városnak van 100.000-nél több lakosa, ezek: Göteborg 202.000, Malmö 115.000 lak. Az igazságszolgáltatást elmozdíthatatlan bírák intézik. A legmagasabb igazságszolgáltató fórum a Konungens högsta Domstol. Polgári perekben a legfőbb igazságszolgáltató bíróságok a stockholmi, jönköpingi és kristianstadi udvari törvényszékek. Első folyamodású bíróságok a városokban a városi (91), vidéken pedig a kerületi, háradsbíró (125). Ez utóbbiaknál minden járás (domsaga) számára van egy bíró (háradsbíró), aki bizonyos időben az egyes helységekben (tingställen) törvényt (ting) ül; mellette a helységbeliek 12 választott tagja (nämndemän) van; ha ezek a bíró ítéletét egyhangúlag elvetik, az ő határozatuk jut érvényre.

Államháztartás. Az 1923/24. évi költségvetés 361 millió svéd korona bevételt és ugyanannyi

kiadást tüntet föl. Főbb kiadási tételek: igazságügy: 7, honvédelem: 71, népjólét: 44, közoktatás: 66 millió svéd korona. Az államadósság összege 1922 végén 2 milliárd svéd korona, tehát S. az európai államok közt egyike a legjobb pénzügyi helyzetben levőeknek.

Hadsereg és haditengerészet. A hadkötelezettség a 20. évtől a 42-ig tart, ebből 11 év az első vonalban, 4 év a másodikban, 8 a népfelkelésben. A szolgálati idő összesen 355 nap a négy hadgyakorlatot beszámítva, 390 nap a lovasságnál, 380 nap a tüzérségnél. A szárazföldi sorhad áll 6 hadosztályból, 28 gyalogezred (84 zászlóalj, 28 gépfegyver-osztály), 9 lovas ezredből (48 század), 7 tüzérezredből (55 ágyus, 2 lovagló, 1 hegyi, 19 taracklúteg), 1 vartüzérezred, 1 parti tüzérezred, 35 utászszázad, 6 szakérszecsapatost; a békeállomány 19.000 ember, a hadiállomány 380.000 ember. Tengerészete 1922-ben 71 hajó, ezek közül 14 páncélos tornyoshajó, a segédhajókon és búvárhajókon kívül; állománya 466 tiszt, 5138 altiszt és matróz.

Cimerét és lobogóját l. a *Címer* és *Lobogó* cikkek színes képmellékletén.

Története. A történeti idők kezdetén S. déli részét a germán eredetű *gótok*, középső vidékeit pedig a *svédék* (Svealand) lakták. A gótok elvándorlása után a *dánok* foglalták el a félsziget D.-i csúcsát (Schonen), míg a svédék több törzskirályságra szakadtak. Mintogy *Upsalában* volt közös szent helyük, az idevaló törzskirályok véres harcok után az összes svéd törzsekre kiterjesztették hatalmukat. Az új renddel elégedetlen harcosok csatlakoztak a norvégiai és dániai *normannok* (vikíngék) rabló hadjárataihoz. S.-ból indult ki *Rurik* (l. o.) vezér, ki Oroszország megalapítója lett (862). S. első igazi királya *Erik a Győzedelmes* (985—1000 körül) volt, kinek fia, *Olof Skötkonung* (megh. 1022) a keresztény hitre tért, de a svéd nép csak a XI. sz. végén lett teljesen keresztény. 1060 körül *Stenkil* alapított új dinasztiát, mely 1130 körül halt ki. Ezután a götalandi *Sverker* (1130—56) és a svealandi IX. v. *Szent Erik* (1150—60) utódiak váltották fel egymást a trónon. A két család kihalása után 1250. a Folkung-nemzetségből való *Birger* főúr (jarl) ragadta magához a hatalmat, s fiát, *Valdemárt* (1250—75) választotta meg királynak. Birger nagy érdemeket szerzett a közbéke helyreállításával, a Hansa-szövetség pártolásával és Stockholm megalapításával. Ő kezdte meg Finnország meghódítását és keresztény hitre térítését. Valdemárt öccse, *Magnus* (1275—90) fosztotta meg trónjától, ki a parasztsztyálynak kedvezett a nemességgel szemben. Fiának, *Birgernek* (1290—1318) gyámja *Torgils* 1293. befejezte Finnország meghódítását. Ennek kivégeztetése miatt a királyt öccsei *Valdemár* és *Erik* 1310. elfogták és az ország felosztására kényszerítették. Birger ugyan 1318. testvéreit éhhalállal pusztította el, de a nép felázadt és elfűzte. A trónt most Erik fia, *Magnus* (1319—65) foglalta el, ki anyai nagyatyja után Norvégia királya is volt, de ezt az országot 1355. átengedte ifjabb fiának, *VI. Haakonnak*. Mint hogy idősebb fia, *XII. Erik* 1359. meghalt, nővérének fia, *Mecklenburgi Albrecht* támadt fel

ellene s 1365. legyőzte és fogságra vetette, melyből csak 1371. szabadult ki, miután a trónról végleg lemondott. *Albrecht* (1365—89) uralmának *Margit* dán heregnő, IV. Valdemár dán király leánya, *VI. Haakon* norvég király özvegye, vetett véget, ki az elégedetlen svéd főnemessel szövetkezve legyőzte és hat évi fogság után lemondásra bírta. A három skandináv állam most Margit kormányzása alá került, aki 1397. az ú. n. *kalmári unióban* kivitte, hogy mind a három ország nővérének unokáját, *Pomerániai Eriket* ismerje el utódjának.

XIII. Erik (1412—39) önkényes uralma ellen azonban felkeltek a svédék s előbb *Engelbreket* (1435—36), majd *Knutsson Károlyt* (1436—40) választották kormányzójuknak. Erik letétele után az unionista pártiak *Kristóf* (1440—48) dán királyt választották meg uralkodónak, de ennek halála után ismét a nemzeti párt kerekedett felül s *Knutsson VIII. Károly* (1448—57 és 1464—70) foglalta el a trónt, kit egy időre *I. Keresztély*, dán király (1457—64) szorított le a hatalomról. VIII. Károly halála után *Sten Sture*, az *idősb* (1470—97 és 1501—03) volt S. kormányzója, közben *I. Keresztély* fia, *II. János* (1497—1501) uralkodott. Sten Sturet rokona, *Svante Sture* (1504—12), majd ennek fia, *Sten Sture, az ifjabb* (1512—20) követte a kormányzásban. Ez ellen a dán párt *II. Keresztély* dán és norvég királyt hívta be az országba, ki 1520. jan. 19. Bogesund mellett legyőzte Sten Sturet és Stockholmban magát svéd királlyá koronáztatta. Uralmának biztosítására a nemzeti párt vezetőit hűszegző módon kivégeztette (l. *Stockholmi vérfürdő*), de ezzel csak növelte az elégedetlenséget, melynek élére *Wasa Gusztáv*, a Dalekariába menekült fiatal főúr állott. A svédék szabadságharcát *Lübeck*, a hatalmas Hansa-város is támogatta pénzzel és hajókkal. A dánok teljesen kiszorultak S.-ból s a hálás svédék Gusztávot előbb kormányzóknak, majd a stíngnási országgyűlésen királlyá választották (1523. jun. 6.).

I. Gusztáv (1523—60) az ország függetlenségének kivívása után a nyomasztó pénzügyi viszonyok hatása alatt a *vesterási* országgyűléssel 1527. elfogadtatta a *reformáció* behozatalát, azt uralkodó vallássá tette; a katolikus egyház javait lefoglalta. Gusztáv állandó hadsereget és hajóhadat szervezett s a dán királlyal szövetkezve megtörte Lübeck tengeri fennhatóságát a Kelet-tengeren. Fia *XIV. Erik* (1560—68) csakhamar összeütközött mostoha testvéreivel. Öccsét, *Jánost*, Finnland heregét elfogatta, de ez kiszabadult és testvéröccsével, *Károlyval*, Södermanland heregével szövetkezve, 1566. fölkelést támasztott ellene és megfosztotta trónjától. **III. János** (1568—92) befejezte az elődjétől kezdett dán háborút Gothland sziget átengedésével, azután Rettenes Iván orosz cárral keveredett háborúba, melynek eredménye Narva és Ingemanland elfoglalása volt. A trónon idősebbik fia, a katolikus vallásban nevelkedett *Zsigmond* (1592—99) követte, kit a longyelek már 1587. királyukká választottak. Ez uralkodásának jó részét S.-on kívül töltötte s helyette katolikus érzésű tanácsosai kormányoztak. Az elégedetlen protestánsok élére a

király nagybátyja, *Károly* södermanlandi herceg állott, ki magát 1595. kormányzóvá választatta, s mikor Zsigmond fegyveres erővel tört be S.-ba, 1598. Stångbro mellett legyőzte s 1599. az országgyűléssel letétette. Ezután mint *IX. Károly* (1599—1611) foglalta el a trónt, bár a királyi címet csak 1604 óta használta. Fia, *Gusztáv Adolf* (1611—32) három háborút örökölt atyjától. A dánoknak az 1613-i békében engedményeket tett ugyan, de az oroszok az 1617-i stolbovai békében átengedték Ingermanlandot, a hosszabbban húzódó lengyel háború pedig Livland birtokát szerezte meg S.-nak (1629). Gusztáv Adolf állandó hadsereget szervezett, emelte az ipart, a kereskedelmet és az iskolaügyet. Jeles kancellárja, *Oxenstierna* (l. o.) segélyével a külföldön is nagy tekintélyt szerzett, s 1630. mint a német protestánsok védője avatkozott a Habsburgház elleni küzdelemben. (Németországi hadjáratát l. *Harmincéves háború* alatt.) A litveni csatában történt esete nagy csapás volt a német protestánsok ügyére, de Oxenstierna és a kiváló svéd hadvezérek (Bauer, Torstenson, Wrangel) fentartották S. újonnan szerzett hatalmi állását leányának, *Krisztinának* (1632—54) uralkodása alatt. A dánok az 1645-i brömsebol békében átengedték S.-nak *Jämtland*, *Herjedalen* norvég kerületeket s Gottland és Ösel szigeteket, a *vesztfáliai* békében pedig a Keleti és Északi tenger partján szerzett értékes birtokokat (1648). Elő-Pomeránia, Wismar, Bremen és Verden birtoka a Keleti-tenger kizárólagos urává tette. Krisztina belső kormánya azonban nem volt szerencsés és 1654. önként le is mondott. Utóda unokatestvére, a *Pfalzweibrücken* házból való *X. Károly* (1654—60) lett. Ő vetette fel Lengyelország felosztásának tervét s előbb Frigyes Vilmos brandenburgi választóval (1656), majd II. Rákóczi György erdélyi fejedelemmel szövetségbe (1657) támadta meg azt. Kiskorú fiának, *XI. Károlynak* (1660—97) gyámjai a lengyelekkel megkötötték az olivai békét (1660 máj. 3.). XI. Károly mint önálló uralkodó 1680. a nemesség hatalmát megtörte, visszavette az elidegenített koronajavakat (redukcziók) s a királyi hatalmat korlátlanná tette. A trónon 15 éves fia, *XII. Károly* (1697—1718) követte, kinek fiatal korát Dánia, Lengyel- és Oroszország uralkodói arra használták fel, hogy szövetségek S. nagyhatalmi állásának megtörésére. Ez okozta az *Északi háború* (l. o.) kitörését. Ennek szerencsétlen kimenetelű S. nagyhatalmi állását mindenkorra megtörte. A német birtokokból csak Elő-Pomeránia egy része és Wismar maradt meg s Finnországot Nagy Péter orosz cár csak Livland, Észtland és Ingermanland átengedése fejében adta vissza.

XII. Károlyt ifjabb nővére, *Ulrika Eleonóra* ill. ennek férje, hessen-kasseli *Frigyes* (1720—1751) követte a trónon. Ennek uralkodása alatt újra a nemesség ragadta magához a kormányzó hatalmat. Ez volt az u. n. *szabadság*-kor (Frithestiden 1718—1772). A külső politikában a nemesség két pártra szakadt: eleinte a békepárt, gúnynevén a *sapkák* (nattansössa), volt uralkon Horn Arvid vezetése alatt. 1738-ban a franciáktól támogatott harcias párt, népszerű nevén *kala-*

pok (hattar) jutott uralomra s 1741. Oroszországnak hadat izent. A rosszul vezetett és gyenge svéd sereg vereséget szenvedett s az áboi békében (1743 aug. 18.) át kellett engedni Oroszországnak Finnország K-i szegélyét a Kymmene folyóig. Ugyanekkor Erzsébet cárné kívánságára a gyermektelen Frigyes király Adolf Frigyes holsteingottorpi herceget jelölte utódjává.

Adolf Frigyes (1751—71) uralkodása alatt a királyi hatalom még süllyedt. Adolf Frigyes fia, *III. Gusztáv* (1771—92) mindjárt trónralépése után az 1772 aug. 19-i merész államesínnel véget vetett a nemesi párturalomnak és új alkotmányt adott S.-nak. Korszerű reformokkal akarta az ország jólétét emelni, de szeszélyes viselkedésével és pazarlásával csakhamar elvesztette népszerűségét. 1788-ban az országgyűlés megkérdőzése nélkül háborút indított Oroszország ellen, mely 1790-ben eredmény nélkül végződött. Végre is egy nemesi összeesküvés áldozata lett s a trónon kiskorú fia, *IV. Gusztáv* (1792—1809) követte. Ez, mint Napoleon fanatikus ellensége, 1805. belépett a harmadik koalícióba, mire 1807. francia hadak szállották meg Bló-Pomerániát, I. Sándor orosz cár pedig, mint Napoleon szövetségese, 1808. Finnországot támadta meg s azt elfoglalta. Erre katonai forradalom támadt (1809 márc. 13) s a fogságba esett királyt a svéd országgyűlés trónfosztattnak nyilvánította. A trónt ezután III. Gusztáv öccse, *XIII. Károly* (1809—18) foglalta el. Mivel gyermektelen volt, a svéd országgyűlés *Keresztély Agost* angustenburgi herceget jelölte trónörökösnek, ki a *Károly Agost* nevet vette fel. Ennek hirtelen halála (1810 máj. 28) után az országgyűlés egyhangúlag *Bernadotte* (l. o.) francia tábornagyot választotta meg trónörökösnek (1810 aug. 21). Ez 1813. francia létre is Napoleon ellenségeihez csatlakozott s mint az északi sereg fővezére harcolt a lipseai csatában. Ezután Dánia ellen fordult s azt a kielii békében (1814 jan. 14) Norvégia átengedésére kényszerítette, ő meg lemondott Elő-Pomeránia birtokáról Poroszország javára. Ezután a norvégoktól megválasztott *Keresztély Frigyes* királyt lemondásra bírta s a norvég alkotmány elismerése mellett a két országot perszonális unióban egyesítette.

XIV. Károly János, (1818—44) a Bernadotte-uralkodóház megalapítója, sokat tett S. anyagi jólétének előmozdítására, de önkényesen uralkodott. Fia, *I. Oszkár* (1844—59), liberális szellemben uralkodott s mint a skandináv unió lelkes híve az 1848—50-i schleswig-holsteini bonyodalomban Dánia pártján állott. Fiának, *IV. Károlynak* (1859—72) uralkodása kezdetén kezdődtek a harcok az önállóságra törekvő *Norvégiával*. (L. ezeket *Norvégia története* alatt.) Hosszas alkotmányos küzdelmek után 1865 végén a rendi országgyűlés megszavazta a népképviselői alkotmányt, mely 1866 jún. 22-én lépett életbe. A trónon öccse, *II. Oszkár* (1872—1907) követte, kinek kormányai a norvég elszakadó törekvésekkel szemben S. honvédelmi reformját akarták keresztülvinni, de a katonai kiadásoktól idegenkedő kamarák csak hosszas viták után szavazták meg a flottafejlesztés és a várépítések költségeit. Az *agrárius* párt erő-

sődésével mindinkább a védvamos politika győzött a szabad kereskedelem elvén. A Norvégiával kitört konfliktus, dacára a király jóakarati engedékenységeinek, mégis a két állam szétválására vezetett. 1905 jún. 7-én a norvég storting II. Oszkárt megfosztotta királyi hatalmától és Norvégiát független államnak nyilvánította. A karlstadi értekezleten a norvégok teljesítették S. kívánságait (határ-erődök lebontása) s miután a norvég nép is túlnyomó többséggel az unió felbontása mellett nyilatkozott, a svéd kamarák is elismerték Norvégiá függetlenségét. Ezután nyomban lemondott Lundeberg koalíciós kormánya és a liberális *Staaft* alakított új kormányt. De a választó-reform kérdésében a kamara leszavazván, 1906 máj.-ban lemondott. Utóda, *Lindmann*, 1907 máj.-ban elfogadtatta a kamarákkal a módosított választói törvényt, mely szerint mindkét kamara tagjait az arányos rendszer szerint választják, de az általános választójogot csak a második kamara választóira terjesztették ki.

II. Oszkár halála (1907 dec. 8.) után legidősebb fia, *V. Gusztáv* kövekezett S. trónján. Az 1911-i választásokon megbukott a Lindmann-kormány s 1911 okt. 7. ismét a liberális *Staaft* jutott hatalomra. Ez ellene volt a pénzügyi megterhelésekkel járó hadsereg-reformnak, de a svéd nép, melyet *Sven Hedin* (l. o.) híres szövezei is figyelmeztetett Oroszország veszedelméről politikájára, nagy lelkesedéssel magáévá tette a «nemzeti védelem» (försvar) ügyét. 1914 febr. 5. az egész országból 30,000 svéd gazda jelent meg a király előtt, hogy kifejezze áldozatkészségét. A király válasza ellenkezésben állott a kormány felfogásával, s *Staaft*-nak a szocialisták ellentüntetése dacára le kellett mondania. Utóda 1914 febr. 17. *Hammar skjöld* báró lett, ki a hadügyi tárcát is vállalta. Minthogy a pártonkívüli kormánynak nem volt többsége, 1914 márc. 5. feloszlatta a második kamarát. Az új választásokon a kormány nem kapott többséget s nem volt reménye arra, hogy a kamara a hadügyi reformokat megszavazza. A világháború kitörése azonban megváltoztatta a liberálisok ellenzéki álláspontját is. A svéd kormány 1914 aug. 1. semlegességi nyilatkozatot tett és szept. 12. elfogadták az új véderőtörvényt, a semlegesség megővására szükséges mozgósítás költségeire 50 mill. koronát szavaztak meg. Miután S. kereskedelme egyre nagyobb károkat szenvedett Anglia erőszakoskodásai miatt, Dániával és Norvégiával együttesen 1914 nov. 19-én tiltakozó jegyzéket intézett a hadakozó felekhez a semleges hajózás érdekében. Wallenberg külügyminiszter eszméje volt az 1914 dec. 18—19-i malmői királytalálkozás, melyen *V. Gusztáv*, VII. Haakon és X. Keresztély vettek részt, hogy a skandináv államok érdekeit közösen megvédjék. De Norvégiá angolbarát és Dánia német-ellenes hangulata miatt S. magára maradt az «összinte» semlegesség útján. A svéd kormány 1915 máj. megtiltotta hadi árnik átszállítását S.-on át, mi Oroszországra nézve érzékeny csapás volt. Az angolok azonban tovább folytatták a hadiszerek szállítását Oroszországba, sőt svéd lobogó alatt is csempészték árúkat, mire S. megtiltotta a révkalauszoknak, hogy svéd lobogóval járó idegen hajókat a kikötőkbe vezes-

senek. Anglia a népjogok megsértésével nagy gazdasági károkat okozott az országnak, az élelmezési nehézségek miatt a közvéleményt a német-ellenes *Branting* vezette szocialisták mindjobban az entente-haratság iránt igyekeztek hangolni, de Hammar skjöld miniszterelnök a súlyos viszonyok és az Angliától eredő további zaklatások ellenére is szigorúan megtartotta a semlegességet. Nagy izgalmat keltett, hogy Oroszország az Aland-szigeteket megerősíteni kezdte, mert ez támadó pontul szolgálhatott S. ellen; tehát minden eshetőségre föl kellett készülnie a kormánynak. Szeptemberben Krisztániában a három semleges északi állam kormányelnökei közös tanácskozásukon újabb intézkedéseket állapítottak meg a kereskedelempolitikai érdekek védelme végett s elhatározták, hogy bár a hadviselők közt a békekötés érdekében nem tesznek kezdeményezést, de megteremtik mennél több semleges ország fokozott együttműködését a közös érdekek védelme céljából. Az entente-hatalmak tiltakoztak a Kogrund-esetorna elzárása ellen s hogy a kereskedelmi bűvárhajók (németek) szabadon járhatnak svéd kikötőkbe, de a svéd kormány nem engedte magát megfélemlíteni és kijelentette, hogy nem tárgyal olyan követeléseket, amelyek az ország szuverenitását sérthetik. A parlament többség 1917 márc. 3. mégis csak 10 millió koronát szavazott meg a semlegességi költségekre a kért 30 millió helyett, mire márc. 29. Hammar skjöld miniszterelnök lemondott. Az új kormányt *Swartz* egyet. tanár alakította meg, de az új választáson a szocialdemokraták megszaporodtak. *Swartz* lemondott s helyette a liberális *Elden* alakított kormányt, amelybe a szocialista *Branting* is belépett mint pénzügyminiszter, aki azonban a sajtónak az entente javára való megvesztegetése miatt már 1918 jan. 5. kénytelen volt lemondani. Az orosz forradalom után a hatalom csakhamar a bolsevikok kezébe kerülvén, ezek a S.-tól is azonnal elismert független Finnországot megtámadták. A finnek segélyt kértek S.-tól, de ez, a semlegességre hivatkozva, megtagadta a segélyt, sőt a fegyverszállítást is megtiltotta. A háború után 1918 dec. 30. egyezés jött létre S. és Finnország közt, melynek értelmében az Aland-szigetek erőit lerombolják. 1919 jan. 30. a szigeti lakosság óriási többsége népszavazattal kimondta a Svédországhoz való csatlakozást, azonban a finnek ellenséges magatartása miatt a szigetek birtokba vétele nem történt meg. 1920-ban *Geer* lett a miniszterelnök. 1921 febr. 14. a többségi szocialisták magatartása miatt *Geer* lemondott s a király *Branting* szocialdemokratának ajánlotta fel a kormányt, de ez, valamint más pártvezérek sem vállalkoztak, mire *Sydow* alakított febr. 23. kormányt a volt miniszterek megtartásával. 1921 júliusban az országgyűlést feloszlatták és szeptemberbe új választásokat tűztek ki. Míg az első kamara összetétele alig változott, a második kamarában a szocialisták kerültek többségre, a polgári pártok 24 mandátumot vesztek; megválasztottak 93 szocialistát (ezenkívül 5 baloldali szocialistát és 7 kommunistát), 62 konzervatívot, 41 liberálist, 21 parasztpártit. Okt. 4. a Sydow-kormány lemondott, s a király a szocialista *Bran-*

tingót bízta meg a kabinetalakítással, a kabinet tagjai csupa szocialisták lettek. 1922 jan. 25. az országgyűlés alkotmánymódosítást fogadott el, amely szerint esetről-esetre bizonyos javaslatokra nézve meg kell kérdezni a népet, de ennek ezavazata csak javaslat és nem kötelező törvényes erővel bír. Ugyancsak 1922 augusztusban népszavazást rendeltek el az alkoholtilalmi rendelet tárgyában, a többség az alkoholtilalm ellen nyilatkozott. Az Oroszországgal történt kereskedelmi egyezmény javaslatát a szocialistákkal és kommunistákkal szemben a második kamara többsége elvetette. Branting kormánya másfél év alatt nagyrészt elvesztette népszerűségét s 1923 április 14. a király *Thyryge* igazságügyi tanácsost, a konzervatív párt vezérét bízta meg az új kormány megalakításával.

Irodalom. I. Földrajzi irodalom. Bidrag till Sveriges officiella statistik (1857-től 24 különféle tárgyú hivatalos kiadvány); G. Sundbarg, Sweden, its people and its industry, Stockholm 1904; Ahlenius K. és Sjögren Ö., Sverige, geografsk, topografsk, statistisk beskrifning, Stockholm 1903—1921; Flach-Dannfelt-Sundbarg, Sveriges Jordbruk, Upsala 1909; Mohn, La Svède et la révolution Norvégienne, Paris 1905; Sundbarg, Aperçus statistiques internationaux, Stockholm 1914; Statistisk Arsbok for Sverige, 1910-től; Arnheim F., Schweden, Gotha 1917; Kjellén R., Schweden, München 1918.

II. Történelmi irodalom. S. történetét és egyes eseményeit megírták Carlson Fredrik, Dalin, Fryxell, Gøtjer, Hildebrand Emil, Malmström, Odhner, Srinholm, Styffe. Legújabb Sveriges historia intül 20. seket, Stockholm 1902 óta 10 köt., Hildebrand és mások szerkesztésében; Minnen ur Sveriges nyare historia, Stockholm-Upsala 1852—93, 16 köt., többek szerkesztésében; Biografiskt Lexikon, Upsala-Örebro, 23 köt.; új szorozat, Örebro-Stockholm 1867—82, 9 köt. Gyűjteményes és forrásmunkák: Scriptores rerum Suecicarum medi aevi, Upsala 1818—76, 3 köt.; Svenskt Diplomatarium, Stockholm 1829—1904, 10 köt.; Handlingar rörande Skandinavians historia, u. o. 1816—65, 40 köt. Historiska Handlingar, u. o. 1861—1906, 21 köt. Polyótrakt: Historiskt Bibliotek, u. o. 1875—80, 7 köt.; Historisk Tidskrift, u. o. 1881 óta 27 köt. Irodalmunkban bőven foglalkozik vele: Ballagi Aladár, XII. Károly és a svédek átvonulása Magyarországon, 1922.

Svéd-Pomeránia (Új-Pomeránia), I. Pomeránia.

Svéd püncs, I. Püncs.

Svedruža, adók. Varasd vm. krapinai j.-ban, (1910) 2055 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Svéd tornaszat, a gyógytornáznak legelőször Svédországban Ling által kidolgozott módja, I. Gyógytornázás.

Svéd zöld, a. m. Scheele-zöld (I. Arzénes savak és sóik.)

Svehla, Anton, cseh politikus, szül. Hostivarban (Prága mellett) 1873. Tanulmányai befejeztével családi birtokán gazdálkodott s egyik vezérémbere lett a cseh agrárpártnak. 1908-ban a cseh tartománygyűlésbe választották. A háború alatt az egész cseh nemzeti társadalmi élet vezetését kezében tartotta, de ő tartotta fenn az Ausztria-ellenes külföldi agitációval is az érintkezést. Az összeomlás után 1918 november 14. az új cseh kormányban belügyminiszter lett; 1920 szeptember 15. lemondott, de 1922 október 7. miniszterelnök lett.

Svendborg, város a dán Fünön szigeten, a róla elnevezett tengerszoros partján, (1921) 14.210 lak., hajóépítéssel, jó kikötővel. A magas dombok közt fekvő városban két régi templom van, amelyek egyike Valdemár a győző (megh. 1241.) korából való, S. egyike Dánia legrégebb városainak.

Svendsen, Johan, norvég zeneszerző, szül. Krisztániában 1840 szept. 30., megh. Kopenhágában 1911 jun. 14. 1883-ban Kopenhágában udvari karmester lett. A skandináv faji zene legkiválóbb képviselőinek egyike. Nevezetesebb művei: 2 vonósnyéves, vonósütös, vonósnyoleas, férfikarok, 2 szimfónia, hegedű- és gordonka-verseny, számos induló zenekarra, norvég, svéd és izlandi népdalok zenekari feldolgozásai.

Sven Hedin, svéd utazó, I. Hedin, 2.

Sverdrup, I. Johan, norvég államférfi, szül. Jarlsberg kastélyban 1816 júl. 30., megh. Krisztániában 1892 febr. 17. Ügyvéd volt s 1851 óta a stórthing tagja és több ízben elnöke. Az ú. n. parasztpárt élén harcolt Norvégia függetlenségéért és a királyi hatalom korlátozásáért. Keresztülvitte, hogy az országos törvényszék *Stang* Frederik miniszterelnököt elítélte. 1884 jún. 6. állott az új kormány élére, de engednie kellett radikális programjából s mikor a választásokon nem győzött, 1889 júl. visszalépett. V. ö. *Dahl, Johan S.* (Krisztánia, 1899—1904, 3 köt.)

2. S., Otto, norvég északsarki utazó, szül. a Helgolandhoz tartozó Haarstadban 1855 okt. 31. Tizenhét éves korában tengerész lett. 1888. csatlakozott Nansen grönlandi útjához, kinek hajója, a Fram, S. felügyelete alatt készült. Nansen 1895 febr. 14. elhagyta hajóját és S. vezette tovább az expedíciót. A Fram 1895 okt. 19. és nov. 15. közt az é. sz. 85° 57'-ig jutott, majd 1896 aug. 20. Skjervö norvég kikötőbe visszaérkezett. 1898 júl. 24. újabb északsarki expedícióra indult a Fram hajóval, két éven át a jég fogvatartotta; négy évi távollét után 1902 szept. 19. Stavangerba ért vissza. Mikor az 1912 szeptemberben elindult Brusilov-féle expedícióról 1914-ig sem jött hír, S. 1914 augusztusban expedíciót szervezett s 1915 januárban szerencsésen visszaérkezett Archangelszkba. Műve: *Nyt Land* (német kiadás: Neues Land. Vier Jahre in arktischen Gebieten [Leipzig 1903. 2 köt.]).

Sverdrup-szigetek, a Parry-szigetecsoport É.-i folytatását alkotó szigetecsoport az északamerikai Jeges-tengerben, amelyet 1902. fedeztek föl s Sverdrup Ottó északsarki utazórol neveztek el.

Sverige (svéd) a. m. Svédország.

Sverker, svéd király (1130—56), a hasonló nevű dinasztia megalapítója, mely dedunokájában I. *Jánosban* (1216—22) halt ki.

Sverre, norvég király (1184—1202), utóda 1319-ig uralkodtak Norvégiában.

Sveta Anna, adók. Belovár-Körös vm. gjurjevaci j.-ban, (1910) 289 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveta Helena, adók. Zágráb vm. szentivánzelinai j.-ban, (1910) 1086 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveta Helena Koruška, adók. Belovár-Körös vm. körösi j.-ban, (1910) 664 horvát lakossal. (Tr. SzHSz.)

Sveta Jana, adók. és pk. Zágráb vm. jaskai j.-ban, (1910) 3212 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveta Jelena-Dramalj, adók. Modrus-Fiume vm. cirkevnicai j.-ban, (1910) 983 lak. (Tr. SzHSz.)

Sveta Klara, adók. és pk. Zágráb vm. zágrábi j.-ban, (1910) 876 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveta Nedjelja, adók. és pk. Zágráb vm. samobori j.-ban, (1910) 1186 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveti (horvát és szerb, ejtsd: szveti) a m. szent. Helynevekben gyakori. Nónemben sveta.

Sveticce, adók. Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1910) 319 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Svetičko Hrašće, adók. Zágráb vm. károlyvárosi j.-ban, (1910) 760 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveti Gjuragj, adók. Verőcze vm. alsómihojáci j.-ban, (1910) 1253 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveti Ilija, adók. Varasd vm. varasdi j.-ban, (1910) 1793 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveti Ivan Žabno, adók. és pk. Belovár-Kőrös vm. körösi j.-ban, (1910) 1722 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveti Ivan Zelina (*Szentivánzelina*), adók. és pk. Zágráb vm. szentivánzelinai j.-ban. (1910) 1627 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveti Jakov-Siljevica, adók. Modrus-Fiume vm. cirkvenicai j.-ban, (1910) 1294 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveti-Juraj (*Szentgyörgy, San-Giorgio*), politikai község Lika-Krbava vármegye zenggi j.-ban, a tenger partján, Veglia szigetével szemben, (1910) 3152 horvát lak., gőzhajóállomással. Közeliében római vár romjai látszanak és sok római régiség került napfényre. (Tr. SzHSz.)

Sveti Križ, adók. Varasd vm. klanjeci j.-ban, (1910) 680 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveti Matej, adók. Zágráb vm. stubicai j.-ban, (1910) 1761 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveti Petar, adók. Varasd vm. ludbregi j.-ban, (1910) 1002 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveti Petar Čvrstec, adók. Belovár-Kőrös vm. körösi j.-ban, (1910) 1696 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveti Petar Orehovec, adók. és pk. Belovár-Kőrös vm. körösi j.-ban, (1910) 1084 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Sveti Rok, adók. Lika-Krbava vm. gračacai j.-ban, (1910) 1728 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Svĕtlá (ejtsd: szvetla), *Karolina*, családi nevén *Muzáková* Johanna szül. *Rott*, cseh írónő, szül. Prágában 1830 febr. 24., megh. u. o. 1899 szept. 7. Számos regényének és elbeszélésének tárgya részint a nép életéből, részint a modern társadalomból van véve. Nevezetesebb regényei: *Križ* u potoka (A patak mellett álló kereszt, 1868); *Vesnický román* (Falusi regény, 1869); *Nemodlenee* (Az istentagadó, 1873); *Frantina* (1870). Pedagógiai munkáit is írt. Összes művei 1899—1904. jelentek meg 30 kötetben Prágában. V. ű. T. *Nováková*, K. S. jeji život a spisy (Praha 1890).

Svetoblažje, adóközség Verőcze vm. diakovári j.-ban, (1910) 293 szerb lak. (Tr. SzHSz.)

Sveto brdo (a. m. szent-hegy v. *Monte Santo*), a Velebit hegység 1753 m. legmagasabb csúcsa Lika Krbava vm. és Dalmácia határán Gospiétól DK-re, közel az Adriai-tenger Canale della Montagna (Moriacca) nevű szorosához.

Svetoivanski Obrež, adók. Zágráb vm. szentivánzelinai j.-ban, (1910) 416 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Svetoslav, horvát király, Držislav bátyja (1003—1010). II. Orseolo Péter venetói doge veje. Uralkodása alatt a dalmát városok Velence uralma alá kerültek.

Svévek (*Suevi, Suebi*), vándor és harcias germán népszövetség az Elbe és Havel mentén, mely nem annyira földművelésből, mint inkább vadászatból és állattenyésztésből élt. Caesar, ki

a S.-ot és Ariovistus vezértük Kr. e. 58., amidőn Galliába törtek, megverte, 100 járásukról beszél, melyek mindegyikében 10,000 harcias ember találkozik. Tacitus a Dunától É.-ra a Keleti-tengerig terjedő földet Suevlának hívja, hol a szemmonok, hermundurok és langobardok a legkíválóbbak. A markomann Marbod a S.-et egységes uralma alá szervezte, később a markomannokat és quádokat nevezték S.-nek. E szövétség magva és maradóka volt az alemann nép. A népvándorlás korában a S. neve a szemmonokra szállított. Egy részük 406. Radagaisus (l. o.) vállalatához csatlakozott. 409-ben a vandálokkal együtt átkeltek a Pireneusokon és ott telepedtek le; sok viszontagság után 585. a S. birodalma a nyugati gótokéba olvadt bele. Nevük ma a *sváb* szóban él tovább.

Svibovec, adók. Varasd vm. novimariói j.-ban, (1910) 1326 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Svica, adók. Lika-Krbava vm. otočai j.-ban, (1910) 2234 horvát-szerb lak. S. környéke természeti szépségeiben igen gazdag. A Gaeska folyó itt több ágra szakadva hullámszik a Velebit-hegységen keresztül, majd a Svica-tóvá szélesedik, ezen alul a Doljno-Svicka stena sziklafaláig kanyarodik, ahol 10—12 ágra szakadva, 90 m. magas zuhatagot képez. (Tr. SzHSz.)

Svihák, tót eredetű szó, eredetileg suhogó (vessző), átvitt értelemben jelenti a vele való ütést; személyekre értve nálunk szállóige lett, a. m. léha, komolyan nem vehető, hiú ember, aki minden igazi hivatás nélkül mindenáron mennél többet akar szerepelni.

Svilaj, adók. és pk. Pozsega vm. brodi j.-ban, (1910) 866 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Svilajnac, szerb város, l. *Szvilajinac*.

Sviloš, adók. Szerem vm. újlaki j.-ban, (1910) 704 szerb lak. (Tr. SzHSz.)

Svinhufvud, *Per Evinö*, Finnországnak mint köztársaságnak első elnöke. Bölcseszett, majd jogot tanult, azután bírői pályára lépett; a turkui udvari bíróságnál ülnök lett 1901. Mint e bíróság többi tagját is, 1903. elbocsátották, de 1906-tól már mint a heinolai, majd később mint a lappeli fellebbviteli bíróság tagja működött 1914-ig. A rendi országgyűlések idején kitartóan ragaszkodván hazájának alkotmányos jogaihoz, e magatartása miatt a főkormányzó rendelkezése elfogták és Szibíriába, Tomszk kormányzóságba száműzték. Mikor az orosz cári uralom bukásával kiszabadult, otthon a főügyészi állást nyerte el, majd a finn szenátus gazdasági osztályának vezetője lett (1917-től 1918-ig). A világháború fordultai következtében 1917 őszén hazájában a nyugtalanság egyre fokozódott. A szocialisták kiváltak a szenátusból. Ekkor S. az újonnan alakult kormány élére állt, amely a képviselőháznak azt javasolta, hogy Finnország mondja ki teljes függetlenségét és elszakadását az orosz birodalomtól. Ezt el is fogadták. Az utána következő vörös uralom idején 1918 márc. 5. elmenekült a Tarmo nevű orosz hadihajón Esztország fővárosába, Tallinba és innen Németországba. Társaival együtt lefegyverezte az orosz tisztikart és legénységet s elfoglalta a hadihajót, amely ma is Finnországgé. A fehér hadsereg győzelme után S. visszatért hazájába, ahol az újonnan összeült képviselőház

elnökké választotta; de rövid idő múlva a magánéletbe vonult vissza.

Svlnica, adók. Zágráb vm. petrinjai j.-ban, (1910) 1088 szerb lak. (Tr. SzHSz.)

Svlnimír (*Dmitar Zvonimír*, magyar íróknál *Zvonimír*), horvát király. Az 1076-ban Gerard érsek, VII. Gergely pápa követése elnöklete alatt Spalatóban tartott egyházi zsinat az üresedésben lévő horvát trón betöltésével is foglalkozott. A horvát főurak és a latin főpapság VII. Gergely pápa nyomása alatt S. jelöltségében állapodtak meg és Salonában S.-t királlyá koronázták. S. a pápa vazallusává lett, neki hűségét esküdött s évi 200 arany adót fizetett. S. a pápai követek szállásán Vránában (Dalmácia) egy kolostort adományozott a pápának, amely adományozás a vránai (aurániai) perjeltség alakjában ma is fennáll. S. mint pápai vazallus és a normannok szövetségese tengeren a keletrómai császárság és Venencia, szárazföldön pedig Szent László magyar királlyal IV. Henrik német császár ellen hadakozott. 1089-ben a Knin melletti Koszovopoljén (Rigómezőn) tartott országgyűlésen a horvát főurak megölték. A knini székesegyház főoltára alatt temették el.

Svlnjarevci, adók. és pk. Szerém vm. vukovári j.-ban, (1910) 771 horvát, német és magyar lak. (Tr. SzHSz.)

Svlnjičko, adók. Zágráb vm. sziszeki j.-ban, (1910) 831 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Svlnka, folyó I. Sznye.

Svstov, város, I. *Svstov*.

Svitava, város, I. *Zvittau*.

Svjatislav (*Szvetisláv*) *Tivadar*, bolgár cár, (1294—1322) a görögöket, kik Aszen Mihályt Bulgária ellenszárává tették, megverte és az elfogott görögöktől eszerébe kiszabadította a görög fogságból apját, I. Terterij Györgyöt, de nem adta neki vissza a trónt. 1320-ban Andronikos görög király unokáját, Theodorát vette feleségül.

Svoboda (ejtsd: szvo—), *František Xaver*, cseh író, szül. 1860 okt. 25. Igen termékeny író. Legismertebbrege nyelvi a Rozkvét (Kifejlés, Prága 1898) és Řeka (A folyam, u. o. 1909.) Irt sok drámát és vígjátékot. V. ö. V. *Dresler*, S. (Prága 1911.)

Svobodova (ejtsd: szvo—), *Růžena*, *Svoboda* *František* (I. o.) neje, család néven *Capová*, cseh író, szül. Mikulován (Morvaország) 1858 júl. 10., megh. Prágában 1920 január havában. Az újabbkori cseh irodalom egyik legkiválóbb női képviselője. Legolvasottabb regényei a *Zamotaná* vlákna (Összebogozott fonalak, Prága 1899) és *Milenky* (A kedvesek, u. o. 1901.). Sok ifjúsági elbeszélést írt, pl. *V rdné vsi* (A szülőfaluban 1908); *Listy italské* (Olaszországi levelek 1909) stb. V. ö. F. *Salda*, S. R., a *Čechische Revue* 1907. évf. I. *Svojič*, adók. Modrus-Fiume vm. vojnicki j.-ban, (1910) 781 szerb lak. (Tr. SzHSz.)

S. v. p., a francia *s'il vous plaît* (ha önnek úgy tetszik) rövidítése.

S. v. r., a latin *sub voto remissionis* (a visszaküldés kérelmével) rövidítése.

Svračica, adók. Zágráb vm. glinai j.-ban, (1910) 354 horvát lak. (Tr. SzHSz.)

Svračkovo selo, adók. Lika-Krbava vm. udbinai j.-ban, (1910) 809 szerb lak. (Tr. SzHSz.)

Svrakarica, adók. Zágráb vm. dvori j.-ban, (1910) 406 szerb lak. (Tr. SzHSz.)

S. v. v., a latin *sit venia verbo* (legyen szabad a szót kimondani, számomra ne sértsem) rövidítése.

Sw., latin növénynevű után *Swartz* *Olaf* (1760—1818) svéd botanikus, stockholmi tanár nevének rövidítése. A svéd és nyugatindiai flóráról írt.

Swadlincote District (ejtsd: szvádlínkóte), város Derbyshire angol countyban, Burton on Trent közelében, (1911) 18,676 lak., községhelyszállal és agyagiparral.

Swaga, I. *Borax*.

Swains., tudományos latin állatnevek után *Swainson* *William* (1789—1855) angol zoológus nevének rövidítése.

Swakopmund, kikötőhely a régi Német-Dél-nyugat-Afrikában. 1915 jan. 14. megszállták az angolok. Most brit kormányzás alatt áll.

Swammerdam, *Jan*, holland természettudós, szül. Amsterdamban 1637 febr. 12., megh. u. o. 1680 febr. 15. 1661-ben a leideni egyetemre ment, ahol orvostudományokat s különösen anatómiát tanult. 1667-ben Leidenben megszerezte a doktori címet. Sok új felfedezést tett az anatómia, főleg a gerinctelen állatok mikroszkópi anatómiája terén. Művei: *Algemeene Verhandelng van bloedeloose Diertjens* (Utrecht 1669, latinul Leiden 1685) és *Miraculum naturae, seu uteri muliebris fabrica* (Leiden 1672). Iratainak egy részét halála előtt megemmisztette, egy másik részét szükségből olcsó áron eladta. Az utóbbiak fél századdal későbbben *Biblia naturae, sive historia insectorum in certas classes reducta etc.* (2 köt., Leiden 1737—38, németül Leipzig 1752) címmel jelentek meg.

Swamp fever (ang., ejtsd: szvomp fiver) a m. mocsárláz, az Egyesült-Államokban és Kanadában a lovak fertőző vérszegénysége.

Swamps (ang., ejtsd: szvompssz), mocsarak a Mész-szigetparton és az Egyesült-Államok K.-i partvidékén, ahol gyakran régi lagunákból keletkeztek, amelyeket a tengertől nagyobb homoktúrázások elzártak.

Swampcott (ejtsd: szvompsszkott), tengeri fürdőhely Massachusetts északamerikai államban, az Atlanti-óceán partján, (1910) 6204 lak.

Swan, I. *Joseph Wilson*, angol feltaláló, szül. Sunderlandban 1828., megh. 1914 május 27. Főleg elektrotechnikai találmányai voltak, melyek közül legnevezetesebb elektromos izzólámpája, mely nevét viselte s ezzel megelőzte e téren a többieket, kik izzólámpák kieszelésével foglalkoztak; a Royal Society tagjává is választotta.

2. *S.*, *Robert M. W.*, felfedező utazó, szül. 1858., megh. Kuala Lumpurban, a Maláji-félszigeten, 1904 márc. 26. Bányamérnök volt, 1891-ben mint térképező résztvevett az afrikai Masona-földre vezetett expedicióban; 1893-ban újból a Masona-földre utazott, 1896-ban geológusként Ny.-Ausztráliában, majd Hátsó-Indiában működött.

Swanevelt (ejtsd: — felt), *Herman van*, (a remete), hollandi festő, szül. Woerdenben 1600 kör., megh. Párisban 1655. Élete nagy részét Rómában és főleg Párisban töltötte, hol 1653. a művészeti akadémia tagja lett. Olaszos jellegű tájképei nem ritkák. A budapesti Szépművészeti

Muzeumban levő két képe közül egyik égő várost, a másik folyón átvezető hidat ábrázol. Festményeinél jelentékenyebb 116 rézkarcra.

Swanhillt v. Sunilda (Jordanes szerint), a német hősmondában Ermanarich király neje. Ermanarich gonosz tanácsadója, Bikki (Sibich) a királynál azzal vádolja, hogy házasságtörést követ el ennek fiával, Randverrel, amiért aztán a királynét négy paripa által szétépetik. Testvérei, Sörlí és Hamir megboszulják halálát és megölik Ermanarichot. Az északi forrásokban S. Sigurd és Gudrun leányaként szerepel.

Swan-river (*Hattyú-folyó*), folyó Ausztrália DNY.-i partvidékén. Ered az Avon és Sós-folyóból (utóbbi gyakran ki van száradva), áttöri a Darling hegységet, elfolyik Perth mellett és Freemantlenál az Indiai-óceánba ömlik.

Swansea (ejtsd: szvoanasi, *Abertawe*), kikötőváros Glamorganshire walesi countyban, a Bristol-öböl egyik ága, a S.-i öböl mellett, (1921) 157,561 lak. A legfontosabb iparág a rézipar, amely még Erzsébet királyné idejéből való; egyéb iparágak: pléhedénykészítés, vas- és ólomolvasztás, acél-, műtrágya-, vagongyártás és a kémiai ipar. Hajóforgalma jelentékeny. A régi eredetű, de csak újában felvirágzó városnak nagyobb modern épületei mellett nevezetes a XIV. sz.-ból a Mária-templom és a régi, 1099-ből való erősségnek maradványai.

Swarez, Karl Gottlieb, német jogtudós, lásd *Swarez*.

Swarth, Helene, hollandi költőnő, l. *Lapidot-Swarth*.

Swarzenski, Georg, német műtörténész, szül. Drezdában 1876 jan. 11. Majna-Frankfurtban 1907. a városi képtár igazgatója lett, 1915 óta egyszersmind egyetemi tanár. Fő műve: *Denkmäler der süddeutschen Malerei des Mittelalters* (I. r. 1901, II. r. 1909, III. r. 1913); ismertette továbbá a frankfurti magántulajdonban levő festményeket és plasztikai műveket.

Swaborg, finnországi erőd, l. *Sveaborg*.

Sweater (ang. ejtsd: szvetör), kötött vagy szövött gyapjúing, amelyet általában a sportolók viselnek.

Sweating system (ang.), lásd *Küzzasztó rendszer*.

Swedenborg (eredetileg *Swedberg*), *Emanuel*, svéd tudós és szektaalapító, szül. Stockholmban 1688 jan. 29., megh. Londonban 1772 márc. 29-én. Tanulmányait az upsalai egyetemen végezte s négy éven át Angliában, Hollandiában, Francia- és Németországban utazott. Visszatérvén hazájába, XII. Károly svéd király bányatanácsossá nevezte ki. A család 1719. nemességét nyert s ekkor nyerte Swedenborg helyett S. nevét. Ezen időben eróműtani és közgazdasági problémák fejtegetésével foglalkozott, algebrai rövid értekezéseket írt; majd elhagyván ezemelő tanulmányait, a bányászat és fémolvasztás rendszerének tudományos megírására s a teremtés kezdete elméletének megállapítására szentelte életét. Ezen tanulmányainak eredménye *Opera philosophica et mineralia* (1734) c. műve. E munkáját ugyanezen évben követte egy másik a Végteleenről és a teremtés végéről, a lélek és test viszonyáról. Ugyane kérdéssel foglalkoznak *Oeconomia regni animalis*

(2 kötetben 1741) és *Regnum animale* (befejezetlen, 3 köt., 1744—45) művei is. 1747-ben lemondott bányatanácsosi állásáról és *Arcana coelestia* c. 1756. Londonban kiadott művében mindenütt a legmélyebb miszticizmussal beszél a szentírásról, melyet minden betűjében és pontosokájában szentnek tart; Jézus Krisztusról, ki testi alakot öltött magára; a Szentlélek szerinte nem más, mint a megváltott emberiség kifolyása; az egyház a 18. században végére jutott és S. 1757. látta az utolsó ítéletet a lelkek világában. Ekkor egy új világ nyílt meg, melyet a Jelenések könyvében levő Új-Jeruzsálem jelez, melynek előhírnöke ő s tana az ő irataiban található fel. S. különösségeihez tartozott annak hirtetése is, hogy ő több, már régen elhalt nevezetes emberrel, Dávid királlyal, Pál apostollal, XIV. Lajos francia királlyal összeköttetésben áll, és míg amazokat az elkárhoztattak, ezt a boldog szentek között találta föl. Nemcsak a földről, hanem a holdról és a bolygóról való lelkekkel is összeköttetésben volt. Érdekes az életről való tanítása is. Szerinte egyedül Isten él; halott az egész teremtés, halott az ember, s ezeknek látszólagos élete nem más, mint Istennek bennök való jelenléte. S. nem akart külön felekezetet alakítani. Mikor azt hirdette, hogy a keresztény egyház végére jutott, abban reménykedett, hogy a pogányok között új egyház fog alakulni, de későbbben reménye hirtetésével felhagyott. 1910-ben az upsalai főtemplomban gránit-emléket állítottak részére. Műveiből magyar fordításban megjelent: *Menny és pokol, látottak és hallottak szerint* (Bpest 1909). A *swedenborgiánusok*, vagy amint ők magukat nevezni szokták *«a Jelenések könyvében jelzett új Jeruzsálem új egyháza»*, 1788-ban szervezkedtek önálló testületé. Számuk sohasem emelkedett nagyra. Nagy-Britanniában 4000 léleknél kevéssel vannak többen s körülbelül ugyanannyian lehetnek az északamerikai Egyesült Államokban is. 1810-ben alakult S. iratainak nyomtatására és terjesztésére a *S.-társulat*. V. ö. *Budmann*, *Die Lehren der neuen Kirche* (2-ik kiadás, Basel, 1870, és *Schlieper*, *E. S.-s System der Naturphilosophie* (Berlin, 1901).

Swedenborgiánusok, l. *Swedenborg*.

Sweelinck, Jan Pieters (Pieterszoon), hollandi zeneszerző, szül. Deventerben 1562., megh. Amsterdamban 1621 okt. 16. Zarlino tanítója volt. Ő teremtette meg az orgonafugát. Számos kiváló alkotással gazdagította hangszere irodalmát. Összes műveinek gyűjteményes kiadása Max Seifferth szerkesztésében 1895—1903. jelent meg. V. ö. P. H. I. *Tiedeman*, I. P. S. (holland életrajz 1892.)

Sweep-stake (ang., ejtsd: szvip sték) a. m. tétverseny; azaz oly verseny, melyre nincs meghatározott összegű díj kiírva, hanem aki ahány lovat nevez, annyiszor fizeti be a tételt, és akinek a lova első lesz, az nyeri a tételek összegét. Az ilyenféle versenyek már igen ritkák, de volt idő, amikor csak ilyenek voltak. Ma díjversenyeket írnak ki és a díjakat a fogadási adóból és belépti díjakból fedezik.

Sweet (ejtsd: szvít), latin növénynév után *Sweet* Robert (megh. 1839.) angol botanikus, londoni kereskedő kertész nevének rövidítése. Művei: *Flora*

australasica (1828); Hortus britannicus (1827, 3. kiad. 1839).

Sweet (ejtsd: szvít), *Henry*, angol nyelvész, szül. Londonban 1845 szept. 15., megh. Oxfordban 1912 ápr. 30., ahol mint a fonetika tanára működött. Munkássága alapvető volt az angolszász nyelvtanra nézve, hangtani kutatásai pedig világhírűvé tették. Ó-angol szövegeket adott ki az Early English Text Society gyűjteményében. Főművei: Handbook of phonetics (1877); History of English sound (1874) és a Sketch of Anglo-Saxon poetry.

Sweet sop (nőv.), l. *Anona* és *Cachiman*.

Sweet wood (nőv.), l. *Symplocos*.

Sweinheim (*Sweynheym*), *Konrad*, könyvtárgyomtató, l. *Pannartz*.

Swell (ang.), l. *Dandy*.

Swellendam, a Délafrikai Unió fokföldi tartományának egyik kerülete, 6117 km² ter., (1911) 15,809 lak. S. székhellyel. Ez utóbbi 2548 lakossal, egyike a Fokföld (1745-ből) legrégebb városainak.

Swert, *Jules de*, belga gondokaművész és zeneszerző, szül. Löwenben 1843 aug. 16., megh. Ostendben 1891 febr. 21. 1869—73-ig a berlini Hoftheater koncertmestere volt és a Hochschule tanára, 1888. Ostendben lett karnagy és a zeneiskola igazgatója. Számos művel gazdagította hangszere irodalmát, írt szimfóniát (Nordseefahrt) és két operát: Die Albigenzer (1878); Graf Hammerstein (1884).

Swerts, *Jan*, belga festő, szül. Antwerpenben 1826., megh. Marienbadban 1879 aug. 11. N. de Keysernek volt tanítványa és G. Guffens-szal együtt belga templomokban és nyilvános épületekben festett falképeivel az olaszos nagy stílust iparkodott hazájában meghonosítani. 1874 óta a prágai művészeti akadémia igazgatója volt.

Swete (ejtsd: szvít), *Henry Barclay*, anglikán teológus, szül. Redlands-ben 1835 márc. 14.; 1890 teológiai tanár lett a cambridgei egyetemen. Főművei: Faith in relation to creed, thought and life (1895); An introduction to the Old Testament in Greek (2-ik kiadás 1902); Patristic Study (1902); Studies in the teaching of our Lord (1903); The ascended Christ (1910); Essays on some Biblical questions of the day (1909).

Swięciany, város, l. *Szvjencjani*.

Swiedack, *Karl*, írói néven *Karl Elmar*, osztrák népköltő, szül. Bécsben 1815 májusban, megh. u. o. 1888 aug. 2. Előbb kereskedő volt, majd színész és színpadi író. Első darabjának: Die Wette um ein Herz (1841) nagy sikere volt; egyéb színdarabjai közül említendő még: Der Goldteufel, Dichter und Bauer (Suppé zenéjével), Unter der Erde, Raimund, Das Mädchen von der Schule.

Sweynheym (*Sweinheim*), l. *Pannartz*.

Swieten, l. *Gerard*, orvos, szül. Leidenben 1700 máj. 7., megh. Schönbrunnban 1772 jún. 18. Leidenben egyetemi tanár volt, 1745. Mária Terézia királynő házi orvosává nevezte ki. Igazgatója volt a bécsi cs. kir. könyvtárnak, elnöke az orvosi fakultásnak. Műve: Commentarii in Boerhaavii aphorismos de cognoscendis et curandis morbis (Leiden 1741—42, 5 köt., újabb kiadás Tübingen 1790, 8 köt.).

2. *S.*, *Gottfried*, báró, *S. I.* fia, szül. Leidenben 1739., megh. Bécsben 1803 márc. 29. Apja utóda

lett a császári könyvtár igazgatóságában, 1781. a tanulmányi és könyvvizsgáló udvari bizottság elnökévé nevezték ki. Bizalmas barátja volt Haydn-nak és Mozartnak, és Bécsben előadatta Händel és Bach műveit, Haydn számára ő dolgozta ki a Teremtést angol szöveg után; ő írta Haydn Évszakainak szövegét is.

Swietenia *L.* (nőv.), l. *Mahagonifa*.

Swift, *Jonathan*, angol író, szül. Dublinben 1667 nov. 30., megh. u. o. 1745 okt. 19. Nagy nélkülözések között végezte el tanulmányait. Sir William Temple-nek, III. Vilmos egyik barátjának titkára lett. Temple megbízásából írta első két eredeti művét: a Tale of a Tub-öt, mely a három testvér történetében a három (katolikus, protestáns és presbiteriánus) egyházat gúnyolja; a Battle of Books Temple ellenfeleit teszi nevetségessé a »régiek és a modernek» közti irodalmi harcban. Kilrootban, majd Laracorban lelkészkedett, azután Angliában látogatásai alkalmával a kor leghíresebb embereivel megismerkedett s az uralkodó whig pártnak nélkülözhetetlen szolgálatokat teljesített rettegött tollal. S. reményeiben megcsalódva, utóbb a hatalmasodó tory párt szolgálatában volt, barátai ellen írta röpiratait. Népszerűvé akkor vált, midőn irataiban Irország nyomorát festette és az angoloknak fizetendő adó eltörléséért szállt sikra. Elméletet írt a szenvedéseitől négy év után váltotta meg a halál 1745. Életének és természetének egész keserősége, balszerencséje, az emberek iránt táplált megvetése és gyűlölete jut kifejezésre Gulliver's Travels (Gulliver utazásai 1726) c. művében, melyben a liliputik, óriások és mások országaiban tett fantasztikus utazások képében erős szatírával bírálja korának közállapotait, udvari és társadalmi életének fonákosságait. Műveit legjobban kiadta Temple Scott (1897—1902, 10 köt.). Életét megírták: H. Craik (1882), Stephen (1882), Moriarty (1892), Collins (1893). Magyarul megjelent: Gulliver utazásai ismeretlen országokban. Az ifjúság számára átdolgozták: *Battlay Imre* (1872), *Prém József* (1886), *Vajdasy Ernő* (1895), *Egry György* (1905); teljes fordítása *Karinthy Frigyes*től 1914, 2. kiad. 1920. és *Wildner Ödöntől*, életrajzzal, 1922. jelent meg Budapesten.

Swinburne (ejtsd: szvimbörn), *Algernon Charles*, angol költő, szül. Londonban 1837 ápr. 5., megh. u. o. 1909 ápr. 10. Első műveivel (The Queen Mother és Rosamund 1860) nem keltett feltűnést. Francia- és Olaszországban járt és visszatérve, a praeraffaelitákkal érintkezett sokat, ami misztikus hajlamait fejlesztette. 1865-ben jelent meg *Atalanta in Calydon* c. klasszikus tragédiája, mellyel költői hírnevét megalapította. Ezt követte remek trilogiája *Stuart Mária*ról (Chastelard 1865, Bothwell 1874, Mary Stuart 1881). Baudelaire hatását mutatja a Poems and ballads (1866), melyekben forradalmi szelleme jut kifejezésre a szenvedélyes hangú versekben, hadat üzen minden konvencionális politikai és erkölcsi fogalomnak. Mazzininak és az olaszok küzdelmének szentelte *A song of Italy*-t (1867). Victor Hugo is nagy hatással volt rá. Művészetete tetőpontját jelzik a *Songs before Sunrise* (1871). Praeraffaelita hatás alatt fordult a *Tristram*

of Lyonesse középkori tárgya felé, melyet szerelmi eposzban dolgozott fel (1882). Versformáját illetőleg az angol költészet legnagyobb művésze. Számos egyéb költői munkáján kívül írt egy regényt is, levélformában (Love, cross-currents 1905) s remek tanulmányokat Blake-ról (1868), Chopmanról (1875), Shakespeare-ről (1879), Victor Hugóról (1886), Ben Jonsonról (1889). Kisebbsé tanulmányait is több kötetben boesátotta közre. Összegyűjtött művei 1904 óta jelentek meg. V. ö. *Wrocław*, Algernon Charles S. (London 1901).

Swindon (ejtsd: szwinda), város Wiltshire angol countyban, (1921) 54.920 lak., szép városházzal és nagy vasművekkel. Régebben *New- és Old-S.* néven két szomszédos községből állott.

Swinemünde, Stettin külső kikötője Usedom szigetén, (1919) 15.587 lak., hajóépítéssel és halászáttal; jó a kikötője, amely több km. hatalmas erődfüvellyel van védve. S.-t, amely széles, hársfákkal szegélyezett utcából áll, 1824. mint tengeri fürdőt alapították; fürdőt most is sűrűn látogatják. Környéke kedvelt kirándulóhely.

Swinton (ejtsd: szuintn), város Yorkshire angol countyban, (1911) 13.658 lak., vasművekkel, üveg- és agyagiparral, szénbányával.

Swinton and Pendlebury (ejtsd: szuintn end pendlbört), város Lancashire angol countyban, Manchester közelében, (1921) 30.924 lak., téglagyártással, pamutiparral.

Syagrius, Gallia utolsó római helytartója. Atyja, Aegidius, 461 óta a római uralom utolsó maradékát, egy északnyugati földterületet Soissons körül önálló fejedelem módjára kormányzott. S. 464. örökölte ezt tőle és 486-ig birtokában tartotta, amikor Chlodwig frank király Soissons körül legyőzte és megölette. Ezzel a rómaiak uralma Galliában megszűnt.

Sybaris, város, l. *Szibarisz*.

Sybaris, folyó, l. *Cosüle*.

Sybarita, l. *Szibarisz*.

Sybel, l. *Heinrich von*, német történétíró, szül. Düsseldorfban 1817 dec. 2., megh. Marburgban 1895 aug. 1. A bonni, marburgi, müncheni egyetemeken tanított, 1875. a berlini állami levéltár igazgatójává nevezték ki. Közben tagja volt a porosz képviselőháznak is, hol liberális felszólalásaival tűnt ki. Nagy tevékenységet fejtett ki mint oklevéltudós (Publikationen aus den preussischen Staatsarchiven, Politische Korrespondenz Friedrichs des Grossen), ő alapította a római porosz történelmi intézetet. — Művei: *Geschichte des ersten Kreuzzugs* (Leipzig, 1881, 2. kiad.); *Die Entstehung des deutschen Königtums* (Frankfurt, 1881, 2. kiad.); *Geschichte der Revolutionszeit von 1789 bis 1795* (Stuttgart 1897—1900, 10 köt., új, olcsó kiad.); *Geschichte der Revolutionszeit von 1795 bis 1800* (Düsseldorf, 1878—82, 2. kiad.); *Die Begründung des Deutschen Reiches durch Wilhelm I.* (München, 1892—95, 7 köt., 5. kiad., 1901 népsz. kiadás); *Kleine historische Schriften* (München und Stuttgart 1863—81, 3 köt.); *Vorträge und Aufsätze* (Berlin, 1885, 3. kiad.); *Vorträge und Abhandlungen* (München 1897). 1856-ban alapította a *Historische Zeitschrift* c. történelmi folyóiratot, melyet haláláig szerkesztett.

2. S., *Ludwig von*, német archeologus, S. I. fia, szül. Marburgban 1846 júl. 1-én. 1872—1911-ig Marburgban az archeológia tanára. Főművei: *Zur Mythologie der Ilias* (u. o. 1877); *Athena und Marsyas*, Bronzemünze des Berliner Museums (u. o. 1879); *Katalog der Skulpturen zu Athen* (u. o. 1881); *Kritik des ägypt. Ornaments* (u. o. 1883); *Platons Symposium, ein Programm der Akademie* (u. o. 1888); *Platons Technik* (u. o. 1889) *Weltgeschichte der Kunst im Altertum* (2. kiad. 1903); *Christliche Antike* (2 kötet, u. o. 1906—09); *Frühchristl. Kunst* (1920).

Sycalis flaveola (állat), l. *Sáfránypinty*.

Sycamore (növény), l. *Cryptocarya*.

Sycandra (állat), a Mészszivacsok (*Calcispongia*) egyik neme. Tizennyolc fajja ismeretes, melyek közül a Földközi- és Vörös-tengerben, továbbá az Indiai- és Csendes-óceánban honos a 25—30 mm. hosszú telepeket alkotó *S. raphanus* Haeckel.

Sycion, l. *Szikion*.

Sycones (állat), a Sycon-típusú mészszivacsok (*Calcispongia*) gyűjtőneve. L. *Mészszivacsok*.

Syconus (növény), a. m. fügetermés (l. o. és *Coenocarpium*).

Sycosis (gör.-lat.), a bőrgyógyászatban főleg a szakáll és bajusz szőrtüszőinek gyeses gyulladást jelent. Sokféle parazita, így fonálas gombák, bacillusok, coccusok légiója idézheti elő, de előfordul vegyi anyagok által való irritáció következtében is. Gyógykezelésül a baktériumok elűzésén kívül a geny kiürítését, a tüsző dezinfekcióját és hámjának sokszoros leválasztását kell elérni, tehát a szőrök eltávolítása, dezinfekáló és hámlasztószerek alkalmazása ajánlatos.

Sydenham (ejtsd: szidd'nem), előbb önálló város Kent angol countyban, London közelében, most London egyik része. Legnagyobb nevezetessége az 1853—54. években J. Paxton tervei szerint épült Kristálypalota (Crystal Palace).

Sydenham (ejtsd: szidd'nem), *Thomas*, angol orvos, szül. Windford-Eagleben (Dorset county) 1624., megh. 1689 dec. 29. Miután Cambridgeben doktorrá avatták, Londonban telepedett le és világhírré tett szert. Első volt, ki a járványokat s azoknak együvé tartozását megfigyelte. Számos latin nyelven írt műve összegyűjtve jelent meg *Opera omnia* (London 1685, újra legutóbb u. o. 1844) címen.

Sydney v. Sidney (ejtsd: szidni), 1. *Új-Dél-Wales* ausztráliai gyarmat fővárosa, a Port Jackson D-i partján. 1915 jan. 23. Melbourne helyett ideiglenesen az Ausztráliai Egyesült Államok fővárosa lett. Külvárosait beleszámítva, (1921) 897.640 lak., jelentékeny iparral. Farm Cove nevű kikötőjét a hadihajók foglalják el; S. Cove és Darling Harbour a kereskedelmi kikötők. A fő beviteli cikkek: kézműárúk, ruha, gépek, nyerseukor, gabona, liszt, hal, sör, szesz, fa és cement; a kivitelé: gyapjú, továbbá faggyú, bőr, friss és konzervált hús, arany és szén. A mindenfelé benyúló kis tengeröblök és szorosok a városnak sajátos képzet adnak, újabb részei szabályosan épültek. Kiválóbb épületei a gót ízlésben épített egyetem, a Szt.-András anglikán székesegyház, a Szűz Máriáról elnevezett kat. székesegyház, a nagy kertek

közt álló kormányzói palota, a nyilvános könyvtár, 150.000 kötettel, az országház, a pénzverő, a posta-palota, a városháza, a muzeum, több bank-, klub-épület és kórház. Kulturális intézetei az egyetemen kívül a technikai főiskola, több közép- és számos népiskola. S.-t 1788 jan. 12. Phillip tengerészkapitány alapította. 1800-ban még csak mintegy 2600, 1846-ban 38,360 lakosa volt. Fekvésének szépsége miatt Queen of the Southnak, Dél királynőjének hívják. — 2. *S. North*, új-dél-walesi város S.-vel szemben, a Port Jackson öböl É.-i részén, (1911) 32.764 lak.

Sydow, *Emil von*, német geográfus, szül. Freibergben 1812 júl. 15., megh. Berlinben 1873 okt. 13. Katonatiszt és tanár volt. Főművei: *Methodischer Handatlas* (4. kiad. Gotha 1867, új kiad. 1889); *Grundriss der allgemeinen Geographie* (u. o. 1862).

Syene, egyiptomi város, l. *Assuan*.

Syenit, l. *Szient*.

Sykophanta (gör.), l. *Szikofanta*.

Sykosis, l. *Sycosis*.

Syleus, mesés auliszi király, Poseidon fia; minden utast arra kényszerített, hogy az ő szőlőjét kapálja. Herakles kifogott rajta s agyon is verte. Euripides egyik elveszett szatírdramájában vitte színre ezt a tárgyat.

Sylhet, l. *Szrthatta*.

Sylla (növ.), l. *Hedysarum*.

Syllabarium (lat.) a. m. ábécés könyv.

Syllabizálás, l. *Szilabizálás*.

Syllabus (gör.-lat.) a. m. jegyzék. E néven különösen ismeretes IX. Pius pápának 1864 dec. 8-iki *Quanta cura* kezdetű enciklikájához csatolt jegyzéke a téves és egyházellenes tanoknak, anélkül, hogy kifejezetten kárhoztatva lennének. A S. a pápának tagadó értelemben vett hitbeli csallhatatlan ítélete (judicium dogmaticum).

Syllididae (állat), a Soksertéjű sörtelábú férgek (*Chaetopoda*, *Polychaeta*) rendjének egyik családja. Testük lapos és hosszúra nyúlt, szelvényes. Fejtkön többnyire tapogatóval és 2—4 tapogató-cirrusal. Arról nevezetesek, hogy ivartalanul oszlással és bimbózással is tudnak szaporodni és hogy némelyik faj testének hátsó részén ismételt osztódás útján fejlődnek az eltérő típusú, ivarszervekkel ellátott alakok, melyeket régen különböző nemekbe soroztak. Idetartozik a Földközi-tengerben és Atlanti-óceánban honos *Syllis variegata* Gr. és a *S. ramosa* M'Int., az Északi-tengerben élő *Autolytus prismaticus* O. Fabr., melynek himje *Polybostrichus longosetosus* Oerst. és nőténye *Nereis bifrons* O. Fabr. néven ismeretes. Kétes faj az *Autolytus prolifer* Müll., melynek himje *Polybostrichus mülleri* és nőténye *Sacconereis helgolandica* néven szerepel az irodalomban.

Syllis (állat), l. *Syllididae*.

Sylogismus, l. *Következtetés*. — *S. cornutus*, l. *Dilemma*.

Sylphek és *sylphidek*, l. *Szilfék*.

Sylt (*Silt*), Schleswig porosz kerülethez tartozó E.-i friz sziget és látogatott fürdő az Északi-tengerben, 96 km² területtel és kb. 4500 lak. A saját-ságos alakú, három félszigetű ágazó sziget tengerszín feletti átlagos magassága 18—30 m.; több

dűne szeli át. Közepén sok pogány sírhalom látható. A főhely Keitum. Lakói frizek, kevés dán is.

Sylva, *Carmen*, Erzsébet román királyné írói neve. (L. *Erzsébet*, 31.). Meghalt Bukarestben 1916 márc. 2.

Sylvanectum, l. *Senlis*.

Sylvanit (ásv.), l. *Írásérc*.

Sylváni zöld, fehér borszőllőfajta, mely hozánk Alsó-Ausztriából került, ahol a veltelinivel együtt adja a jóhírű gumpoldskircheni borokat. Levelei jellegzetes sárgászöldek s bogyoí is zöldek, feketén pontozottak. Fürtje kicsiny, vesealakú, tömött. Keveset terem, de bora kitünő, sima és édes. Korán érik, hosszú csapos vagy szálvesszős művelést kíván. Homokon is jó bort ad, de későn kezd teremni. Van egy piros és egy kékespiros változata, melyek csak a bogyók színében különböznek.

Sylvester, három (igazabban két) római pápa neve:

1. *S.* (I.), *szent*, római születésű. 314 elején lépett a pápai trónra. Igen keveset tudunk róla. Hogy Konstantin császár ő keresztelte meg, hogy 315. Rómában keresztény püspökökkel és zsidó papokkal zsinatot tartott, mesék. Szintoly meseszerű, hogy az ú. n. patrimonium Petri-t ajándékozta volna neki Konstantin. Valószínű, hogy az egyház szabadságának visszanyerése után az isteni tiszteletet rendezte. Megh. 335 dec. 31-én. Ünnepe ugyanekkor.

2. *S.* (II.), első francia pápa, előbb *Gerbert*, szül. 930 körül Auvergneben és Aurillac-kolostorban nevelkedett. III. Ottó császár nevelője, 992. rheimsi, 998. ravennai érsek és 999. római pápa. Alig négy évig kormányozta az egyházat, mert 1003 máj. 13. meghalt. Ő küldte Szt. Istvánnak a királyi koronát. Nagy matematikus és bölcsész hírében állott és természettudományi s vegytani ismeretei folytán különféle felfedezéseket tett, miért is a tudatlanok búvésznak, az ördög cimborájának stb. neveztek el. Az arab számjegyek és az ingaórák behozatalát neki tulajdonítják. Munkáit kiadta Olleris (Clermont 1867).

3. *S.* (III.), IX. Benedek ellenpápája 1044-ben. Alig három hónapig viselhette a római pápa nevet. L. *Benedek* (pápák).

Sylvester János, l. *Erdősi*.

2. *S.* (*Erdélyi*), l. *Kolosváry János*.

Sylvester, *James Joseph*, angol matematikus, szül. Londonban 1814 szept. 5., megh. Mayfairben 1897 márc. 15. 1837-ben a londoni University-College tanára lett, 1840. a virginiai (Észak-Amerika) egyetemen, 1855. a woolwichi katonai akadémián, később a marylandi (Észak-Amerika), a baltimorei és 1885. az oxfordi egyetemen volt tanár. S. több mértani eszközt (plagiográf, geometriai legyező) talált föl, összegyűjtött s 5 kötetre terjedő művei Collected mathematical papers címen Cambridgeben jelentek meg.

Sylvester bullája az az oklevél, melyet II. Sylvester pápa állítólag 1000 márc. 27. adott ki, midőn koronát küldött István magyar fejedelemnek s fölhatalmazta őt, hogy püspökségeket, plébániákat állíthasson és rendezhessen be, maga előtt pedig apostoli keresztet vitethessen. Ezen a bullán alapulna tehát a magyar királyok kegyúri joga.

A közkézen forgó bulla azonban egészen újkori, 1576 után készült hamisítvány.

Irodalom. A bulla első kiadása Inchoffertől, Ann. Eocl. Regni Hung., 1644, 1. köt. 265. old. Magyar szövege először Decsy Sámuelnál, A magyar szent koronának története, Wien 1792; legszebben egyebek közt Horváth M.-nál, Magyarország. tört. 2. kiad., 1. köt. 190—193. old. Hitele ellen először szólott Schwartz G., Dissert. de initiis religionis christ. inter Hung., 1740 és Die entlarvte Bulle Pabst. Sylv. II., Lemgo 1777; először védte Stilling, Vita S. Stephani, Győr 1747. Támadta a régebbiek közül Decsy, Budsy Essaiás, Engel, Schwantner; Kollár, Pray, Kovachich valószínűleg, de közbeszúrással elrontottak tartották; védte Pálma, Katona, Benzur stb.; újabb időben különösen Horváth M., Szalay és Balics. (A rá vonatkozó irodalom ez utóbbinál, 1. köt. 39. old. és Lányinál, A rom. kat egyház Magyarországon 1. köt. 34—42. old.) Ujabban Surányi János (M. Sion 1888. 587—8. old.) és Ipolyi (A magyar szent korona története, 17—24. old.) valószínűleg; Schönvitzky (II. Sylv., 6. old.) történelmi szempontból igaznak, de diplomatikailag szempontból hamisnak, Mátyás Flórián (Pontes Dom., 1. köt.) teljesen interpolálnak, Horvát Árpád (Bevezetés a magyar orokévtárhoz, 88. old.) eldöntetlen értékelnek, Karácsonyi pedig (Szt. István okleveléi, 178—216. old.) hamisnak tartja, míhez korábbi véleményével szemben (Századok 1884, 745. old.) Pauler Gyula (A magyar nemz. tört., 1. köt. 504. old.), Fraknói Vilmos (A kegyúri jog tört.) s fentartással Marczali is (Mill. tört., 1. köt. 245. old.) csatlakozott.

Sylvester-rend, 1. *Aranysarkantyú-rend.*

Sylvestren, 1. *Szilvesztrén.*

Sylvestrinusok, szerzetesrend, melyet Sylvester Guzolino kanonok (szül. Ozimóban 1177-ben, megh. 1267.) alapított 1231. Sz. Benedek szabályai szerint. Megerősítette IV. Ince pápa. V. ö. *Wetzer-Welte*, Kirchenlexikon (X. köt.).

Sylvia (állat), 1. *Poszáta.*

Sylviidae (állat), az éneklő madarak (*Passeriformes*) egyik családja. 1. *Poszáta-félék.*

Sylvilagus (állat), a Nyúl-félék (*Leporidae*) egyik neme, melynek Észak-Amerikában igen elterjedt és sok alfajra tagolódo faja: az amerikai nyúl (*S. floridanus* Allen).

Sylvin (ásv.), 1. *Szilvin.*

Sylviniit, 1. *Szilvin.*

Sylvius, 1. Jacob (Dubois), francia anatómus, szül. Louvillyban (Amiens mellett) 1478., megh. Párisban 1555 jan. 14. Párisban az egyetemen a boncolóstan tanára volt. Számos felfedezést és találmányt köszönhet neki az anatómia (Sylvius-árok, 1. *Agyvelő*). Művei Opera medica (Genf 1630) címen jelentek meg.

2. *S. (de la Boë),* orvos, 1. *Iatrokémia.*

Sylvius-árok, 1. *Agyvelő.*

Sylvius-zsilip, 1. *Agyvelőütregek.*

Symbiont, 1. *Symbiosis.*

Symbiosis (együttélés v. életkölcsonosság), biológiai mesterszó a különböző fajú szervezetek szorosabb együttélésének jelzésére. Az együttélésnek mindig az a célja, hogy az együttélő feleknek (úgynevezett *symbiont*-nak) egyike v. mindketteje az együttélésből hasznot húzzon és hogy így valamely fogyatékoságát a másiknak célszerűen a maga javára fordított tulajdonságaival kiegyenlítsse. *S.* névvel csak a *különböző fajú* szervezeteknek együttélését jelölhetjük, mert az egyetlen fajú szervezetek együttéléséből keletkeznek az *állat- és növénytelepek*, továbbá az *állatok.* A *S.* fő formái:

1. *Phytosymbiosis.* Különböző fajú növények együttélése. Például az algák és gombák együttélése, mely az egymáshoz való kölcsönös alkal-

mazkodásnak oly szoros kötelékét létesíti, hogy így egy új szervezet, a *zuzmók* szervezete jön létre.

II. *Zoosymbiosis.* Különböző fajú állatok együttélése. Pl. ilyen együttélés a remeterák (*Eupagurus prideauxii*) és az *Adamsia palliata* nevű aktínia együttélése tures csigaházban.

III. *Zoophtosymbiosis.* Különböző fajú állatok és növények együttélése. Pl. az egysejtű véglények (Protozoa) több fajában (pl. *Amoeba viridis* Leidy) zöld algák (úgynevezett *Zoochlorellák*) élnek; az együttélésből mindkét együttélő szervezetnek nagy haszna van, mert táplálkozásukban és anyagforgalmukban — minthogy anyagforgalmuk ellentétes — egymást lenyegesen és hasznosan kiegészítik. Az *Amoeba* bomlástermékei (nitrogéntartalmú bomlástermékek és széndioxid) a zöld algák fontos táplálékai, viszont az algák által termelt szerves anyagok és az általuk felszabadított oxigén az *Amoebának* nélkülözhetetlenek.

Minthogy a *S.*-nak mindig valamely fogyatékoság kiküszöbölése és bizonyos előny biztosítása a célja, a *S.* különböző formáit az együttélésről elert előny szerint csoportosíthatjuk az előbb említett főcsoportokon belül. Ha az együttélő felek mindegyikének egyformán van haszna az együttélésből, és ha ez az együttélés *szabadlyos* és *szoros, törvényszerű kölcsönös alkalmazkodáson* alapuló kapcsolatot létesített az együttélő felek között, akkor *igazi* v. *szorosabb értelemben vett symbiosis*-ról beszélünk. Pl. ilyen *S.* van a zuzmók testét alkotó algák és gombák, v. a remeterák és az *Adamsia* nevű aktínia között; ezekben az esetekben az együttélő felek oly törvényszerűen és szorosan alkalmazkodtak egymáshoz, hogy egymás nélkül meg sem tudnak élni. Ha az együttélésből csak az egyik félnek van haszna, de ez az így elért haszon a másiknak kimutatható kárával nem jár, akkor *synoecia*-ról beszélünk. Végül, ha az együttélésből csak az egyik félnek van haszna, de ez a haszon a másik félnek határozott kárával jár, akkor *elősködés*-sel, *parazitizmus*-sal van dolgunk. Természetesen e három fő forma között tömérdek átmenet van és sokszor némely együttélésről nagyon nehéz megállapítani, hogy melyik kategóriába tartozik. Különösen a *synoecia*-nak a példái nagyon változatosak és sokszor nagyon hajlanak majd az igazi symbiosis, majd a parazitizmus felé.

A *synoecia*nak alfajait az együttélő felek kapcsolatának módja és bensősége szerint szokás megkülönböztetni. *Epoecia* (vagy *epoikia*) az az együttélés, amikor az egyik fél a másiknak felületén vagy valamely nyílt testüregében él (pl. a bálnák bőrén él megtelepedve a *Coronula* nevű kacs lábú rák, vagy az édesvízi kagyló köpenyüregében élnek a szivárványos ökle [Rhodeus amarus] petéi s itt is fejlődnek ki a kis halacs-kák). Az *igazi* vagy *szorosabb értelemben vett synoecia*-nál (vagy *synoikia*) az együttélő felek csak közös lakásban élnek (pl. csigaházban együtt laknak a remeterák és a *Nereis* nevű tengeri gyűrűsféreg). A *paroecia*-nál (vagy *paroikia*) az egyik fél csak a másik félnek közelében, annak védelme alatt él (pl. fiatal halak medúzák közelében élnek s élvezik a medúzák csalánszervei

által biztosított védelmet). A synoecióának egyik fajtája a *kommensalismus* vagy *asztalközösség*, melynél a synoecióban együttélő állatok egyike, mely a másikon vagy a másikkban él, ennek a másikknak a táplálékát, vagy a táplálékának egy részét, esetleg hulladékát vonja el a maga részére. További fajtája a synoecióának a *kommigratorismus* vagy *vándorlás-közösség*, midőn az egyik állat a vele együttélő másikkal ide-oda viteti magát (pl. az *Echeneis remora* [gályagáncs] nevű hal a feje búbján levő tapadó-korongja segítségével más gyorsan úszó halakra v. teknősökre erősíti magát s így idegen erő felhasználásával nagy utakat tesz meg).

Symblepharon (gör.), l. *Szimblefaron*.

Symbolismus, l. *Szimbolizmus*.

Symbolum (lat.), l. *Hítvallás* és *Szimbólum*.

Symbolum apostolicum (lat.) a. m. *apostoli hitvallás* (l. o.). L. még *Hiszkegy*.

Symbolum Quicunq̄e, a Szent Atanáz nevét viselő hitvallás, melyet a IX. sz. óta egyes, főképen Pünkösdi ünnepe után való vasárnapokon és Szentháromság ünnepén a papi szolozsma első órájában (Prima) szokás mondani. Tartalmazza rövid, határozott mondatokban a kat. tant. nevezetesen a Szentháromságról, Krisztus személyéről és művéről. Szerzője ismeretlen.

Symbranchus (állat), a Rövidfarkú ángolnák (*Symbranchidae*) családjába tartozó halnem. Legismertebb faja az India és Maláj-szigetek édes- és felgős vizeiben igen gyakori *indiai rövidfarkú ángolna* (*S. bengalensis* M' Clelland), mely 1 m. hosszúra is megnő.

Syme, l. *Szimi*.

Symenehelis (állat), az Ángolna-félék családjába tartozó tengeri mélyi halnem, melyre jellemző, hogy kis, kerek, szívásra való szája van s megtámadja az élő felszágzó halakat (*Platessa*), valamint más nagy halakat is és izmaikban nagy ürteket váj. Fajai: a *S. parasiticus* és a *S. pinnatus*.

Symeon, l. *Simeon*, 2.

Symigianus, l. *Somogyi Ambrus*.

Symmachia (gör.), l. *Szimmachia*.

Symmachus, Kr. u. II. sz.-ban élt szamaritánus, ki később a zsidó s talán a keresztény hitre tért át. Az ó-testamentumot görögre fordította.

Symmachus Coelius, római pápa (498—514). Nevét az 501-iki zsinat tette nevezetessé, amely kezdeményezésére a laikusok beavatkozását a római egyház ügyeibe élesen elítélte.

Symmachus, Quintus Aurelius, római szónok, Kr. u. 340—402-ig élt. Nagy Theodosius alatt fényes pályát futott meg (384. városi prefektus, 391. konzul). Maradtak levelei 10 könyvben; továbbá dicsőítő beszédei I. Valentinianusra és fiára, Gratianusra. Relations címen fennmaradt prefektusi jelentései igen becses kortörténelmi emlékek. Műveit kiadta Seeck (Berlin 1883). Életrajzát Morin (Paris 1847).

Symmelia a. m. szíréncépződés (l. o.).

Symmer hipotézise, l. *Elektromosság*.

Symmetria (gör.), l. *Szimmetria*.

Symmorphosis (gör.), l. *Szimmorfozisz*.

Symonds (ejtsd: szimmonds), John Addington, angol költő és író, szül. Bristolban 1840 okt. 5.,

megh. Rómában 1893 ápr. 19. Számos kisebb filozófiai cikkén s műfordításain (Michelangelo, Campanella) kívül irodalom- és művészettörténeti tanulmányokat írt, melyek közül leg híresebb a *Renaissance in Italy* (1875—86), mely magyarul is megjelent az Akadémia kiadásában, *Pulszky* Károly és *Wohl* Janka fordításában (1881—82). Megírta Michelangelo (1892), Shelley (1878), Sidney (1886), Ben Jonson (1887), Walt Whitman stb. életét. Shakespeare előzőiről szól *Shakespeare's predecessors* c. műve. Számos kötet tanulmányosorozatot adott ki, ezek közt legismertebbek: *Essays, speculative and suggestive* (1890, 2 köt.); *Essays* (1893). Danteval foglalkozik *Introduction to the study of Dante* (1872) című művében, a görög költészettel a *Studies of the Greek poets* (1873—1879, 2 köt.). Megjelent még magyarul *Bartoli* Adolfoval együtt írt műve: *Az olasz nép és irodalom története* (Budapest 6. n.). V. ö. H. F. Brown, John Addington S. (2. kiad. London 1903).

Symons, George James, angol meteorológus, szül. Londonban 1838 aug. 6., megh. u. o. 1900 márc. 10., főképpen Anglia esőviszonyaival foglalkozott. Kiadta a *British Rainfall* és *Monthly Meteorological Magazine* c. folyóiratokat.

Sympathia (gör.) a. m. együttérzés, l. *Rokon-szeny* és *Idiopátia*. — *Sympathicus*, lásd *Szimpatikus*.

Sympetalae (növény), l. *Archichlamydeae* és *Metachlamydeae*.

Symphalangus (állat), l. *Sziamang*.

Symphemia (állat), a Lille-félék (*Charadriidae*) családjába tartozó madárnem. A cankókhöz hasonló fajai közül legismertebb az észak-amerikai Egyesült-Államokban költő és Közép- és Dél-Amerikában telelő *iszapgázló* (*S. semipalmata* Gm.), melyet hazájában «willet» vagy «kőszalonka» néven ismernek.

Symphilia (gör.), l. *Myrmecophila*.

Symphonia (gör.), l. *Duda*.

Symphonia (gör., ol. *sinfonia*), l. *Szimfonia*.

Symphoricarpus *Fuss.* (növény), a Caprifoliaceae (Bodza-félék) család gένusza; 8 faja Észak-Amerika és Mexikó cserjéje. A *S. racemosus* Mich. (gyöngybogyó, hóbogyó) Európában, így nálunk is gyakran ültetett, 1,5 m. magas díszcserje. Inkább a hófehérségű bogyójáért kedvelt, mely sűrű csoportosodva télen is a bokron marad. Kultiválják a kisebb és piros bogyójú *S. vulgaris* Mich.-t is.

Symphosius, római költő Kr. u. 400 táján, kítől 100 háromsoros verses rejtvény maradt reánk. Kiadta *Baehrens*, Poetae lat. min. (1882, 4. köt.).

Symphyandra *A. Dl.*, *csengőke* (növény), a Campanulaceae család gένusza, melynek egyik faja a *S. Wanneri* Roch. hazánk DK.-i hegységeinek érdekes növénye; kedveli az árnyas, nem egészen száraz mészkősziklákat. Többi 6 faja a keletmediterrán növénye.

Symphyla (állat), a Százlábúak (*Myriopoda*) egyik osztálya. Kis, fehéres színű, fényt kerülő, nyirkos, de nem nedves helyen, kövek, deszkák, mohák alatt és korhadó fákban élő százlábúak. Szemük hiányzik. Törzsük 24 szelvényből áll s 12 végtagpárjuk van. Legismertebb fajuk az

Európában és Észak-Amerikában honos, fehér-színű és mintegy nyole mm. hosszú *törpe skolenopandra* (*Scolopendrella* [*Scutigereilla*] *immaculata* Newp.).

Symphyseotomia, 1. *Medencetágító műtétek.*

Symphysis (gör.), állízület, az anatómiában a csontok összeköttetésének az a módja, mellynél a csontvégeket közösen savós réssel bíró rostos porc köti össze. Így a S. középállást foglal el a feszes összeköttetések (Synarthrosis) és a valódi ízületek (Diarthrosis) között. Ilyen összeköttetés van a szeméremcsontok közt (S. ossium pubis); orvosok S. alatt rendszeren ezt értik.

Symphytum L., *nadálytő* (növ.), a Borraginaceae család génusza; 17 faja az É.-i félgömbön, főképp Európa mérsékelt övén és a Földközi-tenger környékén van elterjedve. Fűvek, többnyire hosszú nyelű tölevelekkel, a felsőbb levelek lefutnak a száron. Viráguk kék, vörös v. sárgás, a pártá 5 torokpikkelye igen hosszú. Virágzatuk többnyire leveles forgó. A *S. officinale* L. (fekete nadálytő, forrasztó fű) gyökere húsos, orsóalakú, ágas, kívül fekete. Szára, levele, virágzata kemény szőröktől érdes. Nagy tojásdad v. lándzsás tölevelei, rózsaszínű v. lila virágai, kunkorszertű virágzatai vannak. Nedves réten, víz mellett egész Európában terem. Nyálkás gyökerének (radix symphyti v. consolidae majoris) pépjét esontöréskor borogatónak használták. Vörösre lehet vele festeni. Leveleit itt-ott főzeléktől, virágát a nép helyenkint hurut ellen használja. A *S. tuberosum* L. (bütykös vagy gumós nadálytő) hegyvidéki. Virága sárgásfehér. Ferde bütykös, húsos tökéjét úgy használták, mint az előbbinek gyökerét. A *S. asperrimum* M. B. kaukázusi faj. Levele csaknem tüskészőrtű, virága eleinte bíborszínű, később égszínűk. Kitűnő takarmány-növény, a Kaukázus népei termesztik. Takarmányszámba megy a *S. officinale* meg a *S. peregrinum* is.

Szimpiexometer, 1. *Összenyomhatóság és Szimpiexométer.*

Symplesit (ász.), 1. *Szimplexit.*

Symplocos L. (növ.), a *Styracaceae* családba tartozó génusz, melynek 152 faja Ázsia és Amerika trópusain élő, babérhoz hasonló levelű fa és eszere. Egyes fajok fája értékes, némelyek levelét maté (l. o.) pótlékkul használják. A *S. racemosa* Roxb. kérge szolgáltatja a lotusz-kérget (china nova), a *S. tinctoria* L. leveleivel a gyapjút meg a selymet szép sárgára festik. Fáját *sweet wood* néven értékesítik. A *S. theaeformis* (L. fil.) Gürke (S. Alstonia L'Hér.) Kolumbiának és Új-Granadának örökzöld fája. Leveléből főzik a santaféi teát. Hazájában a kínai tea helyett isszák és az emésztést elősegítő szernek tartják.

Symploke (gör., «összekapcsolás»), szónoki alakzat, mely az anafora és epifora (l. o.) összekapcsolásából áll, tehát a kezdő és a végszók ismétlődnek benne.

Sympodialis dichotomia (növ.), 1. *Elágazás.*

Sympodium (növ.) a. m. áltengely, 1. *Elágazás.*

Sympsiarchos (gör.), 1. *Arbíter bibendi.*

Symposion (gör.), 1. *Szimpozion.*

Symptoma (gör.), 1. *Szimptóma.*

Sympus, 1. *Apodia.*

Syn — görög összetételek első tagja, a. m. a latin *cum*, val-vel, együtt, pl. *synchronistikus*: egyidőben való, időben érintkező.

Synadéne, Botaneiatos Nikephoros görög vezér unokahúga, I. Géza magyar király második felesége volt. Férje halála után 1078 táján visszatért Görögországba. V. ö. *Wertner*, *Árpádok* (180—180); *Pauler*, *Magyar nemzet története* (I. 172, 563).

Synaloiphe (gör.) a. m. két magánhangzónak egy szótaggá való összeolvastása, pl. *dejszen* ehelyett: *de hiszon*.

Synanceia (*Büvészhalak*, állat), a Sárkányfejű halak (*Scorpaenidae*) családjába tartozó halnem, melyre jellemző eltorzult, s mindenféle szemölcses és tüskével dúsan megrakott feje, csupasz teste és méregkészüléke, mely a hátúszó tüskéiben van elrejtve. A büvészhal hátúszóinak tüskéi szúrás alkalmával sokkal nagyobb fájdalmat okoznak, mint a skorpiók; a szúrásuk okozta mérgezés sokszor halált is okoz. Mindössze két faj ismeretes, melyek közül leggyakoribb az Indiai-óceánban és Csendes-tengerben honos *szemölcsös büvészhal* (*S. verrucosa* Bloch), melynek színe nagyon változó, rendszeren a barna, vörös, szürke, sárga és fehér minden árnyalatának keveréke. Legnagyobb példányai 40 cm. hosszúra megnőnek. Húsát, a bőr lenyúzása után meg is eszik, mert nagyon ízletes.

Synanche (gör.). A garatúrt lélegzési nehézségekig szűkítő kóros folyamatokat szokták e névvel jelölni; az ilyen folyamat igen gyakran diftériás.

Synandrae (növ., a. m. forrthimesek), a két-szikűek forrtszirmuinak régebbi sorozata *Braun* rendszerében. A tökfélék, csemetyűkefélék, a Lobeliaceák, Goodeniaceák, Stylideaceák, Calyceraceák meg a fészkesek családjából áll. *Eichler* rendszerében a fészkesek meg a Calyceraceák kivételével a csemetyűke-félék sorozata alkotják.

Synanthae (növ.). A pálmákkal rokon és a hozzájuk nagyon hasonló *Cyclanthaceae* (l. o.) családjából álló sorozat.

Synantherae (növ.), 1. *Fészkesek és Syngenesia.*

Synantherin, 1. *Inulin.*

Synanthia (növ.), 1. *Ikervirág.*

Synanthrose, 1. *Szinantróze.*

Synaphia (gör.) névvel jelölik a folyadék-részecskék között fennálló összetartó erőt.

Synapta (állat), a *Tengeri ugorkák* (*Holothurioidae*) osztályának *Apoda* rendjébe és *Synaptidae* családjába tartozó állatnem, 10—25-ujjas nagy tollas tapogatóval; megnyúlt, feregforma, hengeres testtel; bőrében horgonyforma mészrögökkel. Legközönségesebb faja a *S. digitata* (Mout.) eszcsukon négyujjas 12 tapogatóval és a tapogatók között 12 barnásfekete szemfolttal; színe vörhenyes v. barnás; hossza 20 cm. A Földközi-tengerben és a nyugateurópai partokon az iszapban él, 10—20 fónál mélyebben; érintéskor eldarabolódik. Testtűregében az *Entoconcha mirabilis* nevű csiga élőködök. Ugyanancs a Földközi-tenger, a nyugateurópai és keletamerikai partok iszapjában él a *S. inherens* (Müll.) is, melynek

szemfoltjai nincsenek, 12 tapogatója 5—7 oldal-
ágas; színe vörös v. barnás; 20 cm. hosszú.

Synaptase, l. *Emulsin*.

Synaptomys (*lemmingegér*, állat), az Egér-
félék (*Muridae*) egyik nem. Zápfolái és koponyá-
ja a lemmingekkel, külső megjelenése mezei
egerekkel egyezik meg. Különösen jellemző bélye-
gük, hogy felső metszőfogaik barázdásak. Legis-
mertebb faj az Észak-Amerikában (Kanadáig, Kan-
sasig és Virgináig) honos *ál lemming* (*S. cooperi*
Baird).

Synarthrosis (gör.), két csont merev egye-
sülése.

Synascidia (állat), l. *Zsákállatok*.

Synaxarium, l. *Martyrologium*.

Syncaryon, a hím- és női csírasejtek magjá-
nak (ú. n. előmagjának) egyesüléséből előállott
sejtnag neve.

Syncarpia (növény) a. m. ikertermés (l. o.). *S.*
Tenore, a mirtuszfélék gónusza és ritka kerti
dísz.

Syncellus (gör.-lat., többesben *syncelli*), a gö-
rögkeleti egyházban a püspök oldala mellett lévő
udvari papoknak neve. Kezdetben csak egy neve-
zetetett így, később többeknek adták e címet és a
legöregebbet *proto S.-nak* nevezték. A S.-ok az
egyházfőnök tanácsosai és rendszerint nagy befo-
lyásnak örvendtek és örvendenek ma is. Kon-
stantinápolyban a patriareha szemének nevezték.

Syncephalus, l. *Jánusfejképződés*.

Synchisít (ász.), l. *Serinchisít*.

Synchondrosis (gör.-lat.), két csontvég egy-
bekötése porcogós szövet által.

Synchronismus (gör.), l. *Szinkronizmus*.

Synchron motorok, l. *Dinamoelektromos*
gépek.

Syneretismus, l. *Szinkretizmus*.

Synectium, sok sejtnagvú protoplazma-
tömeg, mely vagy úgy jött létre, hogy egy sej-
tben a mag sokszor egymásután osztódott anélkül,
hogy a mag osztódását a protoplazma osztódása
követte volna nyomon, vagy úgy, hogy az egymás
mellett fekvő sejtek közti sejthatárok eltűntek és
több sejt egybeolvadt. Újabb S.-nak csak azt
a képződményt nevezik, mely úgy jön létre, hogy
két vagy több sejt úgy egyesül egymással, hogy
az eredeti sejterületek megkülönböztethetők. Ezzel
szemben a sokmagvú protoplazma-képződmény-
eket, melyek később sejtekre tagolódnak, vagy
melyek kimutathatólag több sejt értékével bírnak,
plasmodium névvel jelölik, viszont ha több sejt
oly benső módon olvad egybe, hogy az eredeti
sejterületek nem különböztethetők meg, *sym-
plasmákról* szokás beszélni.

Syndactylia (gör.-lat.), a kéz és láb ujjainak
velészületett összenövése, illetve tökéletlen el-
választása. Az összenövés lehet teljes v. részleges,
úszóhártyaszerű bőr köti össze az egyes ujjakat.
Az összenőtt ujjakat műtéttel szétválaszthatjuk.

Syndermologia (gör.-lat.), a boncolástani
tudomány ama része, mely a csontszalagok tanul-
mányozásával foglalkozik.

Syndesmosis (gör.), szalagok (l. o.) képezte
összekötetés a csontok közt.

Syndetikon, ragasztószer. Régebben enyvet
oldottak fel bizonyos oldószerekben, újabban fo-

lyós enyveket készítenek és egyszerűen mint
ragasztószeret alkalmazzák. L. *Enyve*.

Syndikalismus, l. *Szindikalizmus*.

Synechia (gör.-lat.), kóros összenövések. *S.*
iridis, a szivárványhártya összenövései; *S. peri-
cardii*, szívburok összenövései stb.

Synechtharia (gör.), l. *Myrmecophila*.

Synedrión (gör.), l. *Szinedrión*.

Synechdoche (gör.), a szóképek egyik fajtája,
mely a szójelentések megszorításából vagy bőví-
téséből áll elő; stilisztikai természetű abban áll,
hogy általánosat különössel, elvontat konkrétól
fejez ki; nem helyett fajt, faj helyett egyént,
egész helyett részt, sok helyett egyet, határozatlan
helyett határozottat mond s ezáltal szemléletet,
illetőleg megfordítva jár el s ezáltal általánosít.
Pl. «Pozsonyhoz kell e férfikar» (Vörösmarty).

Synergidák (növény), segédsejtek annak, a két sejt-
nek a neve, melyek az embriócsák (l. o.) csücsé-
ben a petesejt fölött vannak.

Synergismus (gör.), l. *Szinerfizmus*.

Synesios, görög filozófus, szül. Kirenében (Kr.
u.) 370—375 körül, megh. 415 táján. Mielőtt ke-
reszténnyé lett, az újplatonikus iskolához tarto-
zott. 408-ban tért át a keresztény hitre, 410. már
Ptolemais püspöke, de mint ilyen is sokban eltért
az egyház tanításától. Művei közül néhányat újab-
ban is kiadtak. Teljes kiadás Petaviustól (utoljára
1640), Krabinger kiadta: Calvini encomium 1834.
és a gondviselésről 1835. (német fordítással). A
himnusokat újabban Flach 1875. V. ö. *Volkman*,
S. von Kyrene (Berlin 1869); *Stevens*, S. von C.
Studien zur Geschichte d. röm. Kaiser (1870);
Seck, Studien zu S. (Philology 1893); *Klettner*, S.
v. Kyrene (1901); *Eritz*, Die Briefe des Bischofs
S. v. K. (1898); v. *Williamowitz-Möllendorf*, Die
Hymnen des Proklers und S. (Sitzungsber. d. Kön.
pr. Akademie d. Wissensch. 1907).

Synesis (gör.), értelem, érzék (sensus).

Syngamosis, a madarak, főleg baromfiak lég-
cső- és hörgőgyuladása, melyet a *Syngamus tra-
chealis*, *S. bronchialis* fonalféreg okoz. A beteg
madarak légesóváladékával kikerült petékből a
vízben v. nedves földben kifejlődnek a lárvák,
melyek eleséggel kerülnek új gazdába s ezek lét-
útjaiban ivarértékké lesznek. Nagyobb számban
súlyos gyuladást okoznak, ami köhögésben, sí-
poló lélegzésben, a fej gyakori rázásában, nyálkás
váladék kiürülésében, a csőr táogatásában s foko-
zott lesoványodásban nyilvánul; végül a betegek
megfuladnak. A légesó kezdti részéből a férgek
hosszú, finom csipővel eltávolíthatók; jó ered-
ménnyel jár 5%-os szalicilsavas natrium oldat-
tának a légesóbe való beforeszkendezése is. Véde-
kezésként a betegek váladékainak és ürülékeinek
meg a hullának gondos összegyűjtése és elége-
tése, a ketreceknek 1%₁₀₀-es kénsavas oldattal való
alapos fertőtlenítése ajánlatos.

Syngamus (állat), a Fonalféregek (*Nematodes*)
rendjébe, a *Strongylidae* családba tartozó féreg-
nem, melynek fajai a madarak és emlősök lég-
csővében (trachea) és hörgőiben (bronchus) élőskö-
dnek. Leggyakoribb faja a *S. trachealis* Sieb.,
mely a tyúk-félék (házi tyúk, fácán, páva stb.)
felső levegőutáiban található s élősködésével
egész nagy baromfiállományokat elpusztít; külö-

nősen nagy előszeretettel a fiatal állatokat támadja meg. Hengeres teste vörösszínű; a hím hossza 2—6, a nőtényé 5—20 mm. A két nem egyesülése már fiatal korában megtörténik és egybekelésük később oly bensősévé és szorossá válik, hogy a két nemet lényeges sérülés nélkül nem választthatjuk külön. Előskövődésének következménye, hogy a megtámadott állat erős légeső- és hörgőhurutot kap, mely néha oly erős köhögéssel jár, hogy az állat elpusztul. Petéi a kiköhögött nőtény szétszakított testével kerülnek ki a szabadba s belőlük vízben v. nedves földben fejlődnek ki az embriók, melyek ivóvízzel, táplálékkal (rendesen az embriókkal táplálkozó földi giliszta útján) fertőzik a tyúkféléket. Másik faja, a *S. bronchialis* Mühlig, mely az előbbi fajnál nagyobb (a hím 10 mm., a nőtény 25 mm. hosszú), a kacskákban és libákban fordul elő. A szarvasmarhák gégefőjében olykor a *S. laryngeus* Raill. található.

Syngenesia (növ.), a Linné-féle növényrendszer 19. osztályának a neve, amely névvel Linné azt a körülményt jelezte, hogy az idetartozó növények porzóinak portokjai összeforrtak, vagy összetapadók és egyszerre hullatják ki virágporkukat, mint a Fészkese (l. o.). A portokkal való rendes összenövését *synanthera* névvel is jelölik, amíg a *S.* név nem az összenövésre, hanem az együttporzásra vonatkozik.

Syngenetikus, az ásványtanban l. *Értefokvőhely*.

Syngenit (ásv.), l. *Szingenit*.

Syngnathus (állat), l. *Tühal*.

Synkarp (növ.), az olyan gynoecium, amelynek termőlevelei egyetlen termővé forrtak össze. Ellentéte az *apokarp*. (l. *Termő*).

Synklinale (gör.), l. *Szinklinális*.

Synkope, a szív működés kimaradása, a szív hirtelen megállása, «szívmegállás». Súlyosabb, mélyebb önkívülettel járó ájulást, tetszhalált is értenek alatta. L. még *Színkoppa*.

Synkotil (növ.), összenőtt sziklevelek.

Synkratia (gör.), l. *Szinkratia*.

Synkretizmus (gör.), l. *Szinkretizmus*.

Synnada, ókori város Kis-Azsiában, Phrygia tartományban, ma Csifut Kasszaba.

Synodale examen (*Szinodális*), l. *Zsinati vizsgálat*.

Synodaticum v. *cathedraticum*, l. *Egyházi adók*.

Synodontis (állat), a Harcsa-félék egyik neme. Fajai Afrikában honosak s arról nevezetesek, hogy a vízáramlatokkal nagy előszeretettel vitetik magukat a víz színén és pedig úgy, hogy hasuk felfelé néz. Ennek következménye sajátos színük, nevezetesen hasoldaluk sötétbarna vagy fekete, hátuk pedig ezüstszürke. A régi egyiptomiak ismerték a *S.*-t és emlékeiken ábrázolták is.

Synodus, l. *Szinódus* és *Zsinat*.

Synoccia, l. *Symbiosis*.

Synockologia (növ.), a növényformációkról (l. *Formáció*) szóló tágabb értelmű tudomány-szak.

Synonymia (gör.), l. *Szinonim*.

Synophthalmus, l. *Ciklopsz*.

Synopsis (gör.), l. *Szinopszis*.

Synoptikus evangéliumok, l. *Evangélium*.
Synostosis (gör.), két csontvég merev csontos összeköttetése.

Synotia, az a torzképződés, midőn az alsó állcsont hiánya következtében a fülek a felső állcsont alatt látszólag a nyakon összenőttek.

Synotus (**Barbastella**) **barbastellus** Schreb. (állat), a hazánkban is honos *pisze denevér* tudományos neve.

Synovia (új-lat.), ízületi nedv; sűrű, ragadós és csuszamlós nedv, melyet az ízületekben (forgókban) az ízületi tok (capsula articularis) belső savós lemeze (capsula synovialis) választ ki a célból, hogy a porcogóval bevont ízületi csontvégek sikkamlósak legyenek.

Synovitis, az ízületi savós tok gyuladása. L. *Ízületi bántalmak*.

Synstigma (gör.), olyan test, amelynek részei olyan szimmetriát mutatnak, hogy a test minden részének helyzete és iránya csak egyetlen pontra vonatkoztható.

Syntagma (gör.), l. *Szintagma* és *Nomokanon*.

Syntagmatit (ásv.), l. *Szintagmatit*.

Syntaxis (gör.), l. *Mondattan*.

Synthema (gör.) a m. megegyezés. *Synthesmatographia*, megegyezésen alapuló titkos írásmód.

Synthesis, l. *Szintézis*.

Synthetocaulus (állat), a Fonalféreg (Nematodes) egyik rendje, melynek fajai az emlősök (kecske, juh, szarvas, nyúl, stb.) tüdejében és levegőutaiban elősködnék s veszedelmes gyuladásokat okoznak. Leggyakoribb a *S. capillaris* Schlegel, mely hajszálvékonyosságú, üvegszerűen átlátszó testű fonalféreg; a hím hossza 14, a nőtényé 19—23 mm. Hosszabb testű és még gyakoribb a *S. commutatus* Dies., melynek teste barnaszínű, mert barnaszínű bélsőve átlátszik; a hím 18—30, a nőtényé 28—90 mm. hosszú; gyakran járványszerűen pusztító tüdőgyuladást okoz főleg a juhok sorában. A maeska levegőutaiban olykor megtalálható a *S. abstrusus* Raill., melynek hímje mindössze 5, nőtényé pedig 10 mm. hosszú.

Syntonin, l. *Szintonin*.

Syntrophia (növ.), zuzmóknak zuzmón való elősködése.

Syphax, Numidia Ny.-i felének királya Kr. o. 207. a rómaiakhoz pártolt, de mikor azután Sophonisbét (l. o.), Hasdrubal leányát, ki előbb Massinissa jegyese volt, feleségül kapta, ismét Karthagónak lett a hive. Kezdetben voltak harci sikerei Scipio ellen, de ez 203., később Laelius és Massinissa is megverte; *S.* fogságba került és Tiburban halt meg.

Syphilis, l. *Szifilis*.

Syphon, l. *Szifon*.

Syra, görög sziget, l. *Szira*.

Syracusa, tartomány és város, l. *Szirakusza*.

Syracuse (ejtsd: szirakusz), város New York északamerikai államban, az Onondaga-tó D.-i végében, (1920) 171,717 lak., nagy arányú vas- és acélparral; gazdag sóforrásait 1654. jezsuiták fedezték fel, kősófejtése is van. Szép városháza, székesegyháza, egyeteme, csillagvizsgálója és könyvtára van.

Syr-darja, folyó, l. *Szir-darja*.

Syria, l. *Szíría*.
Syria Dea, istennő, l. *Derkeo*.
Syriasis a. m. elefantiázis (l. *Elephantiasis*).
Syringa (növény), l. *Orgonafa*.
Syringites (állat), l. *Dentalium*.
Syringophilus (állat), a Trombitidae családba tartozó atkanem. Fajai különböző madarak (házi tyúk, gyöngytyúk, galamb, páva, különböző vízi- és éneklő madarak) evező- és kormánytollainak esévéjében élnek. Legismertebb a *S. bipectinatus* Heller, melynek himje 0·7—0·8 mm., nőténye 0·9 mm. hosszú.

Syringomyelia, l. *Sziringomiélia*.

Syrinx, arkádiai vízi nimfa, Ladon folyóisten leánya, akit *Pán* (l. o.) szerelmével illűzőtt, úgy hogy testvérei náddá változtatták. A szélben lengő nádszálakból készítette *Pán* a *S.* nevű pásztor-sípot, melyen a nádak orgonasípok módjára folyólag sorakoznak egymás mellé s viasszal vannak összehűzve (képét l. a *Dionysos* cikkhez mellékelt rézkarcraolaton).

Syrinx (anat.) a. m. cső (légeső); a gerinevelő középcsatornája.

Syrinx, a. m. alsó gégefő. A gégefő alatt, a gégecső (trachea) és a két tüdőcső (bronchus) hátrán foglal helyet. A madaraknál van jól kifejlődve s benne foglalnak helyet a madarak énekénél szereplő hangszalagok. A *S.* izomzatának kialakulása a madarak éneklő tehetőségével áll a legszorosabb kapcsolatban.

Syrmium, l. *Sirmium*.

Syrmium (állat), l. *Baglyok*.

Syrokomla, *Wladislaw, Kondratowicz* (l. o.) lengyel költő álnéve.

Syros, l. *Szira*.

Syrphidae (állat), l. *Lebegő legyek*.

Syrphus F., l. *Lebegő legyek*.

Syrrhaptis (állat), l. *Talpastyúk*.

Syrtek, l. *Szirtisz*.

Syrus, római költő, l. *Publius Syrus*.

Syrus Sinaiticus, l. *Evangelium*.

Sysserskit (ásv.), l. *Iridozmium*.

Syssitia (gör.), l. *Fiditia*.

Systellaspis Bouvieri *Coutière* (állat), tengeri rákfaj, melynek teste két oldalán 55-világítószerve van.

Systema, l. *Rendszer*.

Systematica, l. *Rendszertan*.

Systematica comissio (lat.), a. m. rendszert készítő bizottság; az 1715-iki országgyűlés XXIV. cikkével kiküldött bizottság, amelynek feladata volt a törvények és az igazságszolgáltatás megjavítása. Tulajdonképen a Hármaskönyv (l. o.) reformjára gondoltak. Nevét azért kapta, mert a jog rendszerét kellett volna elkészítenie, de működése a Hármaskönyvhöz fűzőtt, gyakorlati életben felmerült jogkérdéseket tartalmazó jegyzetekben merült ki. Ezek közül többet felvett az egykori törvényhozás (1723 és 1729-ben), a leg többet azonban Szegedi János, a kornak kiváló jogtudósa, művei révén terjesztette el. A *S.* munkája így gyakorlati értékű volt és hatása érezhető a későbbi hazai jogfejlődésben. (L. bővebben *Illés J.*: Bevezetés a magyar jog történetébe. 1910., 203 s. köv. l.-on.)

Systole (gör. összehovonás) a metrikában a hosszú szótág erőszakos megrövidítése a versmérték kedvéért; a fiziológiában a szívizomzat összehúzódása.

Systrophia (növény), a sejtkörmag körül való felhalmozódása.

Syzgium Gärtin. (növény). A mirtusfélékhez tartozik, 140 faja Afrika, Ázsia és csekély részben Ausztrália trópusain honos fa és cserje. A *S. jambolana* (Lam.) D. C. (*Jambo*, *Jambul*, *Javaszi*) Keletindianában, a malájai területen, Kínában honos és másfelé is ültetik; termését eszik, gyökerének kérge cserzőanyag és a levelével egyetemben gyógyszer. A Ceylontól Borneóig honos *S. caryophyllaeum* Gärtin. faj illatos és fűszeres kérge régebben mint *szezfűkérge* v. *szezfűfahéj* (*Cassia caryophyllata* v. *Cortex Cassiae caryophyllatae*) került az európai piacra.

Szygia, l. *Egybekelés*.

Sz.

Sz, sz, a magyar ábécé 29. betűje. — A hasonló alakú lengyel *sz* betű a magyar *s* hangot jelöl.

Sz hang, kemény réshang a foghangok sorában, a megfelelő lágy hang a *z*, úgy, hogy pl. küzd és külszködik egyeredetű szók. L. *Hangok*.

Sza, afrikai város, l. *Szai*.

Szaá, arab trmérték. Tuniszban gabonánál = 2·583 l., olajnál = 1·26 l.

Sza'adi, valódi nevén *Musarrifuddin bin Muszlih uddin Abdullah*, Perzsia első didaktikai költője, szül. Sirázban 1184., megh. 1292. Élete két korszakra oszlik; az első, mely Bagdadban, az arab tudományok egyik fő székhelyén, folytonos tanulás közt 30 évig tartott, a második az 1226—56-ig tartó vándorlás, mely alatt a költő az egész moszlim Keletet bejárta, élettapasztalást és ismereteket gyűjtve. *Sz.* legismertebb műve a félig pró-

zában, félig versben írt *Gulisztán* a. m. rózsás kert, mely Omer Khejjámmal együtt a legtöbbet olvasott perzsa könyv Európában. Magyarra fordította *Erődi Béla*: *Szádi Gulisztánja* vagy *Rózsás kert* (Budapest, 1889). *Sz.* összes művei (kulliját) megjelentek nyomtatásban Kalkuttában (1791—95, 2 köt.) és azóta többször.

Szaádia ben József, al. *Fajjumi*, zsidó tudós és bölcsező, szül. Fajjumban (Egyiptom) 892., megh. 941-ben. 928-ban megválasztották a szurai (Babilonia) talmudiskola igazgatójává, mely vezetése alatt ismét virágzásnak indult. A bibliai arab nyelvre lefordította és magyarázattal kísérte. A vallásbölcsezőzet terén korszakalkotó Emunót vedeót (Hit és tudás) arab munkája, melyet Tibbon Júda (1160) fordított héberre, Fürst Gyula németre (Leipzig 1845). Egyéb dolgozatai: a bib-

liában egyszer előforduló 90 szónak összeállítását, imakönyv (sziddur), magyarázat a Jecirá-könyvhöz, költemények, talmudi és kronológikus munkák, melyek még részben fennmaradtak kéziratokban. V. ö. *Gutman*, Die Religionsphilosophie des Saadja (Göttingen 1882).

Szaák Injza, író, szül. Gyarmaton (Győr) 1855 jan. 4., megh. Budapesten 1920 okt. 11. 1874—84-ben a fővárosban működött mint tanító, 1878. nőtől ment *Melha* Kálmán ügyvédhez, másodsor, 1891., *Horváth* József tanárhoz Csurgóra. Elbeszéléseken kívül, melyek *Hulló levelek* c. (1911) kötetben is megjelentek, írt tudományos dolgozatokat is, köztük legjelentősebb Jósikáról írt könyve: *Báró Jósika Miklós élete és munkái* (1891).

Szaan (szan). A délnyugat-afrikai busmánok (l. o.) saját neve, jelentése szerint *települt*, megkülönböztetésül a hottentottoktól. Egyértelműnek veszik a *szagua* nevet is, de ez csak irodalmilag terjedt el a *szongua* név helyett, amely a kapföldi busmánok jórészt kihalt ágának elnevezése.

Szabács (Sabac), Szerbia Podrinje területében levő város, a Belgrád mellett, (1921) 11,500 lak. Van gimnáziuma, élénk gabona- és marhakereskedése.

Sz. vára, a Száva jobb partján, régi vár. Mohammed szultán, hogy a Szávan való átkelést a Szerémségbe biztosítsa, 1470-ben e helyen nagy hamarsággal erős kővárat építtetett, melyet a folyamról Sz.-nak nevezett el. Mátyás király felháborodva vette az erről szóló hírt, s Thüz János horvát bánt amiatt, hogy ezt meg nem gátolta, fogságba vetette. Helyébe banná Magyar Balázst nevezte ki, kit a vár megvételével bízott meg; ez azonban nem boldogulhatott az erős várral, s kénytelen volt beérni azzal, hogy Klenakon, Sz. várával szemben, a becsapások megállítására céljából szintén várat emelt. Ekkor maga Mátyás indult 1475. késő ősszel Sz. vára ellen, s 1476 febr. 16. még virradat előtt ádáz küzdelem után kicsikarta a várat a védők kezéből. Erről a küzdelemről szól a *Sz. viadalja* (l. o.) címet viselő legterjedelmesebb magyar történeti ének, mely Mátyás király idejéből fennmaradt. 1521-ben Szulejmán szultán bevette a várat, mely ettől fogva a török kezében volt és maradt 1717-ig; a következő évi passzaroviei békekötésben Magyarországhoz, illetőleg a császár birtokaihoz kapcsolták. Az 1789-iki belgrádi békekötés ismét a töröknek adta vissza, s az bírta 1788-ig, midőn ápr. 25-én II. József visszavette, de aztán ismét visszakarta a török.

A világháború elején 1914 aug. 12. az osztrák-magyar csapatok itt keltek át Szerbiába és Sz.-ot elfoglalták; de a hadsereg zömének az orosz harcra való átvitele miatt Szerbia területéről visszavonulván, aug. 24. Sz.-ot is kiűrtették. Másodsor ugyanaz év őszi offenzívája alatt nov. 2. foglalták el az osztrák-magyar csapatok, de a téli katasztrófa és Belgrád kiürítése után 1914 decemberben ismét ki kellett üríteni. Harmadsor 1915 okt. 20. foglalta el a győzelmes szerbiai offenzíva alatt Kövess hadserege és osztrák-magyar megszállás alatt maradt a háború végéig.

Szabács viadalja. Eredetiben fennmaradt históriás énekeink legrégebbike. 1871-ben fedezték föl az ungvármegyvei Csicseren a Csicsery-család oklevelei között. E fontos emléktünk Szabács vára-

nak Mátyás király által történt megostromlását és megvételét beszéli el. 150 sorra terjed, eleje hiányzik. Fontossá teszi az is, hogy gyakori és egykorú törléseivel és javításainál fogva *eredeti fogalmazvány*nak látszik. Toldy Ferenc véleménye szerint az ének egyike lehet azoknak, melyeket Galeotti szerint a nagy király hőstetteiről ennek asztalánál énekeltek. E költői maradvány történetileg is becses, mert a vár vívásának több eddig ismeretlen részletét tudhattuk meg belőle. Az előadás közvetlensége arra enged következtetni, hogy az ismeretlen szerzőtől eredő költemény még az ostrom esztendejében, 1476. keletkezhetett. Költői beszéd egyszerű, természetes előadása, tömörsége s ritmusának meglehetősen folyékonyasága teszik. Legjobb kiadása hasonmással és magyarázattal *Zolnai Nyelvmélekeink* c. könyvében.

Szabadakarat. A Sz. problémája egyike a legtöbb vitatott kérdéseknek. A félreértések elkerülése végett legjobb a kérdést pontosan elhatárolni. Ha a valóságos tények magyarázatát kereső *pszichológia* szempontjából nézzük a problémát, akkor a Sz.-ot tagadnunk kell, mert semmi sem történik ok nélkül, s az akaratelhatározásnak is megvannak a maga motívumai. Egészen más képet nyer a kérdés, ha az *erkölcsi élet* szempontjából közeledünk feléje. Ez esetben a Sz. az egyének aktív önelhatározását jelenti, amely szerint az egyén az önmaga kitűzte célok és eszmék szerint határozhatja el magát. Az akarat szabadságát ilyenkor átéljük abban a tényben, hogy tudatunk tanúsága szerint másképpen is határozhattunk volna, mint ahogyan határozunk. A filozófiában különösen a bűn és a felelősség kérdése miatt fontos a Sz. problémája. A reá vonatkozó elméletek szerint a determinizmus (l. o.) tagadja, az indeterminizmus (l. o.) pedig állítja a Sz. valóságát. Vanak aztán e két szélsőség mellett közvetítő álláspontok is. A kérdés ma már vesztett élességéből. V. ö. *Messer*, Das Problem der Willensfreiheit (1918).

Sz. (büntető) jog. Az egyéni felelősség eszméjét elfogadó mai büntetőtörvénykönyvek általában a Sz. tételén épülnek fel. A büntetőjog irodalmában e probléma körül nagy az eltérés. Újabban mindinkább előtérbe nyomul az ú. n. *indifferentizmus*, melynek hívei azt vitatják, hogy a Sz. kérdésének bármely irányban való eldöntése a büntetőjogot nem befolyásolja. Ez az álláspont azonban nem igazolható, mert Sz. nélkül nem lehet szó egyéni felelősségről, büntetendő cselekményről s büntetésről. Másik nézet az ú. n. *transzcendentális indeterminizmus*, mely a motívumok s az egyéni sajátos tulajdonságok hatásától független akarat létét vitatja; ellene szól a mindemapi tapasztalat, mely az indítóokok s egyéni diszpozíció kisebb-nagyobb befolyását lépten-nyomon igazolja. A *determinizmus*, mely a Sz.-ot tagadva az ember cselekményét majd fizikai és illetőleg külső (fizikai determinizmus), majd a kialakult egyéni jellem (erkölcsi determinizmus) szükségképi következményének tekinti, szintén nem fogadható el, mert ellene szól öntudatunk, mely a másként-cselekvés lehetőségét bizonyítja, — a cselekményeinket gyakran megelőző tanácskerés, — a cselekményeinket követő lelki nyugalom, meg-

elégedés, illetőleg lelkifurdalás és bánat. Leghelyesebb álláspontnak mutatkozik a különben is uralkodó *mérsékelt indetermínizmus*, mely az ember relatív akaratszabadságát vitatja olyatén értelemben, hogy az ember úgy fizikailag (külső tényezők), mint materialiter (belső tényezők) korlátozva van ugyan, de e korlátokon belül öntudatos elhatározással szabadon választhat a különböző cselekvési lehetőségek közül, sőt a korlátokat részint egyéni tevékenységével, részint társadalmi összműködés útján tagíthatja is. A mérsékelt indetermínizmus tehát a relatív Sz. alapján az egyéni felelősség eszméjére támaszkodik, de elismeri a külső és belső tényezőknek az akarata gyakorolt hatását, s amennyiben e tényezők erejének hatása társadalmi úton változtatható, felelőssé teszi a társadalmat és ezt e tényezők elleni küzdelemre sarkalja s ugyanekkor az egyéni felelősséget aránylagosan leszállítja.

Szabadalmak biztosítása. Rendelgetése: feltalálóknek, szabadalmak birtokosainak, valamint szabadalmazott v. mintavédelem alatt álló tárgyak gyártóinak azokat a költségeket és esetleges törvényes kártérítéseket megteríteni, amelyek azokat szabadalmuk v. mintavédelmük miatt folytatott perek folytán érhetik, illetőleg terhelhetik.

Szabadalmazott osztrák-magyar államvasút-társaság, részvénytársaság, a Cs. kir. szab. osztrák államvasút-társaságból alakult, 1855 jan. 1. a bécsi kormány a párisi «Credit mobilier» részv.-társasággal szerződést kötött, melynek alapján ez a birtokba vette a Magyarország és Ausztria területén akkor volt összes állami vasutakat, valamint a bányásági állami uradalmakat és bányákat. A 90 évre szóló engedély kihasználását a Credit mobilier az e célra «Cs. kir. szab. osztrák államvasút-társaság» cím alatt alapított részvénytársaságra ruházta. Ez a társaság több mint négy évtizeden át Magyarország és Ausztria vasúti forgalmának elsőrangú tényezője volt. A magyar kormányok sokáig folytattak küzdelmet a bécsi központi igazgatósággal, míg a magyar vonalak külön igazgatását és a társaságnak osztrák-magyar társasággá való átalakítását keresztülvihették. A társaság magyarországi vasúti vonalait a magyar állam — Baross Gábor keresk. minisztersége idején — 1891 jan. 1-én, az osztrák vonalakat pedig az osztrák állam 1908. államosította. Az államosítási szerződésekkel a társaság a magyar államnak 1634 km., az osztrák államnak pedig 1377 km. vasutat engedett át. Legfontosabb a két államot É.-Ny. — D.-K.-i irányban átszelő, 1310 km. hosszúságú Bodenbach — Prága — Bécs — Marchegg — Budapest — Temesvár — Orsova fővonal, melyből számos nagyforgalmú fő- és mellékvonal ágazik ki. A vasutak államosítása után is fennálló részv.-társaságnak a magyar állam a kisajátított vasutak és ingatlanok fejében 75 éven át évente 10.665,000 K járadékot tartozik fizetni, az osztrák állam pedig a megváltott vasutak fejében a társaság elsőbbségi kötvényeinek kamatszolgáltatását vállalta, mely évente, az 1965. évig, 30.577,000 K terhet jelent. A részv.-társaság tulajdonában továbbra is megmaradtak a 133,170 hektárt tevő bányásági uradalmak, továbbá fekete- és barnaszénbányák

Resicza, Szákul, Domán, Anina és Mehádia községek területén, a vaskói és dognácskai kohók, a resiczai és aninal vas- és acélművek, hídsterkezet-, gép-, zománcvas- és téglagyárak, Németbogsánban többféle ipartelep, Oraviczabányán réz- és kénkovandányászat és számos ipartelep. A magyar vonalak nagyrésze a trianoni békeszerződés kényszerítéséből részint Cseh-Szlovákország, részint Románia és a Szerb-Horvát-Szlóven királyság birtokába jutott.

Szabadalmi díjak, — Sz. hatóságok, — Sz. hivatal, — Sz. jog, — Sz. kényszer, — Sz. Közlöny, — Sz. lajstrom, — Sz. levéltár, — Sz. per, — Sz. tanács, — Sz. ügyvivő, 1. Szabadalom.

Szabadalom, a feltaláló kizárólagos joga találmányának iparszerű készítésére, forgalomba hozatalára, iparszerű, vagy üzemi berendezésként való használatára. A Sz. mellett szól: a társadalmi közérdek, hogy közhazsnú találmányok a társadalom részére biztosíttassanak és a feltaláló jogos érdeke találmányának gazdasági kiaknázására. Szabadalmi törvény csaknem minden művelt államban van, így: Franciaországban 1844, Belgiumban 1854, Olaszországban 1859, Spanyolországban és Portugáliában a francia jogrendszer érvényesítése, Svájcban 1888, a német birodalomban 1877, Oroszországban 1883, Angliában már századok óta. Hazánkat illetőleg az osztrák 1820-iki császári pátenz, bár alkotmányellenesen, tényleg hatályban volt, nemkülönben az 1832. évi osztrák szabadalmi törvényt is alkalmazták s ezt az állapotot az 1840: XVIII. t.-c. 66. §-a törvényes alapra helyezte, elrendelvé, hogy: «találmányi kiváltságlevelet kivánó részvénytársaságok a fennálló rendszabásokhoz alkalmaztatandják magukat». Az önkényuralom alatt az 1852-iki szabadalmi császári nyilat. parancs hazánkban is érvénybe lépett. Az 1867. évi vám- és kereskedelmi szövetség a kérdést akként rendezte, hogy a szabályszerűleg készülő találmányi szabadalmak mindkét állam területén érvényesek s egyéb részletes szabályokat is tartalmazott a szabadalmi ügyek együttes intézésére. Az 1893: XXI. t.-c. a találmányok oltalmazásának közös egyetértéssel való elintézési kötelezettségét megszűntette, s mindegyik államnak joga felelőlt a szabadalmi ügyek önálló szabályozására.

E független szabadalmi törvényhozás eredménye az 1895: XXXVII. t.-c. a *találmányi szabadalmakról*, amelyet részben kiegészít, részben módosít, az 1908: LII. t.-c. a magyar szt. korona országainak az ipari tulajdon védelmére alakult nemzetközi unio kötelékébe való belépéséről. Az Ausztriával való kereskedelmi és vámszerződésünk (1908: XII. t.-c.) XVI. és XVII. cikke s az ezeknek kiegészítése iránti pótszerződés (1908: LV. t.-c.) a Németbirodalommal az ipari tulajdonjog oltalma iránt kötött egyezmény (1908: LIV. t.-c.) az 1908: LV. t.-c. néhány eljárási szabály módosításáról és az 1918: XII. t.-c. a szabad. törvénynek az ipari tulajdon oltalmára létrejött unio folytan szükséges módosításáról, továbbá az 1920: XXXV. t.-c. egyes módosításokról. E törvény-cikkek lényeges intézkedései a következők:

I. *A szabadalmak tárgya:* Szabadalmazható minden új találmány, amely iparilag értékesít-

hető. A találmánynak új voltát azonban hivatalból nem vizsgálják (*Bejelentési rendszer*), de ha a találmány nem új, az engedélyezett Sz. oltalomban nem részesül. Az eseteket, melyekben a találmány újnak nem tekinthető, a törvény határozza meg. Sz. nem engedélyezhető azokra a találmányokra: *a)* melyeknek gyakorlatba vétele törvénnyel, rendelettel vagy a közérközlőséggel ellenkezik; *b)* melyek az ország hadképességét őrdeklík, amennyiben azok ellen a kereskedelmi miniszter tiltakozik; *c)* tudományos tantételek és olvek mint ilyenek; *d)* emberi és állati élelmezésre szolgáló cikkek, gyógyszerék és vegyi úton előállított tárgyak, de az előállításuknál alkalmazandó eljárás szabadalmazható. A Sz.-engedélyezésnek vannak még egyéb megszorításai, melyeket a törvény kimerítőleg megállapít.

II. *Szabadalmi hatóságok.* 1. a szabadalmi bíróság, 2. a szabadalmi felsőbíróság; székhelyük Budapest. A *szabadalmi bíróság* elnökből, alelnökből, bírákból, segéd- és kezelőszemélyzetből áll; elnök, alelnök, bíró csak az lehet, akinek ítélőbírói képesítése vagy pedig műegyetemi minősítéssel három évi szakbeli gyakorlatja és szakvizsgálója van; rájuk a bírói függetlenség, elmozdíthatatlanság, javadalmaszadás, szabadságidő, nyugdíjazási korhatár szabályai kiterjednek. Bejelentési és bírói osztályban működik, tanácsban határoz. A *szabadalmi felsőbíróság* elnöke a Kúria tanácselnökével egyenlő ranggal, jelleggel és javadalmaszással bír, tagjai a legfelsőbb bíróságok tagjai és a műegyetem tanárai közül kinovezett tlnökök. Tanácsban határoz. (1920; XXXV. t.-e.)

III. *Engedélyezési eljárás.* Sz. kioszközlése végett azt a szabadalmi hivatalnál írásban kell bejelenteni. A bejelentésnek a törvényben megállapított köllékekkel kell bírnia, s tartalmaznia kell különösen a találmánynak pontos leírását. A szabadalmi bíróság bejelentési osztálya, ha a Sz. engedélyezését lehetetlen nem találja, a bejelentést visszautasítja, mi ellen a fél a szabadalmi bíróság bírói osztályához felfolyamodhatik. Ha a Sz. engedélyezhető, a szabadalmi hatóság a bejelentésnek közzétételét és az u. n. felhívási eljárásnak megindítását rendel el. A közzétételtől számított két hónapon belül a találmány szabadalmazása ellen a törvényben meghatározott esetekben felszólalásnak van helye, mely fölött a bejelentési osztály, másodfokon a bírói osztály határoz. A szabadalmat engedélyező határozat jogerőre emelkedésével a szabadalmi bíróság a jogosított részére *szabadalmi okiratot* (Patent brévé) állít ki.

IV. *Szabadalmi per.* Az engedélyezett Sz. megvonása vagy megsemmisítése csak írásbeli kereset alapján, per útján történhetik. Az eljárásra a szabadalmi bíróság bírói osztálya illetékes. Ennek ítélete ellen felelvezésnek van helye a szabadalmi felső bírósághoz. A bejelentett találmány a felhívási eljárás tartama alatt ideiglenes oltalomban részesül. A Sz. a tulajdonosnak örökösire is átszáll. A tulajdonos a szabadalmat élők közti jogügylettel másra is átruházhatja, gyakorlatba vételét v. használatát másoknak engedélyezheti. A véderő érdekében és az állami egyedáruság céljaira a szabadalmat a tulajdonosnak adandó kár-

térítés mellett az állam bármikor igénybe veheti. Akinek belföldön rendes lakhelye nincs, szabadalmat csak úgy nyerhet, ha belföldön lakó képviselőt nevez.

V. *A Sz. tartama, megszünte, megvonása és megsemmisítése.* A Sz. érvényét megszüntés, megvonás v. megsemmisítés által veszti el. Megszünik a Sz.: a 15 év lejártával, lemondással v. a szabadalmi díjak fizetésének elmulasztásával. Megvonható, ha a tulajdonos a belföldön gyakorlatba nem veszi v. gyakorlatával felhagy és gyakorlatára más megbízható belföldi vállalkozó részére az engedélyt megadni vonakodik (u. n. Patentzwang, a szabadalom kihasználásának kényszere). Ennek indoka az, hogy a Sz. a közérdek rovására parlagon ne heverjen. A megsemmisítésnek a törvényben kimerítőleg meghatározott esetekben van helye. A megszüntés, megvonás és megsemmisítés esetében a Sz. köztulajdonná válik s a fennálló jogszabályok keretében mindenki által szabadon gyakorolható.

VI. *Szabadalmi lajstrom, szabadalmi levéltár és szabadalmi közlöny.* Az engedélyezett szabadalmakról a szab. bíróság lajstromot vezet, melybe minden engedélyezett Sz. beiktatandó, nemkülönben a szabadalmak megvonására, megsemmisítésére, megszüntésére vonatkozó adatok s a díjak fizetése is. A tulajdonjog átruházása, a gyakorlatbavételt vagy a használatot tárgyazó engedélyek bejegyzése csak az érdekeltek kérelmére történik, de a tulajdonjognak átruházása harmadik jóhiszemű személyekkel szemben csak a bevezetéssel válik joghatályúvá. A Sz. nyilvános könyv, melybe bárki betekinthet. A Sz.-hoz tartozó leírásokat, rajzokat stb. a szabadalmi levéltárban kell megőrizni, amely mindenki részére nyitva áll. A jelentést és közlést rendelt találmányok, az elutasított találmányok címe, a Sz. átruházása, megvonása, megsemmisítése az erre rendelt hivatalos laphan, a Szabadalmi Közlönyben tétetik közzé.

VII. *Szabadalmi díjak.* A díjakat a törvény felhatalmazása alapján (1920. XXXV. t.-e. 8. §.) a kereskedelemügyi miniszter a pénzügyminiszterrel egyetértve rendelettel állapítja meg.

VIII. *Szabadalomtörölést* az követ el, aki a szabadalom tulajdonosának engedélye nélkül valamely szabadalom tárgyát előállítja, forgalomba hozza, vagy tiltott módon használja. A Sz. kihágás, pénzbüntetéssel, visszaesés esetében két hónapig terjedhető elzárással is büntetendő. Bünvádi eljárásnak csak a sértett félnek indítványára van helye. A büntetésen kívül a sértett félnek kiváratára az utánzatok elkobzandók és megsemmisítendők, az eszközök és készülékek a további bitorlás céljaira használhatatlanokká teendő. Kártérítés is jár. Az ítélet a sértett kíváratára hírlapilag közhírré teendő.

IX. *Szabadalmi ügyvivő* az, aki jogosultságot nyert arra, hogy habár nem ügyvéd, a szabadalmi hivatal előtt folyamatban levő nem peres ügyekben a feleket képviselhesse. A jogosítványt a kereskedelmi miniszter adja meg oly magyar állampolgároknak, akik műszaki képesítésüket belföldi műegyetemnek vagy külföldinek honsított oklevéllel igazolják. A szabadalmi ügyvivők külön szakvizsga és eskü letételére kötelesek. Sza-

badalmi perekben a feleket csak ügyvédek vagy szabad ügyvivők képviselhetik, s peres ügyekben az ügyvédi képviselet kötelező.

X. *Nemzetközi jogi szabályozás.* Aki az ipari tulajdon védelmére alakult nemzetközi Uniók kötelekébe tartozó államok egyikében szabadalmat jelent be, annak a többi államokban való bejelentésére, használati személyek jogainak fenntartása mellett, elsőbbségi jogot élvez.

Szabadalombitorlás, I. Szabadalom.

Szabadbáránd (*Gross-Warasdorf*; azelőtt *Nagybarom*), kisk. Sopron vm. felsőpulyai j.-ban, (1920) 1639 horvát lak. (Tr. A.)

Szabadbattyán, nagyk. Fejér vm. székesfehérvári járásában, (1920) 2085 magyar lakossal.

Szabad birtok volt az úrbéri haszonvételekkel és tartozásokkal nem terhelt birtok. Ide tartoztak az úrbéresok nélküli kismesések (a curialisták) birtokai. Az 1880. XLV. t.-c. 25. §-a és az 1908. VII. t.-c. X. cikkelye a Sz. tulajdonosait «harmadik rézszes félnék» nevezi (t. i. a volt földesúrral és a volt úrbéresekkel szemben).

Szabad bizonyítás, lásd *Bizonyítás, Bizonyosság.*

Szabad csapatok, az újabb időkben olyan csapatok, melyeket önként összesereglett egyének alkottak. Ilyen Sz. voltak Szavóújban, Svájében, a holsteini háborúban, az 1848—49-iki forradalmi években, Garibaldi hadjáratában Szicília és Nápoly meghódítására, később a pápai állam ellen s 1870. Franciaországban. L. még *Guerrillas.*

Szabad egyetem, I. Szabadtanítás.

Szabad egyházak (ném. *Freikirchen*), az állami (Statskirche) vagy tartományi egyházaktól (Landeskirche) elszakadt s azoktól külön, önálló szervezetnyert protestáns egyházi társulatok. Németországban a fejedelmi egyházkormányzat alól a protestánsoknak ily szabad egyházi szervezetek útján csak itt-ott sikerült magukat kivonniok, sőt azt mondhatjuk, hogy egyedül az alsózász konföderált református egyházközösségénél (Braunschweig, Celle, Hannover, Göttingen, München és Bückeburg) keletkezett a fejedelem egyházi hatalmától ment zsinati alkotmány. Hollandiában az állami egyháztól 1834-ben válik el a szabad, ú. n. «keresztény református egyház» és a skót állam egyháztól 1843-ban a skót szabad egyház (Free Church of Scotland), majd megalakul a franciaországi reformátusok szabad egyháza (Eglise libre) és Svájcban a genfi, neuchâtel-i, waadtlandi Sz. Az állam és egyház teljes szétválasztásának, vagyis az ú. n. szeparációs egyházpolitikai rendszernek a hívei Sz. alatt az állam által semmiféle támogatásban nem részesített, teljesen ignorált, ill. merőben magántársulat gyanúját tekintett egyházat értik.

Szabad egyház a szabad államban, I. Libera chiesa in libero stato.

Szabad elektromosság, I. Elektromos influenza.

Szabadelvű párt, politikai párt, amely a Deák-pártnak és a balközépnek az 1867-iki közjogi alapon történt egyesüléséből jött létre, 1875 márc. 3-tól 1906 ápr. 11-ig állott fenn és három évtizeden át Magyarország kormányzó pártja volt, egy másuttan nyolc kormányt adva az országnak. A két párt fuziója *Tisza Kálmán* 1875 febr. 3-ik

országgyűlési beszéde alapján történt (I. *Magyarország*, története). Az új párt 1875 márc. 3-án Budapesten *Gorove* István elnöklöte alatt tartotta alakuló gyűlését, amelyen több mint 300 képviselő jelent meg. Belépett a Sz.-ba az akkor már nagybeteg *Deák* Ferenc is, aki elsőnek írta be nevét a párt törzskönyvébe. Az alakuló gyűlésen *Tisza* és *Jókai* körvonalazták röviden a párt feladatát és elveit. Hathatós és üdvös kormánytevékenység lehetővé tettele érdekében mindketten fegyelmezett pártszervezet szükségességét hangsúlyozták, s a szigorú pártfegyelem csakugyan mindvégig egyik erőssége volt a Sz.-nak. A párt kebeléből alakult első kormány, melynek elnöke *Wenckheim* Béla báró volt, ugyanezen a napon mutatkozott be a képviselőházban s itt bemutatott programja egyszerűsége és a párt programja is volt. A Sz.-ban a pártvezérezési tiszteket a parlamenti szokásoknak megfelelően mindenkor a kabinettagok viselték. A párt szilárd megalapozása azonban nem *Wenckheim*, hanem *Tisza* Kálmán műve, aki az 1875-iki választások után, amelyek a Sz. nagy győzelmével véződtek, 1875 okt. 20. a miniszterelnöki székbe jutott s ezzel megnylt a Sz. uralmának az a hosszú korszaka, amely röviden *Tisza-korszak* néven ismeretes. Az 1878-iki kiegyezési tárgyalások és a boszniai okkupáció nehéz helyzetbe juttatták a pártot s az az 1878-iki választásból nagy veszteséggel került ki. A megerősödött függetlenségi pártion kívül szemben állott vele ekkor a saját kebeléből *Simonyi* Lajos báró és *Szilágyi* Dezső vezetésével kilépettek két erős csoportja is, akik a *Sennyey*-féle töredékkel szövetségbe, egységes ellenzéki párttá alakultak. De *Tisza* erélye, noha csak esekély többsége volt, diadalmasodott és az 1881-iki választásokkor a párt is megerősödött. Ez lehetővé tette végre a belső konszolidáció, a gazdasági megerősödés és kulturális haladás munkáját, melynek eredményei a fejlődő magyar állam tekintélyét a külföldön is nagyban emelték. *Tisza* Kálmán kormányát 1890 márc. 13. *Szapáry* Gyula gróf, ezt pedig 1892 nov. 17. *Wekerle* Sándor kormánya követte, aki miniszterelnökében a Sz. legkiválóbb erőt egyesítette. Ez volt a Sz. fénykora; nemcsak népszerűsége, de politikai súlya is oly nagy volt, hogy amikor *Wekerle* első lemondása után (1894 jún.) egyöntetűen állást foglalt *Khuen-Héderváry* gróf horvát bán miniszterelnöki jelöltsége ellen, a pártválság elkerülése végett a király ismét *Wekerle*t nevezte ki. *Wekerle* örökségét 1895 jan. 14. *Bánffy* Dezső báró vette át, de az ő kormánya alatt az 1896-iki választások után már válság merült fel a pártban. *Szilágyi* Dezsőnek a hazánökségről való lemondása és a disszidensek kilépése nehéz helyzetbe juttatták. Az ellenzék obstrukciója végre is megörölte a *Bánffy*-kormányt, amelynek örökébe 1899 febr. 26. *Széll* Kálmán lépett. A *Széll*-féle program lehetővé tette a 67-csek tömörülését s a nemzeti párt, *Horánszky* Nándorral az élen, bevonult a Sz.-ba. Az egybeforradás azonban nem sikerült soha teljesen. Az 1901-iki választásokon az ellenzék megerősödén, az 1903. napirendre került katonai létszám-emelés kérdésében oly heves parlamenti harcot indított, hogy *Széll* Kálmán beadta lemondását.

1903 jún. 27. *Khuen-Héderváry* Károly gróf vette át a kormányt, de bukását csakhamar maga a Sz. idézte elő, leszavazván őt Körber osztrák miniszterelnöknek egy beszéde kapcsán hozzá intézett interpellációra adott válasza miatt. Utána *Tisza István* gróf következett (1903 nov. 3.), aki ellen mindjárt a leghevesebb harcot indította meg az ellenzék. E harcok folyamán *Apponyi* Albert gróf is megvalósította régóta táplált szándékát és lemondván házelnöki méltóságáról, néhány elvtársával együtt kilépett a Sz.-ból. Különösen szenvedélyessé vált a harc, midőn *Tisza* házszabályszerűségi tervét terjesztette elő. A Sz. azonban egységesen és elszántan állotta a küzdelmet az 1904 nov. 18-iki eseményig, a Perczel-féle szavazásig. Amde a december 13-iki parlamenti lázadás válságos fordulatot idézett elő. *Tisza* István 1905 január 5. feloszlatta a képviselőházat s a rákövetkező választáson az ellenzék győzött. *Fejérváry* Géza báró kormánytól (1905 jún. 18) mint nem többségi kormánytól a Sz. megtagadta ugyan a bizalmat, de a politikai eseményekre már nem volt döntő befolyással. A koalíció kormányra jutása után 1906 ápr. 11-én *Podmaniczky* Frigyes báró elnöklete alatt tartotta a párt utolsó ülését, amelyen *Tisza* István gróf indítványára egyhangulag kimondta feloszlását, ezzel szabad utat akartván a maga részéről biztosítani a többségre és kormányra jutott koalíciónak programjainak megvalósítására. Néhány nappal a párt feloszlata után a régi Sz. tagjainak egy tekintélyes csoportja *Lukács* László kezdeményezésére megalakította a *Nemzeti Társas-kör-t*, amely később maga lett az 1910-ben alakult *Nemzeti Munkapárt-nak* (l. *Magyar országgyűlési pártok*). A Sz.-nak a nemzet újabb történetébe belekapcsolódó 30 éves tevékenységét tizetesebben l. *Magyarország története*. V. 8. Magyar Nemzet Története, Mill. kiadás, X. kötet; *Oláh* Gyula, Az 1875-iki fuzió története; *Vikár* Béla, A szabadelpárt története; *Móricz* Pál, Az országgyűlési pártok küzdelmei; *Lányi* Bertalan, A Fejérváry-kormány.

Szabadelvűség (*liberalizmus*), azoknak a politikai, filozófiai, társadalmi irányoknak a neve, melyek a szabadság elvét különböző viszonyokban és alkalmazásaiban vallják magukénak. Állampolitikai tekintetben a szabadság elve a nemzet önrendelkező jogát jelenti, szemben az abszolutizmussal, a parlamenti kormányformát, szemben a parlament hatalmát korlátozó formákkal. Egyházzápolitikai tekintetben a Sz. az állam felsőségét hirdeti az egyházzal szemben. Az egyházon belül a Sz. a vizsgálódás jogát és a haladás köteleességét jelenti a vak elfogadás és merev megmaradás ellenében. Társadalmi tekintetben a Sz. a társadalmi viszonyoknak észszerű szabályozását, az egyenlőség elvével ellenkező eljogok eltűlését követeli. Filozófiailag a Sz. jelenti a gondolkodás autonómiáját, mely semmiféle külső tekintélynek nem veti magát alá.

Szabaderdő (*Olteni*), előbb önálló kisközség Alsó-Fehér vm. nagyenyedi járásában; 1914. önállósága megszűnt s a szomszédos *Remete* (l. o.) kisközséggel egyesült. (Tr. R.)

Szabad esés, l. Esés és Mozgási törvények.

Szabadfalu, nagyk. Temes vm. központi járásában, (1010) 1448 német és magyar lakossal. 1849 máj. 12. esata színhelye. (Tr. R.)

Szabadfarkú denevérek (*Emballonuridae*, illat), a Kis denevérek (*Microchiroptera*) alrendjébe tartozó denevércsalád. Legjellemzőbb tulajdonságuk, hogy farkuk legalább részben szabad s vagy átfúrja a farkvitorlát és felső oldalán szabadon kiáll, vagy hátsó szőle mögött nyulik elő. Fajaik a Föld forró és meleg öveiben honosak. Legismertebb nemük a *billentyűs denevércék* (*Rhinopoma*) neme. L. *Rhinopoma*.

Szabad fedélzet, tengeri kereskedelmi hajóknak legfelsőbb fedélzete, amelyen a hajóműveletek, mint pl. vitorlák kifeszítése és bevonása, a horgonyok lebecsátása és felhúzása, a hajó irányítása stb. történik.

Szabad forgalom a javaknak vámvonalakkal elválasztott területek közötti olyan forgalma, melyet a vám lefizetése után vámellenőrzés nem terhel. A javak a Sz.-ban külön kísérő jegyek nélkül lépik át a külön vámterületek vámvonalait.

Szabadgazdaság, l. Gazdálkodási rendszerek.

Szabadgondolkodás az előítéletől, a hagyományoktól mentes gondolkodás. Nem fogadja el bírálattól mentes a tekintélyek tanítását, a kinyilatkoztatott igazságokat s ezért nem egyszer ellenfélbe kerül a tekintélyi elv alapján álló vallásos világnézettel. Mint program van vagy pártjelszó: nem valami egységes bölcseleti irány, hanem a kutatás szabadságának alapjain álló minden tudományos és publicisztikai működés vezérlő eszméje. A kifejezés (ang. *freethinking*, franc. *libre pensée*) a XVIII. sz.-i angol és francia racionalista bölcselet írásából ered. Voltaire és az enciklopedisták írtaiban az egyháznak és intézményeinek kigunyolásáig vezetett. A materialisztikus világnézet, az akarat szabadságát tagadó ú. n. determinisztikus felfogás, az erkölcsi világ törvényeit a természettudományos alapon kutató irány, az embernek a többi teremtet lényből fokozatos fejlődését, a teremtett világ egységét tanító természettölcselet kész hívekre találtak a Sz. vezérszava alatt egyesültek között, habár az említett irányok nem teszik a Sz. lényegét. A szabadgondolkodó mozgalomnak az 1880. évi brüsszeli kongresszuson felállított nemzetközi szerve a *Fédération rationaliste du monde*. A magyarországi csoport 1905-ben alakult meg *A Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete* címe alatt, főkegyesülete a budapesti főiskolai hallgatók közt a *Galilei-kör* volt, közlönye az 1911-ben alapított *Szabadgondolat* c. havi folyóirat.

Szabad gyakorlatok, a tornaszatban azok a gyakorlatok, amelyeket vagy egészen szer nélkül vagy kézi szerekekkel, ú. m. súlyzókkal, botokkal vagy rudakkal végeznek. A Sz. tesztek tulajdonképpen a rendszeres pedagógiai testképzés alapját, mert ezek adják meg a még gyakorlatlan testnek a biztos állást, lépést és tagmozgást.

Szabad hajduk, magyar gyalog katonák a Tisza és Körös közötti vidéken a XVI., XVII. és XVIII. sz.-ban. 1526 körül említetnek legelőbb, mint martalócok, kik a török ellen vívöztek. XVII. sz.-i szabadságharcainkban eminszen szerepet vittek. 1604-ben Boesky fölkelésekor, egyetemleg Belgiojoso ellen,

Boesky táborába mennek s e magyar és erős kálmánista marcona had mindvégig sikerrel küzdött a nemzeti ügy mellett. Amiórt is Boesky, hadjárata befejezésekor 1606. a hajdukat egyetemes megnevesítvén és szabadalmakkal ruháztván fel, a mai Bihar és Hajdu vm. térségein telepítette le. A hajduknak ez a kiváltsága Erdély törvényeibe (Approb. Constit. Pars III. Tit. 86. Art. I—V.) 1626. iktattatott be. A XVII. században gyakran találunk említést a *lovas hajdukról*, kik alatt a hajduság területéről való lovasok értendők. Már a XVIII. sz.-ban azonban a hajdu ismét csaknem kizárólag gyalog. II. Rákóczi Ferenc hajdu-ezerei (t. i. ezredei) alatt voltak magyar gyalogezredek értendők. A török hódoltság megszűnésével és politikai szabadságharcaink bevégeztével (1711) a régi fajta hajdu mint külön katonaság megszűnt. De ezzel egyidejűleg indult meg a szabadalmak elleni hajszó, mely végre is azzal végződött, hogy legnagyobb részök jobbágyi állapotba vettetett. 1745-ben iktatták be Esterházy Antal Pál herceget a derecskei majoratúsi uradalomba, melyhez Szalonta és még 13 hajduközség tartozott. A statutio nagy felháborodást idézett elő a szabad hajduivadékok közt; több helyt ellenállottak, mindenütt ellenmondottak, de eredmény nélkül.

Szabad hajó, szabad javak (ném. *frei Schiff, frei Gut*), az 1856. évi párisi tengerjogi nyilatkozatnak (l. o.) azt a tételt fejezi ki, hogy a semleges lobogó alá tartozó hajón levő árukat — eltekintve a hadi dugarútól — nem szabad lefoglalni. Lásd *Londoni hadi tengeri jogi nyilatkozat, Tengeri háború, Zsákmányjog*.

Szabad hajózás alatt az olyan hajók teljesítményét értjük, amelyek nem képezik valamely állami hatósággal való külön megállapodás tárgyát. Ezek a Sz.-ban foglalkoztatott magyar kereskedelmi hajók hajóbeszerzési és járatsegélyben részesülnek az 1907. VI. t.-c. szerint.

Szabadhely (*Sâmbateni*), nagyk. Arad vm. aradi járásában, (1910) 2197 román lakossal. (Tr. R.)

Szabadhidvég, nagyk. Somogy vm. tabi járásában, (1920) 2131 lakossal.

Szabadi, kisk. Somogy vm. igali járásában, (1920) 530 magyar és német lakossal.

Szabadi (*Frank*) *Ignác*, zeneszerző, szül. Pápan, 1825., megh. Máriabesnyőn. Ifjúkorában bejárta egész Európát, Algirt, Tuniszt, Marokkót. 1848–49. végigküzdötte a szabadságharcot. 1849–59. atyja vendégfogadóját vezette Pápan. Majd Pesten borkereskedést nyitott. Élete végén a máriabesnyői kolostorba vonult vissza. Népszerű és termékeny népdal- és tánczene-szerző volt. Legkedveltebb dalai: *Jaj de fáj, Befordultam a konyhára stb.* ma is élnek. Több eszardása sokáig népszerű volt; 1877. szerzett török indulója (Plevna-nóta) Massenét tetszését is annyira megnyerte, hogy hangszerelte s Párisban játszatta.

Szabad ipar az olyan ipar, amelyet bárki minden előfeltétel igazolása nélkül üzhet anélkül, hogy hatósági engedelemre szorulna. L. *Iparszabadság*.

Szabad izület, l. *Arthrodia*.

Szabadjakabszállás, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. kunszentmiklósi járásában, (1920) 2037 magyar lakossal.

Szabad javak, l. *Javak*.

«Szabad» jelzés, a vasutaknál azt jelenti, hogy a pálya jókarban van és a vonat biztos közlekedését semmi sem akadályozza. Ezt a jelzést fővasutakon, ahol térközjelzők nincsenek, a vonal-személyzet által minden közlekedő vonat részére kell adni, ha akadály vagy veszély nincs. (L. még *Helyhez kötött jelzők*.)

Szabad jövedelem, l. *Jövedelem*.

Szabadka (*Subotica, Maria-Theresiopel*), volt sz. kir. város, a Bácska legnépesebb városa, (1920) 101,857 lak. A város a házakhoz csatlakozó kertekkel igen nagy területet foglal el; környéke is szőlő- és gyümölcsösök kertekben bővelkedik. Utcái meglehetősen szabályosan épültek, belső részei már nagy városias jellegűek. A vasúti állomás előtt levő tér, amely Mária Terézia nevét viselte, parkozott, szép épületekkel van szegélyezve, köztük a törvénytörvényes palota. A városban 1903. felállították Erzsébet királyné mellszobrát. Innen a monumentális városbáz (Jakab Dezso és Komor Marcell műve 1913) előtti térre jutunk. Nevezetesebb épületei még a Szt. Teréz-templom (1798), a városi színház, a Pest-szálló, a Ferencendiek temploma (eredete a XV. században, 1730. átalakították, 1908. román stílusban megújították) és más banképületek. A város lakosságának mintegy fele lakik a városban, a többi a pusztákon és tanyákon él. Óriási határa 95,000 hektár, gabonatermelésén kívül nevezetes gyümölcstermelése (szersikáalma) és szőlőszete. 1850-ben még csak 48,126 lakosa volt, 1910-ben már 94,610, ezek közül volt 55,587 magyar, 33,208 hunyváci, 3524 szerb, 1918 német. Vallásra nézve legtöbb volt a katolikus (85,000). A magyar kir. államvasutaknak itt üzletvezetőisége volt. Vasútvonalai hét irányban ágaznak szét. Gyáripara újabban föllendülésnek indult. Sz. határában van *Palics*-fürdő, a *Palicsi-tó* mellett; a város a tóban újabban haltenyésztést rendezett be.

Sz. helyén már az őskorban nevezetes telep volt; a magyarok történetében első ízben a tatárpusztítás után szerepelt. Nevét valószínűleg a szabad királyi jobbágyoktól nyerte, kik akkori lakói voltak. Albert király 1439. Hunyadi Jánosnak adta Sz.-t és környékét s családja kezén maradt addig, amíg Corvin János enyingi Török Imrének hagyta. A török uralom alatt Sz. egészen elpusztult s csak I. Lipót alatt kezdett ismét népesülni. *Szt.-Mária* név alatt 1743-ban kamarai mezővárossá, 1779-ben szabad királyi várossá lett s akkor kapta a *Maria-Theresiopolis* nevet; a Sz. név csak 1845-ben lett törvényes nevévé. Az 1918. fegyverszünet után előbb francia, majd szerb csapatok szállták meg; a trianoni békeszerződés a Szerb-Horvát-Szlovén királysághoz eszotla s hivatalos neve *Subotica* lett. Határából egy rész Kelebia pusztával megmaradt Magyarországhoz területének. E részből alakultak *Felsőcsikéria* és *Tompa* nagyközségek.

Irodalom. Iványi István, Sz. sz. k. város története, Szabadka 1886–92. 2 kötet; u. a., Sz. és vidéke 1843–49-ben, u. o. 1888; Sz. város nevééről, Századok 1882; Tormássy G., A Sz.-i román. kat. főplébánia története, Szabadka 1883; Frankl István, A kaponyai ütközet, Szabadka 1889.

Szabad kereskedelem (ang. *free trade*; franc. *libre échange*), a kereskedelmi politika azon iránya, amely végső következményeiben a nemze-

tek közötti kereskedelmi érintkezést minden akadálytól és különösen a vámok okozta korlátoktól meg akarja szabadítani. Tágabb értelemben Sz. alatt a teljes gazdasági szabadság rendszerét, be- és kifelé értik. Ily értelemben a Sz. kifejezés azonos tartalmú a szabad versennyel. A Sz. mellett főleg felhozták azt, hogy a fogyasztók érdeke, hogy az árúkat ott vehessék, hol legolcsóbban és legjobb minőségben kapják, a fogyasztók érdeke pedig az összesség érdeke. Azonkívül mellette szól az, hogy csak úgy valósul meg a nemzetközi munkamegosztás, midőn minden nemzet azzal a termelési ággal foglalkozik, melyre a leghivatottabb. A kereskedelmi szabadságnak már a fiziokraták (l. *Fiziokratizmus*) voltak szószólói, fő képviselőjének Smith Adamot (l. o.) tekintik. A Sz. eszméje a XVIII. sz. végén kezd lassankint hódítani; első sikerei Turgot intézkedése a gabonakereskedelem szabadsága érdekében és a Franciaország és Anglia között kötött Éden-szerződés. A Sz. és a védvám közötti küzdelem leghevesebben a gabonavámok körül (l. *Anti-cornlaw-league*) tört ki, amelyeknek eltörlése iránt Manchesterből indult ki mozgalom (ezért nevezik a Sz. elvét *manchesterizmusnak* is). A gabonatörvények eltörlésével a Sz. győzelme biztosítva volt és most az angol vámtarifa gyökeres reformon megy keresztül, míg végre csak igen kevés, tisztán csak pénzügyi vámraredukációk. A Sz. irányá ellen hiába küzdött Chamberlain és pártja, mert az ország befolyásos és művelt lakossága a legutóbbi időkig a Sz. elvét vallotta. A kontinensen a század első felében főleg Poroszország küzd politikai okokból a Sz. mellett, győzelmét azonban csak a Francia- és Angolország között 1860. kötött kereskedelmi szerződés biztosítja, de csak egy időre. A 70-es években, főleg Bismarck vezetése alatt, ismét érvényt szerez magának a védvámirány, mely lépésről lépésre szorítja a szabad kereskedelmet. A kereskedelmi szabadság ellen küzdő országok között kiváló helyet foglalnak el az Északamerikai Egyesült-Államok, melyek, rövid időközöket kivéve, erős védvámokkal mozdítják elő a belföldi ipar fejlődését. Ausztriának és azzal Magyarországnak külkereskedelmi politikájában a múlt század első felében még igen erős tilalmi szellem uralkodott, az 50-es évek elején áttér a védvámrendszerre, a 60-as években kénytelen a Sz.-nek hódolni, melynek legnagyobb vívmánya az 1868-iki ú. n. angol pótszerződés volt, de a 70-es években ismét a védvám felé tart, mely a későbbi vámtarifákban is mindinkább fokozott kifejezésre jut. A világháború háttérbe szorította a Sz. irányát, legalább is a jelenlegi ellenfelek között vonatkozásban. A Sz. elvének hirdetői abban a tévedésben leledzettek, hogy társadalmi és politikai tekintetben abszolút igazságok és abszolút elvek találhatók, holott, amint arra — bár más vonatkozásban — Smith Adam is rámutatott, a vámpolitika nem általános elvekhez, hanem az államok mindenkori helyzetéhez és céljaihoz igazodik.

Szabad kerületek, így nevezték régebben az ország azon területrészeit, amelyek királyi kiváltságok alapján úgy a megyei, mint földesúri magánhatóságok alól kivételttek, önkormányzattal bírtak, közvetítették az állami közigazgatást, a

törvénykezésben területükre és tagjaikra az ügyek legnagyobb részében külön első folyamodású bíróságuk volt, az országgyűlésen követeikkel részt vettek és a szabad királyi városokkal együtt a negyedik országos rendet alkották. Ilyen Sz. voltak: a *Jászkuvn kerület*; a *hajdú-kerület*; a *túrmezői* vagy *türopolyai nemesek kerülete*; a *fiumei és buccari szabad kikötő kerületek*; ide sorozandó még a *szepeesi XVI város kerülete*, mely azonban az országgyűlésen már képviselve nem volt. Kiváltságos kerületek voltak még, anélkül azonban, hogy a törvényhatóság jogállásával vagy a követküldés jogával bírtak volna: a *szepeesi tíz lánzdás nemesek széke* (1802-ig), valamint a *tiszai koronai és a nagyikindai kerületek*, az előbbi Bács, az utóbbi Torontál vármegyének alárendelve. B Sz.-et, Fiume és Buccari kivételével, a közigazgatás új rendezésével és a területi új beosztással (1870. XLII. 1876. XX. és XXXIII. t.-c.) megszüntették, illetőleg a törvényhatósági közigazgatási szervezetbe bekebeleztek.

Szabad kézből eladás, ellentétbe a hatósági árverésen vagy hiteles személy közbenjöttével történő eladásnak.

Szabad kéz politikája alatt oly politikát értünk, amely irányában, elhatározásában és cselekvésében nincs előre lekötve megállapodások által.

Szabad kikötő (ném. *Freihafen*, ol. *punto franco*), tengeri kereskedelmi kikötőnek az az elhatárolt, vámközegek által ellenőrzött része, amelyben az árúk vámentesen tárolhatók. Különösen nagy jelentősége van a tranzitforgalom lebonyolításában (innen a Sz. másik neve: *transit-kikötő*), amennyiben lehetővé teszi, hogy a tenger felől érkezőit és ugyancsak valamely tengeri kikötőbe irányítandó árúk ideiglenesen elhelyezést nyerhessenek anélkül, hogy vámkezelésen kelljen keresztülmenniök. L. még *Szabad raktár*.

Szabad királyi városok (lat. *liberae et regiae civitates*), azok a városok, amelyek eredetileg a király földesúri hatalma alatt állottak, ezért nevezik őket királyi városoknak. Később a király földesúri hatalma alól felszabadultak és közhatalma alá kerültek, — vagyis országos álláshoz jutnak, ezért nevezték szabadoknak. Zsigmond korában, amidőn elnyerik az országgyűlésen való részvétel jogát, összesen 7 vagy 8 volt, a XVI. század elején 15-re emelkedett a számuk. Igazi teljes jogú város csak a sz. k. város volt az 1848 előtti időkben. Igazi tulajdonképeni polgár csak a sz. kir. város polgára. A sz. kir. város mint terület nemes, fehért gyakorolja az összes nemesi jogokat. A sz. kir. városok rendje országos rend, amely a két nemesi (fő- és köznemesi) után jön. L. még *Város és Törvényhatóság*.

Szabad költözési jog, az egyéni szabadságjogokhoz (l. o.) tartozik s magában foglalja a kivándorlás (l. o.) és szabad település jogát. Ez utóbbinak elismerését tartalmazza községi törvényünk (1886: XXII. t.-c.), amely szerint minden honpolgárnak joga van más községbe települni. A község a települést csak a törvényben meghatározott okokból tagadhatja meg, jelesül megtagadhatja attól, aki: a) büntett vagy nyereség-

vágyból elkövetett vétség miatt jogerősen vád alá helyezve van, vagy ily büncselekmény miatt hozott büntető ítélet hatálya alatt áll; b) ha a község terhelése nélkül magát fenntartani nem képes; c) legutóbbi tartózkodási helyétől kielégítő erkölcsi bizonyítványt fol nem mutathat. Külföldieknek Magyarországon lakhatása tekintetében az 1903: V. t.-e. tartalmaz államrendészeti szempontból bizonyos korlátozásokat.

Szabadkőművesség. A Sz. az egész művelt világon elterjedt társadalmi intézmény, amely a szabadkőműves szövetség alapelveivel és céljaival egyetértő egyéneket kisebb csoportokba, ú. n. *páholyokban* egyesíti. A páholyok közös szervezete, egységes vezetősége a nagypáholy. Egy-egy országban több *nagypáholy* is működhetik. A Sz. erkölcsi alapelvei az egész emberi nem testvéri összetartozását terjesztik. Azt vallja és hirdeti, hogy minden ember testvér és egy családban kell egyesíteni a nemzeti, faji, nyelvi és vallási különbségeket szerinte széttagolt emberiséget. A Sz. feladatát abban látja, hogy egyrészt törekszik az egyén erkölcsi tökéletesedése felé, másrészt a jótékonyt és emberszeretetet gyakorolja, a tudást s a felvilágosodást terjeszti.

A Sz. eredetére nézve különböző mesék és vélemények vannak forgalomban. Kapcsolatba hozták a Sz.-et az ó- és középkornak mindenféle titkos vagy titokzatos intézményével: az ókori misztériumokkal, a zsidó esszénusok testvéri szövetségében, a kelta papok, az ú. n. *culdee-k* szervezetében keresik a Sz. eredetét. Mások a templomos lovagok rendjével hozzák kapcsolatba a Sz. keletkezését s azt állítják, hogy az áldozás elől Skótszágba menekült templomos lovagok rendjének folytatása; egy másik felfogás pedig a középkori rózsakeresztesekkel hozza kapcsolatba a Sz. eredetét. Ma már biztosan tudjuk, hogy a Sz. igazi eredetét a középkori kőművesek és kőfaragók templomépítő céheiben kell keresnünk. Angliában már a XIV. sz. óta voltak a kőműveseknek ilyen zárt s bizonyos tekintetben titkos társaságai (*Company of Masons*, néha *Free Masons*), melyeknek megvoltak szoros szabályai, felvételi szertartásai, különös ismertető jelei. A XVII. sz.-ban olyanokat is felvettek ezekbe a társaságokba, akik nem voltak hivatásuk szerint kőművesek s ezekből alakult a dolgozó kőművesek mellett a felvett kőművesek társasága; szertartásaik, jeleik teljesen meggyeztek az építő kőművesekével s gyűlekezetiüket gyakran páholyoknak (*Lodge*) nevezték. Ezekből a társaságokból alakultak ki a legrégebb angol szabadkőműves páholyok.

A mai Sz. története tulajdonképp azzal az eseménnyel kezdődik, midőn 1717. négy londoni páholy elhatározta, hogy közös szervezetet teremtsen nagypáhollyá alakul egy nagymester véneze alá. 1717 jún. 24., Keresztelő Szent János napján avatták fel ezt a nagypáholyt s nagymesterré Antony Sayer-t választották. Ezzel a lépéssel rendet teremtettek a meglévő páholyok között s csak azt ismerték el szabályosnak, amely a nagypáholy vezetése alatt működött. Az angol Sz. fejlődésében igen fontos szerepe volt Desaguliers-nek és James Anderson skót lelkesnek. Ez

utóbbi állította össze a kőműves társaságok régi szabályai alapján a Sz. első törvénykönyvét, mely «A régi köteleességek» (*Old Charges*) néven ismeretes.

Az első nagypáholy megalakulása után, mely kezdetben csakis London és Westminster városokra és környékére terjesztette ki hatáskörét, még egy angol nagypáholy alakult York városában (1725). Majd rövid idő múlva megalakult Írország (1730) és Skótszág (1736) nagypáholya. A XVIII. sz. folyamán alakult ki az angol Sz. szervezete és felvilágosult szelleme. A cél a testvériség ápolása, a lélek kiművelése és a jótékonyt gyakorlása volt s az angol művelt közép osztály, valamint a szellemi és születési arisztokrácia tagjai szívesen keresték fel a páholyokat, melyekből minden politikai és vallásos vitaközlés ki volt zárva. Az angol Sz. később a királyi családhoz is közel jutott, különösen mióta György walesi herceget, a későbbi IV. György királyt (1787) felvették a szövetségbe.

Angolországból gyorsan terjedt el a Sz. az egész művelt világon. Észak-Amerikába az angol bevándorlók vitték be s 1730 körül már működött egy páholy Philadelphióban, melynek Franklin Benjámint is tagja volt. Gyorsan terjedt a Sz. Európa egyes országaiban is; 1725. alakult az első páholy Párisban, 1725. Madridban, 1731. a nápolyi királyságban, 1734. Hollandiában, 1735. Stockholmban, 1736. Hamburgban s 1742. az első bécsi páholy, melynek már magyar tagjai is voltak. Ezt a gyors elterjedést érthetővé teszi a XVIII. sz.-nak a miszticizmushoz, minden újhoz és titokzatoshoz hajló szelleme. A felvilágosodás és a vallási türelem felé törekvők a páholyokban keresték a rokon gondolkodásuk baráti társaságát. Azonban nem mindenütt haladt a Sz. az angol nagypáholy által megszabott irányban; s egyideig sajnálatos eltévelyedések homályosították el a szövetség eredeti útjait. A XVIII. sz.-nak nagy fogékonysága a külső pompa iránt s a természetudományok haladásával együttjáró kíváncsiság és érdeklődés az emberi ész határain túlmenő ismeretlen világok és az ezek megismerésére törekvő titkos tudományok iránt befészkelődött a Sz.-be is. Egyes kalandorok is hatalmukba kerítették a hiszékeny szabadkőművesek s bevonták őket a mágia és alchimia hőbortáiba.

A Sz. mindezen nehézségek és bajok mellett is a XVIII. század folyamán csaknem az egész művelt világon elterjedt, erős intézménnyé lett. Különösen Angliában, a skandináv országokban és Németországban erősödött meg. A német Sz.-re döntő hatással volt, hogy Nagy Frigyes trónörökös korában belépett a szövetségbe s trónra jutása után az a felvilágosult szellem, melyet uralkodása megindított, lett a virágzó német Sz. szelleme is. Ekkor léptek be a páholyokba e korszak nagy költői közül Lessing, Klopstock, Kleist, Herder és Goethe.

A Habsburg-ház országaiban is hamar elterjedt a Sz. Az első páholy Prágában alakult 1733., Bécsben 1742. alapították az első páholyt. A tagok legnagyobb része az udvarhoz közel álló s a haladó eszmék iránt fogékony arisztokrácia,

tisztviselői kar és a hadsereg tisztikarának tagjaiból került ki. A magyarok közül résztvettek többek közt gr. Bethlen Gábor erdélyi udv. kancellár, gr. Esterházy Ferenc magy. udv. kancellár, Reviczky János tábornok, Báróczy Sándor testőrkapitány. A Magyarország területén alakult páholyok tagjai között volt gr. Török Lajos, Kazinczy Ferenc, gr. Pálffy Károly, gr. Bánffy György, gr. Széchenyi Ferenc, Horváth Ádám, gr. Ráday Gedeon, Bacsaányi János, Dayka Gábor, Aranka György, Naláczy József, Kölesey Ferenc. Horvátország területén nagy virágzásnak indult egy külön magyar szabadkőműves rendszer, amely alapítójáról (gr. Draskovich János) Draskovich-rendszer néven ismeretes. A magyar Sz.-nek ez a virágzása csak rövid életű volt; az I. Ferenc uralkodásával erőre jutott reakció elfojtott minden szabadabb mozgást s egy császári rendelet 1794. feloszlatta a páholyokat a birodalom egész területén.

Európa déli részének latin eredetű országaiban is angol szabadkőművesek alapították az első páholyokat; azonban ezekben az országokban a Sz. nagy nehézségekkel küzdött, tagjai sok üldözésen, szenvedésen mentek keresztül. XII. Kelemen pápa 1737. kiadta bulláját a Sz. ellen (*In eminenti*), melyben halálbüntetés terhe alatt eltiltja a Sz.-et s a katolikus egyház minden erejével igyekezett elfojtani ezekben az országokban a fejlődésnek induló Sz.-et. Különösen Spanyolországban és Portugáliában volt erős a Sz. üldözése.

A francia forradalom egyidőre megakasztotta Franciaországban s az európai kontinens többi államaiban is a Sz. fejlődését. Később újra erősebb lendületet vett a Sz. mindenütt, ahol a kormányok nem vetettek gátat az intézmény fejlődése elé, s a XIX. sz. folyamán alakult ki minden egyes ország Sz.-e. Mindenütt külön nemzeti jellegű Sz. alakult ki, nemcsak a dolgozómód, hanem a külső formák és szertartások tekintetében is. A XIX. sz. folyamán is azt látjuk, hogy az északi országokban, Angliában és a skandináv országokban a Sz. mint az uralkodóház védelme alatt álló társadalmi, jótékony intézmény él és fejlődik tovább. Európa többi országaiban a Sz. sorsa mindig az uralkodó politikai irányoktól függött. Minél szabadabban működhetik a Sz., annál több tér jut a tisztán emberbaráti munkára, ahol azonban üldözik és elnyomják, ott többet foglalkoznak a páholyok az aktuális társadalmi és politikai kérdésekkel. Amerikában igen erős s a társadalmi életre nagy befolyással bíró intézménnyé fejlődött a Sz., aminek bizonyítéka az is, hogy az Egyesült Államoknak eddigi 29 elnöke közül 16 volt szabadkőműves.

Magyarországon több sikertelen kísérletezés után az alkotmányos élet helyreállításával, 1868. éled fel újra a Sz. az «Egyesség a hazában» nevű páholy megalakulásával; három hónap alatt még 6 páholy keletkezik az országban s ezek 1870. megalakítják a «Magyarországi Jánosrendű Szimbolikus Nagypáholyt», melynek első nagymestere *Pulszky* Ferenc volt. Ezzel párhuzamosan *Türr* István nagyrészt hazatért emigránsok részvételével megalakítja 1869. a «Corvin Mátyás» nevű

skót ritusú páholyt, az általa alapított páholyok 1871. szintén önálló nagypáhollyá alakulnak «Magyarországi Nagy Oriens» néven; első nagymestere *Joannovics* György államtitkár lett. E két nagypáholy 16 évig működött egymás mellett, míg végre 1886 márc. 21-én mindkét testület kimondta az egyesülést s megalakították a «Magyarországi Szimbolikus Nagypáholyt»-t; nagymester *Pulszky* Ferenc lett. Az egyesülés után nagy fellendülés kezdődött a magyar Sz. életében. *Pulszky* után *Rakovszky* István lett nagymester (1888—1893), utána *Ivánka* Imre (1893—1896), akinek halála után *Berecz* Antal, majd 1897—1909. *Joannovics* György, 1909—1918. *Bókay* Árpád s utána *Rau* Gottlob (1919—1920) volt nagymester. Ez egész idő alatt a magyar Sz. arra törekedett, hogy jótékony hatással legyen a kiegyezés után meginduló magyar közéletre. Élénk érdeklődéssel kísérte a közéleti kérdéseket, társadalmi mozgalmakat, így a párbajellenes mozgalmat, a polgári házasság és állami anyakönyvvezetés életbeléptetését. Sok jótékony és közhasznú intézményt létesítettek a páholyok; többek közt a Népoktatási Kört, a Gyermekebarát Egyesületet, Orsz. Gyermekevédő egyesületet, a Mentő-egyesületet, Szabad Lyceumot, az Ingyenteljes és Ingyenkényér Egyesületet stb. A világháború idejében a páholyházak nagyrészt kórházakká alakították át. A proletárdiktatura alatt lefoglalták a nagypáholy vagyonát és házat s eltiltották működését. A román megszállás után a nagypáholy hozzá akart fogni a magyar Sz. újjászervezéséhez, ezt azonban megakasztotta a páholyház erőszakos elfoglalása 1920 máj. 14., ezt követve a belügyminiszternek máj. 18. kiadott rendelete, mellyel a nagypáholyt s az összes páholyokat feloszlatta, Ezóta szünetel Magyarországon a Sz.

A Sz. mai szervezete úgy alakult ki, hogy minden nagypáholy vagy nagyoriens önálló szabadkőműves főhatóság, amely határozatokat csak saját páholyai számára hozhat. A nagypáholyok tiszteletben tartják egymás területi határait s csakis saját országuk területén alapíthatnak páholyokat, vagy pedig ott, ahol törvényes és szabályos főhatóság még nincs. Szabályos nagypáholyoknak csak az olyan alakulatot ismerik el, amelyet egy szabályos és törvényes nagypáholy alapított s avatott fel; szabályos szabadkőműves páholy pedig csak az, amelyet egy ilyen törvényes és elismert nagypáholy alapított és avatott fel. Szertartás és tanításmód tekintetében nagy különbségek vannak a nagypáholyok között. A Sz. két fő rendszerét különböztetjük meg: az egyik a szimbolikus, mely csak három ú. n. szimbolikus fokot (inas, legény, mester) ismer (ilyen a magyar nagypáholy is) és a filozófikus vagy magas fokokban is dolgozó Sz. Ennek a filozófikus Sz.-nek legelterjedtebb formái az ú. n. skót ritus, a svéd ritus, melyet a három skandináv állam nagypáholya fogadott el, az angol ritus, a francia ritus, s a németországi porosz nagypáholyok mindegyikének szintén külön magasfokú rendszere van. A magasfokok legfelső hatóságát főtanácsnak (Suprême Conseil) nevezik. A Sz. működését szokták a páholyok belső életében *király*

művészetnek is nevezni, mintegy célzással az építőművészettel kapcsolatos eredetére.

Az egyes nemzetek Sz.-e csak oszmái egyesülésként alkotja a szabadkőműves világszövetséget, melynek alapja a Sz. közös eredetének tudata, az erkölcsi alapelvek, szertartások, ismeretjelzők közössége. A valóságos kapcsolat csak abban mutatkozik, hogy a nagypáholyok egymást elismerik, a barátságos érintkezést közvetítő képviselőket neveznek ki s egymás munkáit látogatják. Csak a legutóbbi évek folyamán indult meg a törekvés a nagypáholyok közötti szorosabb érintkezés létesítésére. Előbb kongresszusokat rendeztek; 1902. alakították meg a nemzetközi szabadkőműves irodát a svájci Alpina nagypáholy vezetése alatt. Ez az iroda a háború alatt sokat tett az internáltak és a hadifoglyok sorsának enyhítése érdekében. Az iroda helyébe 1921. alapították meg a Nemzetközi Szabadkőműves Egyesületet (*Association Maçonnique Internationale*), melynek ma 27 nagypáholy a tagja.

Prodnom. Geschichte der Freimaurerei von der Zeit ihres Entstehens bis auf die Gegenwart von I. G. Fintel. (Leipzig 1873), mely könyvben az egész Sz. irodalmának összeállítás megvan; Allgemeines Handbuch der Freimaurerei. Dritte Auflage von Lennings's Encyclopädie der Freimaurerei. Max Hesse, Leipzig 1900; az éremtívet tárgyalja; Merzdorf, Die Denkmünzen der Freimaurerbruderschaft, Oldenburg 1851; a könyvekről szól: Kloss. Bibliographie, M. m. Frankfurt 1844; Keller, Geschichte des eklektischen Freimaurerbundes, Giessen 1857; Wolfstieg, Werden und Wesen der Freimaurerei. Zwei Abteilungen, 5 Bde. Berlin, Unger 1923; W. Smith, Katechismus der Freimaurerei. Leipzig. S. S. Weber 1899; Keller, Die Freimaurerei. (Aus Natur und Geisteswelt) B. G. Teubner; Gould, The History of Freemasonry. I—VI. London, The Caxton Publishing Company; Abalt Atner Lajos, Geschichte der Freimaurerei in Oesterreich-Ungarn, négy kötet befejezetlen; u. a., A magyar szabadkőművesség története 1867-ig; Frank M., Mi a szabadkőművesség és mit akar? Budapest 1890; Gyuráts F., A szabadkőművekről, Pápa 1886; Köllenecker M., A szabadkőművesség eredete, Budapest 1889; XIII. Leo pápa körlevele a szabadkőművességről, Esztergom 1884; Mitterdorfer G., Mozak. Szabadkőművesi jelzések magyarázatai, különös figyelemmel a Magyarországi Nagy-Orléns védelme alatt dolgozott...-re. Budapest 1876; Segur, Hadú lássuk őket! vagy a szabadkőművesek mitőlők, mit művelnek és mire törekvesznek? Ford. Salgó J., u. o. 1871; Sullay I., Szabadság, egyenlőség, testvériség. Vagy mi a szabadkőművesség alapelve, célja, kivülvi eszközei, eredménye és veszélye az államra és egyházra? Eger 1881; A szabadkőművesség lényege, alapelvei, tört. fejlődése, szervezete és feladata, Budapest 1888 (Aigner); Szizothy L., A szabadkőművesség tana a vallás, erkölcsi és társadalomról, u. o. 1877; Hollós László, A szabadkőművesség története, u. o. 1874; Poszvek Gusztáv, A szabadkőművesség lényege és feladata, Sopron 1877; A szabadkőművesség rövid története, névtelenül megjelent 1896.; A szabadkőművesség hazánkban, történelmi és tájékoztató adatok, Budapest 1896; Aczél Gáspár, A szabadkőművesség titkai, u. o. 1912; Arató Frigyes, A szabadkőművesség, u. o. 1915; Wlizek G. és Singer A., Szabadkőműves Almanach az 1918. esztendőre; Dr. Balassa József, A szabadkőművesség története, u. o. 1923.

Szabad közlekedésre bocsátás (ol. *libera praticca*), l. *Pratica*.

Szabad községek, l. *Világosság barátai*.

Szabadlábba helyezés: a vizsgálati fogsághoz levő, v. odahelyezendő egyének e kényszerletartóztatás alól való felmentése, mely többnyire biztosíték (l. o.), v. kezesség mellett történik.

Szabad léggömb, l. *Léghajózás*.

Szabad Lyceum, tudományt és ismeret terjesztő társaság, 1893-ban alakult azzal a programmal, hogy megadja minden felnőtt egyéneknek, nemre, korra vagy foglalkozásra való tekintet nélkül az alkalmat arra, hogy ismeretbeli

hiányait pótolja, tudását mélyítse és bővítse vagy érdeklődését a szellemiek iránt bármely irányban kielégítse. A Sz. ezzel hazánkban úttörője lett a céltudatos és rendszeres iskolán kívüli népművelésnek. l. *Szabadtanítás*.

Szabad mérlegelése a bizonyítékoknak, l. *Bizonyítás*.

Szabad műhely, l. *Közműhely*.

Szabad művészetek, l. *Artes liberales*.

Szabadok. A római jogban s a középkorban nagy szerepet játszott az embereknek felosztása Sz.-ra és nem Sz.-ra. A római jogban a jogképességnek — személyiségnek — feltétele a szabadság volt. Csak szabad ember lehetett jogképes személy. A szabadság állapota (*status libertatis*) előfeltétele minden más, a jogalanyisággal összefüggő felosztásnak és status-beli állapotoknak; így a status civitatis és st. familiae-nak. A szabadság elvesztése volt a *capitis deminutio maxima*. A Sz. vagy szabadon születtek (*ingenui*) voltak, vagy felszabadítottak (*liberti*). Aki nem volt szabad, az szolga (*servus*) volt, s nem személy, hanem dolog, s mint ilyen, jogoknak csak tárgya lehetett, nem alanya is. A középkorban a tulajdonképeni szolgákon kívül a nem Sz. más osztályait is találjuk, kik a szolgáknál kedvezőbb, egymás közt különböző sorban részesültek; ilyenek pl. a földhöz kötött jobbágyok (*glebae adscripti*, *Leibeigene*), a németeknél a fegyveres minisztériálisok (*Ministrels*), kik fegyveres szolgálatok fejében uraiktól bizonyos földbirtokot nyertek stb. l. még *Nép*.

Szabadoktatás, l. *Szabadtanítás*.

Szabadoktatási Tanács (Országos), 1911—1922), a m. kir. vall.- és közokt. miniszternek véleményező közege volt a felnőttek iskolán kívüli művelése ügyeiben. Ezenkívül feladata volt a szabadtanítási országos állapotát figyelemmel kíséreni, a társadalom szabadtanítási munkásságát irányítani, támogatni, ellenőrizni és a miniszteri leg engedélyezett államsegélyeket kifizetni. Legfőbb érdeme volt, hogy a társadalomnak eladig elszórt ötletszerű kísérletezéseit rendbe szedte, a szabadtanítási különböző ágazatait kiegészítette és adminisztrációját megszervezte. A miniszter az 1922. év végén feloszlatta. Munkakörét a minisztérium kebelében az illetékes ügyosztályban szervezett *Népművelési Központ*ra bízta. l. *Szabadtanítás*.

Szabad oltalom, l. *Salvus conductus*.

Szabad orvosválasztás. A munkásbiztosítás egyik fontos kérdése, hogy a biztosított szabadon választhassa-e meg kezelőorvosát vagy pedig kénytelen legyen-e magát a szerződéses pénztári orvossal kezeltetni. A Sz. hívei arra hivatkoznak, hogy mindenkinek meg kell adni azt a jogot, hogy azzal kezeltesse magát, kiben legnagyobb mértékben bízik és tanácsosnak is tartják az orvosi kar függetlenítését a pénztáraktól. A Sz. ellenzői azt vélik, hogy mindenütt nem áll elegendő orvos rendelkezésre, másrészt a Sz. túlságosan megterheli a pénztárak költségviselését. A magyar munkásbiztosító törvény szerinti kerületi munkásbizt. pénztárak és az orvosok közötti viszony szabad megegyezés tárgya. Abban a kérdésben, hogy a pénztár a biztosított tagok kezelését orvosok

alkalmazásával v. Sz. mellett teljesíti, az Országos munkásbiztosító pénztár hozzájárulása és az Állami munkásbiztosítási hivatal jóváhagyása mellett a pénztár közgyűlése határoz. L. még *Munkásbiztosítás*.

Szabados (*Gemerská Cierna Lehota*, előbb *Feketelehota*), kisk. Gömör és Kis-Hont vm. rosznyói j.-ban, (1910) 959 szlovák és magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szabados, 1. Béla, zeneszerző, szül. Budapesten 1867 jún. 3. Az Országos Zeneakadémián tanult, amelynek később tanára lett. Művei: *Tragedia*-nyitány; *Szimfónia*; *Négy király* (operett, Rákosi Jenő szövegére); *Az első és a második* (operett, Rákosi Jenő szövegére); *Három Kázmér* (énekes bohózat, Népszínház 1894); *Alszik a nagy-néni* (egyfelvonásos vígopera, 1895, Operaház); *Rika* (operett, Népszínház, 1895); *Kukukis-asszony* (operett, Népszínház 1897 és Bécs, Carltheater 1898); *A bolond* (zenés legenda, Rákosi Jenő szövegére, Magyar Színház 1898), később átdolgozta népies dalművé, így került színre az Operaházban 1911; *Karácsonyi álom* kisérőzenéje (Nemzeti Színház 1901); *Felsőbb asszonyok* (operett, Lovik Károly szövegére, Népszínház 1904); *A múmia* (operett, Kaczér Vilmos szövegére, Magyar Színház 1904); *Mária* (regényes dalmű, szövegét Béri Géza írta, zenéjét Szendy Arpáddal együtt, Operaház 1905); *Szép Ilonka* (dalljáték, Királyszínház 1906); *Bolond Istók* (dalljáték, Városi Színház 1922); *Menyasszony-háború* (dalljáték, Városi Színház 1923). Ezenkívül írt számos népszerű dalt, kart, vonósnégyest. Egy vonósnégyessel 1896. megnyerte a Királydíjat. 1921-ben megnyerte az orsz. pályázaton a *Hiszkegy* nemzeti énekké vált zenéjével a pályadíjat. Pedagógiai művei: *Kariskolai kézikönyv* (1910), *Solféga*, a zenei hallás kiművelése (1921).

2. Sz. János, költő, szül. Sikulán (Árad m.) 1839 szept. 29., megh. Szegeden 1891 okt. 27. Mint pesti jogász feltűnt dalaival s 1860. *A haza és szerelemről* címmel megjelent költeményei sok várakozást keltenek. Balogh Zoltánnal 1862-ben megindította az *Új nemzedék* című lapot, de szerkesztő és kiadó haditörvényszék elé került s a lap megszűnt. 1863-ban a Szegedi Híradó szerkesztésére hívták meg; e lapot hetedfél évig vezette Deák-párti szemellenben. 1872-ben megválasztották Szeged városának közművelődési tanácsosává. Szeged fejlesztésére sok kulturális eszmét pendített meg és sok intézményt létesített. Rendezte a város népoktatásügyét és tanyai művelődési központokat szervezett. A színház palotája, a szegediek háza, az állandó híd, a főgimnázium épülete, a reáliskola kifejlesztése stb. nagyrészt az ő tevékenységének érdeme. 1884-ben helyettes polgármesterré választották, 1885. a francia vendégek látogatása után a francia akadémia tisztjévé neveztek ki. A Petőfi-Társaság mindjárt megalakulásakor tagjának választotta. Verseit a Dugonics-Társaság adta ki *Sz. J. Irodalmi hagyatéka. Költemények* címmel (Szeged 1894). Szerelmi, családi, hazafias költeményeket írt, de hivatalba lépése óta már keveset. Fordított is Goethe, Heine, Lenau, Shelley, Hugo Victor verseiből.

3. Sz. Károly, zongoraművész és zeneszerző, Sz. I. testvérbátyja, szül. Budapesten 1860., megh. u. o. 1891. Erkel, majd az Országos Zeneakadémián Liszt és Volkmann voltak a mesterei. A 80-as évek derekán a Magyar Királyi Operánál karmester volt. Ekkor írta a *Vióra* c. három felvonásos balletet Jókai Mór egyik novellája (A tengerszem) után. Írt még több operát, zenekari művet, dalt, kórust.

4. Sz. (Freystadt) Sándor, kommunista népbiztos, szül. Komáromban 1874 jan. 14. Főiskolai tanulmányait Budapesten, Bécsben, Lipcsében és Kolozsvárott végezte; az utóbbi egyetemen államtudományi doktor lett. 1890 óta hírlapíró, 1895. a Népszava munkatársa volt, 1898. Budapestről szocialista agitációk miatt kitiltották. Visszatérhetvén, 1906. a Népszava politikai rovatvezetője, 1908. a munkásbiztosító-pénztár tisztviselője lett, 1919. a proletárruralom alatt közoktatási népbiztos és a szellemi termékek orsz. tanácsának vezetője volt. 1920 dec. 28. a kommunisták ellen indított bűnperben életfogytiglani fegyházra ítélték, de az orosz hadifoglyokért esérében őt is kiszolgáltatták Oroszországnak. Eredeti művei: *A magyar nép kátéja* (Komárom 1899); *Szocializmus—védőúr?* (Budapest 1905). Több szocialista és kommunista munkát is fordított.

Szabadosok, nem rendes magyar gyalogsapatok a XVII. sz.-ban, melyek szabadonbocsátott jobbágyokból álltak.

Szabad párkány, a tengeri kereskedelmi hajó külső falazatának az a része, mely a vízvonallal fölött van.

Szabad raktár (ném. *Freilager*, ang. *Bond*), az az állam, község v. magánosok által a külföldi áruforgalom részére rendelkezésre bocsátott raktár, amelybe az árúk a külföldről *szabadon*, azaz vámfizetés nélkül helyezhetők el. A Sz.-ban elhelyezett árúkat a pénzügyi hatóságok ellenőrzik. Ha az árú Sz.-ból külföldre megy tovább, vámmentesen vihető ki a raktárból, ha azonban belföldre hozzák forgalomba, úgy a vám akkor rovandó le, amikor az árú a Sz.-t elhagyja. Hasonló módon kezelhetnek az árúk a *szabad kikötőkben*, ahová a hajók minden vámvizsgálat nélkül futhatnak be és csakis a belföldi vevőnek történő átadásakor fizetendő a vám a behajózott árúk után. Sokszor a szabad kikötő partjain nagyobb területek is szabaddá tétetnek a vámkezelés alól, ezek az ún. *szabad területek*. A Sz.-t, szabad kikötőt v. szabad területet mindig a megfelelő pénzügyi hatóság engedélyezi és tartja ellenőrzése alatt, még akkor is, ha a terület vagy raktár nem az államé, hanem a községé, v. magánosoké. Nagyforgalmú kikötővárosokban az egyes jelentősebb export-import ügynökségeknek saját Sz.-a szokott lenni, olyképp, hogy magán az üzletlelepen van elhelyezve a vámsorompó.

Szabadság általában a függetlenség, a kényszerrel való mentességet jelenti, de különböző vonatkozásaiban különbözőt jelent. Így a politikai Sz. nem jelentheti az egyén akaratának korlátlanúságát, mert ez fölbontaná az államot; itt az egészre való tekintet szab határt az egyéni akaratnak, de ezeket a határokat maga az egész

valamilyen formában állapítja meg a jogegyenlőség alapján. Az egyén mint olyan szabad, ha nem másnak az eszköze; szolgálhat ugyan mást, engedelmeskedhetik más ember akaratának, de emberi méltósága határain belül. Szellemileg szabad, akit okatlan előítéletek meg nem akadályoznak az igazság fölismerésében, a helyesnek eslekvésében. Az akarat szabadsága többféle értelmű. Akit a szenvedély elvakít, aki az észre nem hallgat, a részeg, beteg, őrült ember, lelki okok hatása alatt eslekvészik ugyan, de nem bírja mérlegelni az okok erejét, nem szabad. Aki megfontolja eslekvését, de külső kényszer miatt nem bír eslekedni, az nem szabad, a eslekvés szabadságának híjával van. Hogy vajjon az akarat feltétlenül szabad-e, azaz, akarhatta volna-e ellenkezőjét is annak, amit akar (indeterminizmus), sokat vitatott kérdése a filozófiának, (L. *Szabadakarat, Spinóza, Kant*).

Jogi Sz., kiterjed mindarra, amit a jog szerint tenni lehet. *Személyes Sz.*, a szabad mozgás, a test szabad használata, mely büntetőjogi védelem alatt áll, s csak a törvényben meghatározott esetekben és formák között szorítható meg. El nem ismerésén alapultak a rabszolgaság, a földhöz kötöttség.

Köz- és magánhivatalnoknak évenként ültésre engedélyezettnek szokott időt is Sz.-nak nevezik. (L. *Szabadságidő*.) L. még *Költői szabadság* és *Politikai szabadság*.

Szabadságbüntetés az a jogkorlátozás, mely a személyes szabadság érintésével nehezedik valamely büncselekmény címén annak elkövetőjére. Alapgondolata, hogy a büntetvőt ama jogában kell büntetni, amellyel a társadalom kárára visszahát. A Sz. aszerint, amint a szabadságot csupán korlátozza vagy elvonja: *szabadságkorlátozás* (nemel: deportáció, transzportáció, kintasítás, kitiltás stb.) és *szabadságvesztésbüntetés* (l. o.).

Szabadság, egyenlőség, testvériség, l. Liberté, égalité, fraternité.

Szabadság elleni büncselekmények azok, melyek a személyes szabadság joga ellen irányulnak s mint az egyén szabad érvényesülésének súlyos sérelmei jelentkeznek. A magyar Btk. csak a külső szabadságot védi; a belső szabadság, azaz az akarat elhatározás csupán közvetve részesül védelemben (l. *Kényszerítés*). A Sz. sorában a tipikus személyes szabadság megsértésének büncselekményén kívül hazai btkünk ismeri a gyermekekrablást, leányzűkötést és nőrablást (l. o.).

Szabadság és egyenlőség társasága, l. Martinovics.

Szabadságév, l. Jöbel-év.

Szabadságra (franc., *arbre de la liberté*) a szabadságot jelképező fa, melyet az Angliától elszakadt északamerikai gyarmatok példájára 1790 óta Franciaország minden községében, rendszeren annak főterén ültettek. Rendszeren nyárfák vagy tölgyfák voltak, melyek növekedésükkel a szabadság feltörekvését jelképezték. Körülöttük folytak le a *szabadságinnepek*. A Sz.-k ültetése a májusi fák állításával egy eredetű. Az 1848-iki forradalom után Németországban, Itáliában és Svájcban s állítottak Sz.-kat.

Szabadságharc, a magyar nemzet önvédelmi harca 1848—49-ben a felkelt nemzetiségek (szerbek, horvátok, oláhok), majd Ausztria s annak szövetségese, Oroszország ellen. Politikai előzményeit és vonatkozásait l. *Magyarország története*. (XIII. köt. 243—246 l.)

A *Szerbek felkelése*. A tulajdonképeni Sz.-ot az 1848-i törvényekkel elégedetlen s a bécsi reakciós köröktől bátorított nemzetiségek felkelése vezette be. A délmagyarországi szerbek 1848 máj. 13. Karlóczán tartott «nemzetgyűlésükön» azt határozták, hogy hazánk szerbblaka vidékeit «*Szerb Vajdaság*» néven elszakítják Magyarországtól. *Rajacsics* (l. o.) érseket «patriarchává», *Suplyikác* (l. o.) eszredest pedig «vajdává» választották. A felkelés szervezésére nemzeti bizottságot (odbor) választottak, melynek elnöke *Sztratinovics* ezredes lett. Ez csakhamar 20—30 ezernyi főnyi sereget szervezett. A felkelők erejét a határőrvidéki ezredek elpártolt katonái és szerbiai önkéntesek, az ú. n. «szervianok» növelték *Knityanin* (l. o.) vezetésé alatt. A magyar kormány eleinte csak néhány császári seregre bízta az önkéntes honvédszólajlat küldetését. E csapatokat még ekkor császári tisztek vezették, a fővezér *Bechtold* volt. 1848 júl. 11. *Verseczet* támadták meg a szerbek, de vereséget szenvedtek. Júl. 14. *Bechtold* fővezér *Szent-Tamás* ellen intézett sikertelen támadást. Ezután egymást érték az *écskai* (júl. 15), a *futaki* (júl. 16) és *földvári* csaták, melyekben a felkelők mindentlét vereséget szenvedtek. Aug. 2. *Neuzina* mellett mért a szerbekre csapást *Kiss Ernő* (l. *Kiss-család*) ezredes; aug. 18. *Fehéreltemplomot* rohanták meg a felkelők, de a várost *Maderspach* (l. o.) vitésége megmentette. Aug. 19. *Szent-Tamásnál* a magyar csapatok megtámadták a fölkelőket, de kudarcot szenvedtek s ezt a magyar közvélemény *Bechtold* arulásának tulajdonította, mire maga *Mészáros* hadügyminiszter vette át a megerősített délvidéki magyar sereg vezérletét, azonban szept. 21. ő is kudarcot valott *Szent-Tamás* harmadik megrohanásával.

V. Ferdinánd 1848 okt. 3-i manifesztuma után *Temesvár* és *Arad*-vár parancsnokai (*Rukavina* és *Berger*) is nyíltan a magyar kormány ellen fordultak és támogatták a szerbek felkelését. Ezek okt. 13. *Ó-Becsét* és *Török-Becsét* rohanták meg, de mindkét helyen visszaverték őket. *Arad*-várnak körülzárását a magyar kormány *Máriássy* (l. o.) alezredesre bízta; de a dec. 3—4. éjjelen a vár ellen intézett megrohanás nem sikerült neki, sőt dec. 14. vereség érte a felmentő osztrák seregtől Új-Arad mellett. Erre *Gál Miklós* ezredes lett az aradi ostrom-sereg parancsnoka, ki azonban csak a vár megfigyelésére szorítkozott.

A szerbek ellen *Kiss Ernő*, a bánsági főparancsnok előbb *Damjanich* ezredesét küldte. Ez nov. 9. *Strázsa* (Lagerdorf) mellett mért nagy csapást a szerbekre, nov. 30. pedig *Maderspach* foglalta el a szerbek tábortát a Karas jobb partján. Dec. 4. maga *Kiss Ernő* indított támadást a *tomaseváci* megerősített hídfő ellen, de eredménytelenül, ellenben *Damjanich* dec. 12. kemény harc után elfoglalta az *alibunári* tábort, dec. 14—15. visszaverte a szerbek egy éjjeli támadását *Jarkovácon*.

E győzelmek hatása alatt a szerbek önként vonultak ki tomaseváci állásaikból.

Jellachich betörése. Horvátországban a magyarellenes **Jellachich** (I. o.) bán vezetésével a magyar zagrabi tartománygyűlés 1848 jún. 5. nyíltan szakított a magyar kormánnyal s a felkelő szerbekkel szövetséget. A magyar kormány közbenjárására jún. 10. V. Ferdinánd a bánt letette s felségsértőnek nyilvánította, de a reakció felülkerekedése után szept. 4. újból visszahelyezték állásába. Jellachich nagybörzést határőrvidéki ezredekkel álló rendes seregével (20—22,000 ember), melyhez még 10—15,000 főnyi népfelkelő csapat is csatlakozott, 1848 szept. 11. Légrad mellett átkelt a Dráván. A Dráva mellett előbb az **Ottinger** (I. o.), majd **Teleki** Adám vezérőrnagy alatt álló alig 6000 főnyi magyar dandár visszavonult. Jellachich Nagykanizsán át a Balaton mellett vezette serege zömét. A magyar sereg Velence (Fejér m.) mellett ütött tábort s új honvéd és nemzetőr csapatokkal erősödve kb. 20,000 főre emelkedett. A fővezérséget ekkor **Móga** (I. o.) altábornagy vette át, ki szept. 29. Pákozdi és Sukoró közt vette föl a harcot a horvát sereggel. Jellachich 4 órai harc után Székesfehérvárra hátrált. Nyomban ezután 3 napi fegyverszünetet kért Mógától s ezt az időt arra használta fel, hogy sietve visszavonult Komárom—Győr irányában. Latour hadügyminiszter okt. 6-án néhány zászlóaljat akart Jellachich segítségére küldeni, de erre kitért a véres bécsi forradalom, melynek a hadügyminiszter és néhány főtiszt is áldozatul esett. Jellachich okt. 7. lépett át Ausztria határán. Tartalékserege, mely **Roth** és **Philippovich** (I. **Philippovich** 2.) tábornokok vezetésével Tolnamegyén át Székesfehérvárig nyomult előre, Jellachich vereségének hírére vissza akart vonulni, de nyomon követte őt **Perczel** Mór (I. o.) egy számra kisebb (3200 főnyi) csapattal, melynek elővédét **Görgey** (I. o.) őrnagy vezette. Miután a visszavonulás útját a tolnai népfelkelők elzárták, a két tábornok 7500 emberrel és 12 ágyúval **Ozora** mellett 1848 okt. 7. megadta magát. Perczel ezután Kanizsa felé vonulván, okt. 17-én **Kotori** mellett kierőszakolta a Murán való átkelést s megszállotta a Muraközt.

A magyar fősergét **Móga** vezetésével **Pándorfi** nyomult előre s ott megállapodott (okt. 10.). Nemsokára Kossuth is megjelent a táborban és 12,000 főnyi erősítést hozott. Ezalatt **Jellachich**, **Auersperg** és a fővezérré kinevezett **Windischgraetz** herceg seregei minden oldalról körülvették Bécsot, melyet a forradalom vezérei makacsul védtek. Hosszas fontolgatás után végre a szorongató bécsi segítségére indult **Móga**. Okt. 30-án **Schwechat** és **Mannswörth** mellett ütközött meg Jellachich hadtestével, melynek túlzérsége rendtelenségbe hozta a nagyobb részt nemzetőrökből álló magyar sereget s visszavonulásra kényszerítette. E kudarc után okt. 31-én Bécs is kapitulált.

Az erdélyi harcok 1848 őszén. A szerbekkel egy időben az erdélyi oláhok is, akik május 15-én Balázsfalván **Sagana** püspök vezetésével gyűlést tartottak (I. **Magyarország története**), mozgalmat indítottak az Unió ellen, s a szászok is csatlakoztak a mozgalomhoz. Mikor **Puchner** (I. o.), Erdély katonai főparancsnoka szintén a magyar kormány-

ellen foghált állást, a felbátorodott oláhok megkezdték kegyetlen harcukat a közöttük élő magyarság ellen (Kisenyed okt. 15., Zalatna okt. 25.). Ezeknek megtorlására az agyagfalvi gyűlésen (okt. 16.) szervezkedett székeley tábor boszúló hadjáratra indult. Ugyanekkor **Urban** cs. alezredes Naszódon szervezte az oláh felkelést; de a székeleyektől Sárpatok (okt. 29.) és Vajdaszentiván (okt. 31.) mellett vereséget szenvedett. Ezalatt Bukovinából **Wardener** altábornagy új segítséget hozott Urbannak s Beszterczen át Kolozsvár ellen indult. Miután **Baldácsi** honvédezredes Szamosújvárnál nov. 13. vereséget szenvedett, Kolozsvár nov. 17. kapitulációs egyezséget kötött Wardenerrel, a kicsiny magyar sereg pedig **Czetel** (I. o.) őrnagy vezetésével Csuesára vonult vissza. Erdély legnagyobb része a császári hadak hatalmába került s az udvarhelyi és esziki székeleyek is meghódultak. Csak a háromszékiek vettek fel a küzdelmet a császári sereggel s lelkesültek fölkelésében nagy része volt **Gábor** Aron (I. o.) ágyúöntő fellépésének. De elszigetelten az 1849 jan. 2-án kötött árapataki szerződésben ők is meghódultak feltételesen Gedeon osztrák tábornok előtt.

Windischgraetz hadjárata. Radetzky itáliai győzelmei és a bécsi forradalom leverése felbátorították az Olmützbe menekült udvart, hogy Magyarország ellen nyílt támadást intézzen. Több mint 100,000 embert mozgósított. A fősergnek **Windischgraetz** herceg vezetésével az ország nyugati határán a Duna mindkét partján, **Simunich** (I. o.) hadosztályának a Kis-Kárpátok irányában, **Schlik** (I. o.) hadtestének a duklai szoros környékén kellett elnyomulnia. Kiegészítette a támadási gyűrűt **Puchner** erdélyi hadtesta, kinek Nagy-Váradi felé kellett támadnia s az **Arad** és **Temesvár** őrségeitől támogatott szerb felkelők a délvídeken. Még egy tartalék hadosztály állott **Nugent** vezetésével a Muraköz határán. Ez osztrák erőkkel szemben sokkal kisebb és gyakorlatlanabb magyar csapatok állottak szemben. Legtöbb katonai értéke volt a **Görgey** vezetésével álló u. n. **fel-dunai** seregnek (30,000 ember, 100 ágyú).

A hadi készülétek között történt 1848 dec. 2. a trónváltozás. V. Ferdinánd lemondásával **I. Ferenc József** foglalta el a trónt, aki megerősítette **Windischgraetz** fővezéri tisztségben és őt a támadás megkezdésére utasította. A támadást **Simunich** vezette be a Kis-Kárpátokban a nádasi szoros ellen (dec. 14.), honnan **Ordódy** dandárát Nagyszombat felé szorította vissza. Ordódy Lipótvárba vonult, a segítségére küldött **Guyon** (I. o.) ezredes Nagyszombat mellett dec. 16. vitéz küzdelem után vereséget szenvedett és Komáromba húzódott. Ugyanezen a napon indult meg az osztrák főserg is egyelőre két hadtestben (**I. Jellachich**, **II. Wrma**). Az I. hadtest a Duna jobb partján dec. 16. Pandorf mellett visszazorította a **Zichy**-dandárt, mire az egész magyar sereg Győrig hatrált. Az osztrák II. hadtest dec. 18. Pozsonyot szállotta meg s innen ez is a Duna jobb partjára kelt át, **Görgey** a Vértességségig hátrált. **Windischgraetz** az Ottinger-lovasdandárt küldötte üldözésére, mely **Bábolna** mellett dec. 28. **Görgey** Kornél utóvéd dandárát szétzórta. Győrnél az osztrák

sereg kettévált. Jellachich Mór felé menetelt. Itt ütközött meg dec. 30. *Perczel* Mórnak a Muraközből felsiető 6000 főnyi hadtestével s azt súlyosan megverte. E csatavesztés hatása alatt *Görgey* a Vértes-vcnalat is elhagyta s (1849 jan. 3.) Buda és Pest fővárosokat is feladta, honnan a kormány és országgyűlés már előbb Debreczenbe menekült. *Görgey Vácra* vonult seregével s itt adta ki jan. 5. híres kiáltványát, melyben a «feldunai hadtest» az V. Ferdinándtól szentesített törvények védelmére kel, de ellene fordul minden republikánus törekvésnek.

Schlik betörése. Az osztrák főcsereg támadását megelőzve, *Schlik* hadteste a duklai szoros körül már 1848 dec. 5. átlépte az országhatárt. Vele szemben *Pulszky* Sándor alezredes jóval kisebb csapata állott, de a *budaméri* csatában dec. 11. vereséget szenvedett, mire *Kassa* is az osztrákok kezébe került. *Schlik* csak dec. 26. indult meg Miskolcra felé, hol az újjászervezett és megerősített magyar sereg felett *Mészáros*, volt hadügyminiszter vette át a vezérletet. *Szikszó* mellett dec. 28. az osztrákok győztek ugyan, de *Schlik* mégis visszavonult Kassára. *Mészáros* ekkor 8500 főnyi hadtestével *Kassa* megtámadására indult, de az 1849 jan. 4. vívott csatában *Kassától* délre súlyos vereséget szenvedett s majdnem összes ágyuit elveszítette. Ezután a magyar sereg *Tokajig* vonult vissza, hol *Klapka* György (l. o.) újjászervezte.

Görgey visszavonulása a bányavárosokhoz. *Görgey* 1849 jan. 6. hagyta el hadtestével (16,000 ember, 72 ágyú) *Váczot* és *Selmeczbánya* felé indult. Üldözését *Windischgraetz Wrba*, majd *Csorich* altábornagyra bízta. Ugyanekkor a jablunkai hágón át benyomul *Götz* tábornok, miután *Budatin* mellett *Beniczy* (l. o.) és *Querlonde* (l. o.) nemzetőr-csapatát megverte, a *Turóc* völgyében nyomult előre. *Görgey*, miatt *Szélakna* és *Hodrusbánya* mellett az üldöző osztrákok súlyos veszteségeket okoztak a hátrvédet képező *Guyon* és *Piller*-hadosztálynak, egész haderejét *Besztercebányán* összpontosította és a *Szepességen* át folytatta a visszavonulást óriási nehézségek közt, de nagy ügyességgel. *Görgey* közeledésének hírére *Schlik* a *Szepessől* *Sárosba* vezető *branyiszközi* szorosot megerősítette, sőt innen *Kiesewetter* őrnagy egy különítménnyel febr. 2. *Iglón* éjjeli támadással meglepte *Guyont*, de visszaverték. *Görgey* ezután *Guyont* küldötte a *branyiszközi* szoros megvételeére, ki e feladatának febr. 5. vitézül megfelelt. E győzelem következménye volt, hogy *Görgey* febr. 6. megszállotta *Eperjest* és komolyan veszélyeztette *Schlik* helyzetét, kit *Klapka* tiszai hadtestével jan. 22. *Tarcal* és *Bodrogeresztúr* mellett, jan. 31. pedig *Tokaj* mellett megvervén, *Kassa* felé szorított vissza. *Schlik*, hogy a bekerítést elkerülje, *Rimaszombat* felé elvonult.

1849 elején a *bánsági (Damjanich)* hadtesttel együtt a *bácskai* magyar sereg is (*Vécsy*) északra vonult a *Tiszához*, hogy a magyar főcsereggel egyesüljön. Az elszigetelten maradt magyar várak közül *Beszék* 1849 febr. 13. kapitulált *Nugent* körülzáró csapatai előtt, míg *Pétervárad* továbbra is magyar kézen maradt. Az aradi és *temesvári* északári őrségektől támogatott szerb felkelők 1849 febr. 8. Arad várost rohanták meg s innen kiszorították *Gál* Miklós ezredes seregét, de *Asztalos* százados egy merész ellentámadással kiverte őket onnan. Pár nap múlva (febr. 12.) a *Szeged* ellen támadó *Theodorovich* tábornok seregét verte vissza *Hadik* Új-Szeged és *Szörög* közt.

Bem téli hadjárata Erdélyben. Az Erdélyből kiszorult magyar haderő (15,000 ember, 24 ágyú) három kis csoportban foglalt állást *Csucsá*, *Zsibó* és *Nagybánya* körül, mikor a honvédelmi bizottmánytól kinevezett *Bem* (l. o.) tábornok átvette annak fővezérletét 1848 dec. 16. Az új fővezér e három csoportot nyomban koncentrikus támadással *Kolozsvár* visszafoglalására irányította. Miután *Riczko* ezredes *Csucsánál* (dec. 19.), *Czetz* ezredes pedig *Zsibónál* (dec. 20.) visszaverte az osztrák csapatokat és oláh felkelőket, *Bem* a harmadik oszloppal a *Szamos* völgyén egész *Désig* nyomult, hol dec. 23. megverte egy osztrák dandárt. E győzelmek hatása alatt az osztrákok feladták *Kolozsvárt*, hová *Bem* dec. 25. vonult be. *Bethlen*nél dec. 29. *Urban* megverte és *Bukovinába* szorította. Ezután *Bem* délre fordult, hogy *Puchner* főparancsnok székhelyét, *Nagyszebent* támadja meg. *Medgyesen* át gyors menetben *Nagyszeben* előtt termelt s felannyi (4000 ember) seregével jan. 21. merészen megtámadta *Puchner*. Bár a harcba a *Vizakna* felől jövő *Czetz* ezredes is beavatkozott, *Bem* mégis kénytelen volt veszteséggel *Szelindekre* visszavonulni, hol azonban jan. 24. vitézül visszaverte az osztrákok ellentámadását. Ezalatt orosz segélycsapatok szállottak meg *Nagyszebent* s *Puchner* teljes erejével megtámadhatta a kis magyar sereget *Vizakna* mellett febr. 4-én. *Bem* 1000 embert és 16 ágyút veszítve, *Szász-Sebesen* át a *Sztrigy* balpartjára hátrált. A *vizaknai* vereség nem csüggesztette el *Bemet*, hanem miután magához vette a *Déváról* beérkezett segélyhadat, megerősödött seregével (8000 ember, 28 ágyú) újra támadásba ment át. *Piski* mellett febr. 9. makacs harc után elfoglalta a *Sztrigy-folyó* hídját. Az osztrákok *Nagyszebenig* hátráltak, *Bem* pedig *Szászsebesen* át *Medgyesig* nyomult. *Urban* betörésének hírére, ki *Bukovinából* új csapatokkal egész *Besztercezig* halott, seregének felével gyorsan északnak fordult s febr. 21—23. több kisebb győzelem után *Urban* újra *Bukovinába* szorította. Ezután visszatért *Medgyesre*, hol márc. 2. és 3. kemény harcot vívott *Puchner* egész haderejével és *Segesvárig* volt kénytelen hátrálni. Itt egy tekintélyes székely sereggel egyesülvén, villámgyorsan *Nagyszeben* előtt termelt s onnan márc. 11. véres küzdelem után az orosz segélycsapatot kiűzte. *Nagyszeben* elfoglalásával nagy fegyverkészlet jutott *Bem* birtokába, ki előbb az oroszokat szorította ki a *vöröstoronyi* szoroson, majd az osztrák sereg ellen fordult, melynek vezérletét *Puchner* helyett *Kalliany* tábornok vette át. Ez *Brassó* felé vonult vissza, de *Bem* nyomon követte s a *Fekete-halom* mellett vívott győzelmes harc után márc. 20. bevonult *Brassóba*. Az osztrák-orosz seregek *Ol'horországba* szorultak s így *Bem* három hónap alatt egész Erdélyt megtisztította az ellenségtől. Csak *Déva* és *Gyulafehérvár* vára maradt az osztrákok kezén; ez utóbbinak ostromát *Bem* *Kemény* ezredesre bízta.

A tavaszi győzelmes hadjárat. Görgey és Klapka seregeinek egyesülése után Kossuth a lengyel *Dembinszkijt* (I. o.) állította az egész honvédsereg élére, melyhez a volt Perczel-féle hadtest s a délvidékről felrendelt Vécsey és Damjanich hadosztályok is csatlakozóban voltak. E tekintélyes haderők együttműködését nagyban megbénította az új fővezér tájékozatlansága és a mellőzött magyar alvezérek (Görgey, Klapka) engedetlensége. Windischgraetz arra a hírre, hogy a Miskolcznál egyesített magyar sereg Mezőkövesd felé tart, miután Jellachich hadtestét Szolnok irányába küldte a Közép-Tisza szemmel tartására, másik (Wrba) hadtestével elindult a fővárosból Gyöngyösnek. A két főszereg a Tarna-vonalon Kápolnával találkozott. A febr. 26—27. vívott csatát (I. Kápolna) Schlik beavatkozása döntötte el az osztrákok javára. A magyar sereg nagyobb veszteség nélkül elég rendben vonult Tiszafürednél a Tisza bal partjára. A magyar sereg *Vetter* (I. o.) személyében új fővezért kapott. A bácskai és bánági csapatok *Damjanich* és *Vécsey* alatt márc. 5. Szolnok mellett fényes győzelmet vívtak ki a Jellachich hadtestéhez tartozó *Karger* és *Ottinger* dandárok felett.

A Tisza balpartján egyesített magyar főhad-sereg *Vetter* fővezérlete alatt a következő hadtestekből állott: A VII. (*Görgey*) hadtest Tiszafürednél (19,000 ember, 68 ágyú); az I. (*Klapka*) hadtest (12,000 ember, 40 ágyú), a II. (*Aulich*) hadtest (10,000 ember, 36 ágyú), a III. (*Damjanich*) hadtest (12,000 ember, 40 ágyú). A magyar haditerv szerint Görgey Tiszafüredről Tokajra indult s ott kelt át márc. 14. a Tisza jobb partjára, s onnan Miskolcra felé fordult. A többi három hadtest Czibaházánál tervezte az átkelést a Tiszán, mielőtt Görgey tért nyer Gyöngyös felé. Görgey elérvén Miskolcot, innen *Beniczkyt* egy kis különítménnyel Kassa felé irányította, ki innen Rimaszombatra visszafordulva, márc. 25. *Losonczon* rajta ütött egy kisebb osztrák csapatot (*Almásy*) s annak érzékeny veszteséget okozott. Ez a sikerült rajtaütés Windischgraetzben azt a hitet keltette, hogy a magyar főszereg az Ipoly völgyén nagy körülövel Pest mögé igyekszik és Komárom felmentését tervezi, mely erős várát még 1848 szeptemberben sikerült a magyar kormánynak megtartania. Azért Vácra és Balassagyarmatra új csapatokat különített ki s Jellachichnak meghagyta, hogy Keeskémtről Gödöllő felé vonuljon. Ekközben az I., II., III. magyar hadtest 1849 márc. 27-én Tiszafürednél átkelt a Tiszán s Kápolna táján egyesült Görgey (VII.) hadtestével, ki *Vetter* lemondása után, mint helyettes fővezér, az egész magyar sereget Gyöngyösig vezette előre. Itt Klapka terve szerint a magyar sereg megint kettévált. Az I., II., III. hadtest délnék kanyarodott Jászberény irányában, hogy Jellachich felvonuló hadtestét túlerővel oldalba támadja, míg a VII. hadtest *Gáspár* vezérése alatt Hatvan felé nyomult, hol Schlik hadtestét makacs küzdelem után a Zagyva jobb partjára vetette vissza (ápr. 2). A délre irányított magyar hadtestek közül az I. (*Klapka*) *Tápióbicske* mellett akadtt Jellachich két utóvéd dandárára, s azokat megverte (ápr. 4). Ezután

Jellachich egész hadteste Isaszegnél foglalt állást, hol április 6. új csata folyt le. (L. *Isaszeg*). A csata a magyar sereg javára dőlt el. Windischgraetz ekkor mindkét hadtestét Pest előtt koncentráta a döntő küzdelemre. Görgey azonban csak a II. (*Aulich*) hadtestet hagyta Pest előtt, hogy tüntető mozdulataival Windischgraetzet lekössa, a többi hadtestet pedig Vácra irányította végső céljának, Komárom felmentésének elérésére. Vácznál *Götz* (azelőtt Ramberg) hadosztálya állott s ezt Damjanich ápr. 10. merész támadással az Ipoly és a Garam mögé vetette vissza. A csatában maga *Götz* is elesett. E kudarcok hírére Windischgraetzet a esászár felmentette a fővezérléttől (ápr. 14) s *Welden* (I. o.) lett az ideiglenes főparancsnok. Ez rögtön útnak indította *Wohlgemuth* tábornokot egy tartalék hadtesttel a magyar sereg feltartóztatására, mely időközben ápr. 18-án átkelt a Garamon. Nagysarlónál (ápr. 19) találkozott az I. és III. hadtest *Wohlgemuth* hadtestével. Most is Damjanich határozott és bátor viselkedése döntötte el a győzelmet a magyar sereg javára. *Wohlgemuth* vert hadai a Vág folyóig húzódtak vissza, a magyar sereg pedig bevonult az ostrom alól felmentett Komáromba (ápr. 21).

Komárom ostroma és felmentése. Komárom várát még 1848 dec. közepe óta figyelte két osztrák dandár. Ebben az időben a vár őrsége 10,000 emberből állott. Várparancsnok *Majthényi* tábornok, a tüzérség vezetője *Mack* alezredes volt. 1849 jan. 5. a gyanusan viselkedő *Majthényi* helyébe a haditanács *Török Ignác*ot választotta várparancsnoknak. Lipótvár kapitációjára (1849 febr. 2.) után Windischgraetz *Simonich* altábornagyot bízta meg Komárom teljes körülzárásával és rendszeres ostromával. A vár bombázása márc. 20-án kezdődött. Tíz nap múlva *Welden* tábornagyszernagy Bécsből újabb ostromszereket hozott s márc. 31-én általános támadást rendelt a vár ellen. De ezt a vitéz védők minden oldalon visszaverték. Minthogy *Mack* tüzéparancsnok e veszedelmes napokban gyanusan viselkedett, az erélyes *Puky* (I. o.) kormánybiztos letartóztatta s új lelkét öntötte a esüggedő őrségre. A honv. bizottmány *Lenkey* és *Guyon* tábornokokat nevezte ki várparancsnokokká, kik közül *Lenkey* ápr. 10-én be is jutott a várba és átvette annak védelmét. Ápr. 21-én sikerült *Guyon* tábornoknak is bejutnia a várba, melynek parancsnokságát rögtön átvette *Lenkey*től. Ápr. 22-én a magyar I. és III. hadtest is bevonult a várba.

Az osztrák főszereg visszavonulása. Budavár ostroma. A nagysarlói csata után *Welden* helyettes főparancsnok az osztrák főhaderő visszavonását határozta el. Jellachich hadtestét Pétervárad ellen küldte. *Hentzi* tábornokot egy 5000 főnyi dandár élén az időközben megerősített Budavár védelmére hagyta. Az osztrák hadtestek elvonulása után a Pest előtt tüntető II. (*Aulich*) magyar hadtest bevonult a szabaddá lett fővárosba (ápr. 25.)

Görgey az ellenségnek üldözése helyett, seregének javarészét: az I. és II. hadtestet Buda ostromára rendelte vissza. E vezetés elhatározását majd a lőszerhiánnyal, majd politikai okokkal igyekezett igazolni. Az ország fővárosának

teljes felszabadítása azonban, bármennyire emelte a közlekedését, nem ért fel azzal a helyre nem hozható hadműveleti idővesztéssel, melyet Budavárnak máj. 4.—máj. 21. tartó ostroma okozott. Az ostrom leírását l. *Budavár* alatt.

Perczel hadjárata a szerbek ellen. 1849 ápr.—máj. A IV. hadtest élén *Perczel* Mór tábornok a délvideki szerb felkelés ellen márc. 22. indította meg az általános támadást. Csapatai kiverték a szerbeket Szőregről, azonkívül megszállották Zentát és Ókanizsát, majd Ujvidékig nyomult és helyreállította az érintkezést Péterváradal (márc. 27.). Ezután megtámadta a bevehetetlennek tartott Szenttamást s azt ápr. 3. elkeseredett küzdelem után elfoglalta. A menekülő szerbeket a római sánc mellett fekvő Goszpodince mellett ápr. 7. újból megverte és a titeli fensikra vetette vissza. Ezután átkelt a Tisza balpartjára, hogy a Bánságot is megtisztítsa a felkelőktől.

A hátráló szerb sereg *Theodorovich* tábornok alatt *Melenze* mellett ápr. 29. megkísérelte az ellenállást, de vereséget szenvedett, mire *Perczel* ápr. 30. megszállta Nagybecekeretet. Ezután a szerb sereg ellenálló ereje egyre csökkent s a tomasváci és uzdini vereségek után teljesen felbomolva s hadiszereit elhagyva menekült a Dunán át Szerbiába, *Perczel* pedig máj. 10. bevonult Pancsovára.

Bem hadjárata a Bánságban. *Perczel* támogatására *Bem* az Erdélyben felszabadult csapatokat *Déván* összpontosította s innen két oszlopban *Faest* és *Hátszeg* irányában nyomult előre. Ápr. 17. Karánsebest, ápr. 19. pedig *Lugost* megszállta. A császári hadak visszavonulhattak Temesvárra. Ezalatt az Erdélyből kiverett osztrák sereg Oláhországon keresztül Orsovánál visszatért. *Bem* ezek hírére Fehértemplomba vonult s miután *Petrilova* mellett az osztrákok utóvédjét visszaverte, máj. 16. megszállta Orsovát. Az osztrák sereg ezután megint Oláhországba szorult s ott maradt a nyári hadjárat megkezdéséig.

A Délvidéken ezután még *Arad* és *Temesvár* erősségek maradtak az osztrákok kezében. *Arad* vára 1849 júl. 1. szabad elvonulás feltétele mellett kapitulált *Vécsey* ostromló serege előtt. *Temesvár* őrsége azonban szilárdan ellenállott.

Az orosz beavatkozás. A Vág és Rába mellett vívott harcok. Miután a császári hadsereg nem bírt győzni a honvédseregen, Oroszország segítségéhez folyamodtak. (L. *Magyarország története*). 1849 máj. 21.—23. *Ferenc József* császár Varsóban személyesen állapodott meg *I. Miklós* cárral a segítségéről s feltételeiben. Ezek szerint az orosz sereg teljesen önállóan fog működni, élelmezéséről az osztrák kormány gondoskodik, de hadiköltéséit maga fedezi. A megállapított terv szerint az orosz főserg *Paszkevics* (l. o.) herceg vezérlete alatt északról fog előnyomulni, míg kisebb orosz seregek Erdély szorosain át (Borgó, Radna, Tömös, Türesvári) fognak támadni. Az orosz segítő sereg felvonulása június közepéig befejeződött. A legzsélső jobb szárnyon a II. hadtesthez tartozó *Grabbe*-különítmény (17,000 ember, 56 ágyú) Neumarktnál, *Rüdiger* (l. o.) a Poprad és Dunajec szögében foglalt helyet (38,000 ember, 120 ágyú). A centrumot *Kuprianov* al-

tábornagy hadteste alkotta (36,000 ember, 112 ágyú) *Grybov* és *Gorlice* közt. A balszárnyon végül *Zmigrod* és *Dukla* körüli *Cseodajev* tábornok hadteste (40,000 ember, 128 ágyú) csoportosult. Hozzá tartozott *Sacken* tábornok hadosztálya (9000 ember, 32 ágyú). Az Erdély ellen indított seregek közül *Grotenhjelm* altábornagy hadosztálya (9000 ember, 32 ágyú) a radnai és borgói szorosokkal szemben állott Bukovinában. Ehhez volt beosztva *Springinsfeld* ezredes osztrák hadosztálya. A tömösi és türesvári szorosok ellen *Lüders* altábornagy V. hadteste fejlődött fel (28,000 ember, 56 ágyú). Ezen csapatokhoz hozzászámítva még a június elején az osztrák fővezérlet alá helyezett *Panutin*-hadosztályt (12,000 ember, 48 ágyú), az orosz sereg teljes száma 193,000 ember, 584 ágyúval.

Görgey június első felében a Vág és Rába vonalát foglalta el s a *Haynau* vezetése alá adott osztrák főserg megtámadását határozta el. Az ellenfelek hadállása és számbeli hadereje e harc vonalon a következő volt. Az osztrákok jobbszárnyán az *I. Schlik* hadtest állott a Rábeze mindkét partján s a Szigetközben (22,000 ember, 60 ágyú). E mögött mint tartalék állott a III. *Schwarzenberg*, később *Ranberg*-hadtest Sopron körül (15,000 ember, 48 ágyú). A Csallóközben és a Vág jobb partján a II. *Csorich*-hadtest dandárai állottak (13,000 ember, 42 ágyú). Északabbra a Vág jobb partján a IV. *Wohlgemuth*-hadtest helyezkedett el (13,000 ember, 60 ágyú). Az osztrák fővezérlet alá helyezett *Panutin* orosz hadosztály *Nagyszombat* körül volt elhelyezve. E csapatokkal szemben a magyar sereg legszélső balszárnyán *Kemény* önálló hadosztálya (5700 ember, 17 ágyú) állott a Rába könyökénél. Vele kapcsolatban a Rába vonalán *György* a VII. *Pölsenberg*-hadtest (12,000 ember, 44 ágyú). A Csallóközben a Komárom őrségét alkotó VIII. *Klapka*-hadtest egyik hadosztálya állott Nagymagyar körül. A Vág balpartján *Gutától*—*Semptéig* a II. *Asbóth* (10,000 ember, 45 ágyú), a III. *Könich* (9800 ember, 40 ágyú) és az *I. Nagy Sándor*-hadtestek (9500 ember, 31 ágyú) helyezkedtek el. E felállításból látható, hogy *Görgey* a Vág mellett egyesítette haderejének javát, hogy itt mérjen döntő csapást az osztrákokra. A Vág-vonal megtámadására *Görgey* az I., II. és III. hadtesteket indította. Az együttműködés hiánya miatt aztán a II. hadtest támadása Zsigárdnál, az I. hadtest pedig *Sempte* mellett vereséggel végződött (jún. 16.), a III. hadtest pedig tényleg vesztelt a kettő között. Néhány nap múlva (jún. 20.) a II. hadtest *Pered* mellett új támadásba ment át, de a két napos peredi csata is a magyar hadtestek vereségével végződött. E kudarcok után *Görgey* visszavonta a hadtesteket Komárom felé. Ezután *Haynau* az egész osztrák haderőt a Duna jobb partjára összpontosította s nagy túlerővel támadt a Rába vonalát védő magyar csapatokra. Jún. 27. a *Kemény*-hadosztály szenvedett vereséget *Thász* mellett s ezáltal elvesztette összeköttetését a VII. (*Pölsenberg*) hadtesttel. Ezt jún. 28. támadta meg *Haynau* és makacs harc után Komárom felé nyomta vissza, melynek sáncai közt most már az egész magyar főserg egyesült.

E vereségek hatása alatt a Pesten tartott haditanács azt határozta, hogy Görgey dél felé vonuljon a Duna bal partján s a Szeged táján összpontosított másik fősereggel, melynek vezérévé Dembinskzyt nevezték ki, keresse az egyesülést. Görgey azonban nem engedelmeskedett e parancsnak s a Duna jobbpartján akart az osztrák főseregen áttörni. A júl. 2. megkísérelt áttörés azonban nem sikerült s az ütközetben Görgey maga is súlyosan megsebesült (L. *Komáromi csata*). Miután júl. 11-én Klapka kitörése is a magyar sereg visszaveretésével végződött, Görgey végre a balparton júl. 12. elindult az I. (*Nagy Sándor*), a III. (*Leiningen*) és a VII. (*Pölsenberg*) hadtestekkel Vác irányában. Komárom őrsegeül Klapka főparancsnoksága alatt a II. (*Kászonyi*) és a VIII. (*Aschermann*) hadtest maradt.

Az orosz főserég előnyomulása a váci csatájú (júl. 15 és 17). Az ország északi határainak védelmére a magyar kormány a IX. (*Visocki*) hadtestet állította Kísszében—Bártfa és Eperjes szögében (9600 ember, 34 ágyú). Ezzel csak laza összeköttetésben állott *Kazinczy* önálló hadosztálya (7000 ember, 27 ágyú) Huszt és Máramarossziget közt. Paszkjevics orosz fővezér nagyobb számúra becsülvén a magyar sereget, csak óvatosan nyomult elő Eperjes irányában, melyet jún. 23. ért el. Paszkjevics jún. 24. vonult be Kassára s csak jún. 30. érte el Miskolczt. Az orosz főserég júl. 11. ért Gyöngyösre s innen Vác felé fordult, hogy Görgey elvonulását megakadályozza. Júl. 15. szállották meg az orosz előesapátok Vácot, de a magyar I. és III. hadtest támadása elől kénytelenek voltak meghátrálni. Júl. 17. Paszkjevics teljes erejével megújította a támadást, de most sem sikerült a sokkal gyengébb magyar hadsereget döntőleg megvernie, de Görgey északra volt kénytelen kanyarodni.

A *délvidéki harcok 1849 nyarán*. Az osztrák sereg általános visszavonulása alkalmával *Jellachich* a maga hadtestét a Duna mentén délre vezette s 1849 máj. 10. elérte Eszékét. Itt új csapatokkal erősítette meg seregét, mely ezután mint az *osztrák déli hadsereg* folytatta hadműveleteit (34.000 ember, 137 ágyú). Perczel, ki Pancsova megszállása után újból a Tisza jobbpartjára kelt át, máj. 22. megtámadta a titeli fensíkot, a szerbek utolsó erősségét, de eredménytelenül. Eközben *Jellachich* Szalankeménél átkelt a Dunán. Perczel ütközetbe bocsátkozott a sokkal nagyobb osztrák sereggel, de *Káty* mellett jún. 7. nagy vereséget szenvedett. Ezután a Ferenc-eszatorna mögé vonult vissza, *Jellachich* pedig jún. 11. elfoglalta Újvidéket. Perczel távozása után *Tóth* Ágoston (I. o.) ezredes vette át a déli magyar sereg vezérletét s azt Óbecse körül összpontosította, de jún. 25. az osztrákok heves harc után kiszorították. Minthogy *Jellachich* nem tudta győzelmeit kihasználni, Vetter fővezér parancsára *Guyon*, a IV. (déli) hadtest új parancsnoka átkelt a Tisza jobbpartjára s júl. elején ismét Óbecsénél állott. E hadtest erősítésére szolgált *Knetty* hadosztálya, mely a jún. 27-i iházi csata után Görgey seregétől elvágtva, Székesfehérváron és Pakson át a Bácskába érkezett

s júl. 13. elérte a Ferenc-eszatornát. *Jellachich*, hogy a magyar csapatok egyesülését megakadályozza, júl. 14. a Hegyesnél álló Guyon-hadtest megtámadását határozta el. De itt oly elhatározó vereséget szenvedett, hogy sietve visszavonult egész a Duna jobbpartjára.

Az *erdélyi harcok 1849 nyarán*. A főserégek támadásaival egy időben indult meg az orosz-osztrák seregek Erdély ellen is. *Grottenhjel*m hadosztálya jún. 17. ket oszlopban nyomult előre a radnai és borgói szorosokon. E vonalat az erdélyi hadsereg javarésze (8000 ember, 12 ágyú) védte *Tóth* Ágoston ezredes, később Bem személyes vezetése alatt. A marosényi (jún. 21), borgóprundi (jún. 22), jaádi (jún. 27) és olaszfalui (jún. 28) vesztett csaták után a magyar sereg Beszterezéig hátrált. Az oroszok itt csak júl. 10. támadták meg Bemét, ki vereséget szenvedve seregének egy részével a Székelyföldre sietett; a *Damaszkin* alezredes alatt hagyott seregész pedig Marosvásárhelyig volt kénytelen hátrálni.

A déli orosz sereg *Lüders* vezérlete alatt főerejével a *tömösi*, egy mellékoszlopával a *törcsvári* szoros felé tört előre. *Kiss* Sándor ezredes és *Szabó* Nándor alezredes kis honvédesapata (2—3000 ember, 12 ágyú) két napi hősies küzdelem után a túlerőtől legyőzve Brassót is feladta. *Lüders* a Székelyföld ellen indult, melyet *Gaál* Sándor ezredes hadosztálya (6000 ember, 26 ágyú) védelmezett. *Hasford* orosz tábornok jún. 24. *Kökös* mellett elfoglalta a Feketeügyön átvezető hidat, s miután Kézdivásárhelyen szétrombolta az ágyúöntő műhelyt, visszatért Brassóba. Ezután *Gaál* újból megszállotta a kökösí hidat s azt júl. 2. sikeresen védte az orosz támadás ellen. Erre *Lüders* teljes erejével vonult fel s átkelve a Feketeügyön, júl. 5. *Sepsiszentgyörgy* mellett érzékeny csapást mért *Gaál* seregére, mely Csikba vonult vissza. A Székelyföld további lecsendesítését *Lüders* *Clam-Gallas* osztrák hadtestére bízta, míg ő seregének zömével *Fogarás* felé vonult, melynek őrseit júl. 13. foglyul ejtette. A *Vöröstoronnyi* szorosot megszállva tartó *Ihász* alezredes kicsiny seregét (2000 ember, 6 ágyú) Oláhországba szorította (júl. 21), hol a törökök lefegyverezték.

Bem ezalatt új erőket gyűjtött össze s júl. 20—21. sikeresen harcolt *Clam-Gallas* csapataival a Feketeügy vonalán, júl. 22. egy 3000 fónyi esapattal az *ojozi* szoroson át *Moldvába* tört. Itt a kisebb orosz csapatokat egész *Bacauig* nyomta vissza, de aztán túlerővel találkozván, júl. 25. már visszatért Erdélybe.

Lüders Nagyszeben megszállása után ismét a Székelyföld felé irányította főerejét, honnan Bem új sereggel Segesvár felé nyomult előre. E várostól keletre Fehéregyháza mellett júl. 31. négy-szer akkora sereggel Bem kicsiny seregét majdnem megsemmisítette. A következő napon (aug. 1.) *Clam* osztrák hadteste a *bükszádi* és *kászonyfalusi* állásokból szorította ki *Gaál* seregeit, a Nagyszebenből előtűró *Hasford* orosz tábornok pedig Szordahely mellett verte szét *Stein* tábornok seregét, mely hetek óta hasztalanul ostromolta Gyulafehérvár erősségét. Ezalatt Bem bámulatos gyorsasággal új csapatokat vont össze

s Lüders háta mögött Nagyszebenre csapott, honnan aug. 5. véres harc után kiverte Hasford csapatait, Lüders azonban már aug. 6. megjelent Nagyszeben előtt és Nagycsűr mellett döntő győzelmet aratott az utolsó erdélyi magyar seregen. Bem e veresége után seregének roncsait Stein ezredesre bízta s maga Temesvár felé sietett a déli magyar sereg fővezérének átvételére.

Görgey visszavonulása Vácztól Aradig. A váci csata után Görgey Miskolcra vonult. Paszkjevics kezdetben a III. (Rüdiger) hadtestet indította üldözésére, de mivel arról értesült, hogy Szolnok táján új magyar sereg (Visocki és Desseffy hadteste) gyülekezik, a III. hadtestet visszaszarvándeltele Balassagyarmatról s Görgey üldözését *Grabbe* különítményére bízta. A Szolnokról előrenyomuló magyar sereg ekkor már Perczel vezetés alatt Turáig nyomult előre, hol nagyobb lovas csata fejlődött ki, mely az oroszok győzelmével végződött. Csak most határozta el magát Paszkjevics, hogy főerejével a II. és III. hadtest) átkel a Tiszán és Görgey seregét oldalban támadja meg. Görgey eközben sikeresen harcolt Cseodajevvel s júl. 29. Tokaj mellett egész seregét átvette a Tiszán. Az orosz főserg pár nappal előbb (júl. 25—26) kelt át a Tiszán Tiszafüred mellett s Egyekig vonult, hol a IV. hadtest csatlakozott hozzá. Görgey Nyíregyházán júl. 30. az I. (Nagy-Sándor) hadtestet oldalvédül Hadház—Debreczen irányában különítette ki, míg ő a másik két hadtesttel Nagyváradra menett. A különített I. hadtest *Debreczen* nyugati határában ütközött meg (aug. 2) a túlnyomó orosz erővel és oly súlyos vereséget szenvedett, hogy csak romjai egyesültek a Nagy-Váradra jutott magyar fősergellel (aug. 5). Az orosz lassú előnyomulása időt engedett Görgeynek, hogy aug. 9. egész seregével elérje Aradot.

Haynau előnyomulása Komáromtól Temesvárig. A második komáromi csata (júl. 11.) után Haynau a II. és I. hadtest hátrahagyásával Buda felé vonult, amelyet a III. hadtest júl. 14., a IV. hadtest és Paniutin orosz hadosztálya a fővezérrel együtt júl. 22. ért el. A magyar kormány már júl. 12. Szegedre tette át székhelyét s itt egy megerősített tábort készítettett az újonnan szervezett déli magyar hadsereg számára, melynek élére ismét *Dembinszkyt* állította. E táborba rendelte a Közép-Tiszáról a Perczel-féle hadsereget s a Délvidékről Vetter hadseregét a Kmetty-hadosztállyal együtt. Haynau e déli hadsereg ellen koncentrikus támadást tervezett három főoszlopban. A középoszlopot ő maga Félégyházán át egyenesen Szegednek vezette, Ramberg hadteste Szabadka irányában nyomult; Schlik hadteste a balszárnyon pedig átkelt a Tiszán és Makó felé vonult. Dembinszky a maga haderejét (38,000 ember, 104 ágyú), melynek kétharmad része gyakorlatlan újoncokból állott, nem tartotta elegendőnek a szegedi sáncok védelmére, az átkaroló támadás elől kivonult Szegedről s a Tisza balpartján Újszegednél foglalt állást. Haynau előcsapatai erre aug. 2. megszállották Szegedet, aug. 3. pedig kierőszakolták a Tiszán való átkelést is. Haynau III. hadteste is átkelt a Tiszán Ókanizsa mellett a magyar sereg hátába. Szőregnél az elvonulófélben lévő magyar

sereg érzékeny vereséget szenvedett s Dembinszky a kormánytól kapott parancs ellenére nem Arad, hanem Temesvár felé vonult vissza. Közben (aug. 7.) az I. (Schlik) hadtest legnagyobb része is Makó mellett átkelt a Maros balpartjára és Vinga irányában nyomult előre, hogy a Görgey és Dembinszky serege közé éket verjen. Dembinszky Temesvártól nyugatra foglalt állást. Haynau aug. 9. teljes haderejével megtámadta. A csata elején Dembinszkytól az Erdélyből jövő Bem vette át a fővezérletet, de ő sem tudta a hosszas ágyúharcot megrendített magyar csapatok ellenálló erejét fentartani s a megvert magyar sereg Lugosig hátrált.

A magyar seregek felbomlása és fegyverletétele. A temesvári csatavesztés hírére az Aradra menekült magyar kormány lemondott Kossuth kormányzóval együtt s Görgeyt diktátóri hatalommal ruházta fel a további teendőkre (aug. 11). Görgey a további vérontást hasztalannak látta, Aradról észak felé vonult s az orosz fővezérrel történt megállapodás szerint aug. 13. *Világos* mellett seregével együtt (30,000 ember, 144 ágyú) letette a fegyvert Rüdiger hadtestparancsnok előtt. A főserg példáját csakhamar követték a kisebb csapatok. A déli magyar seregtől Facsetnél elvált *Vécsey* hadteste s a Maros felé utat törve Soborsin mellett kelt át a folyón és aug. 21. *Borosjenő* mellett rakta le a fegyvert az oroszok előtt (8000 ember, 3 ágyú, miután 76 ágyút a hegyszakadékba dobott). A IX. hadtest roncsai *Desseffy* vezetése alatt Karánsebesig menekültek s itt adták meg magukat aug. 19. *Liechtenstein* osztrák hadtestparancsnoknak (5000 ember, 42 ágyú). Csak egy 2000 főnyi kis csapat érte el aug. 24. Orsovát s innen török területre menekült. A déli seregnek egy másik oszlopa Bem és Guyon vezetése alatt Facsetről Dobráig jutott. Itt találta Stein tábornok seregének romjait. Bem lemondva a további harcra, Guyonnal együtt elhagyta a sereget, melyet *Beke* ezredesre bízott. Ez aztán *Déván* aug. 19. Lüders előtt tette le a fegyvert (8000 ember, 64 ágyú). Az erdélyi északi hadsereg *Gall* Sándor vezetése alatt Csikszederáról Szászrégenen át Kolozsvárra vágta át magát *Grotenhjelme* üldöző serege elől. Itt egyesült *Kemény* Farkas seregével s ezzel együtt Osucságig hátrált. Innen Zsibóra ment, hová *Kazinczy* Lajos hadosztálya is megérkezett Désről. A sereg teljesen felbomlott és elszéledt s aug. 24. körülbelül csak 100 tiszt került az oroszok kezébe.

A honvédsereg kezében levő várak közül *Déva* aug. 14. véletlen szerencsétlenség következtében kicsiny (114 főnyi) őrségével együtt légből röpült. Munkácsot aug. 26. adta fel *Mezőssy* Pál várparancsnok Karlovics orosz tábornoknak. Aradvár parancsnoka, *Damjanich*, miután visszautasította *Schlik* hadtestparancsnoknak hódolatra való felszólítását, aug. 17. *Bütyrlin* orosz tábornok előtt kapitulált (3800 ember, 143 ágyú). Péterváradot *Kiss* Pál ezredes szept. 7. adta át az osztrákoknak.

Komárom kapitulációja. Görgey seregének távozása után Klapka maradt a II. (Kásonyi) és VIII. (Aschermann) hadtestekkel a fontos vár védelmére, mely több hónapra el volt látva élelmi-

szerekkel és sáncait 310 nehéz ágyú védte. A vár megfigyelésére Haynau a Duna bal partján a II. (Csorich), a jobb parton pedig az I. (Schlik) hadtestet hagyta. Júl. 23. azonban az I. hadtestet is magához rendelte s így a nagykiterjedésű vár körülzárolása a II. hadtest feladata lett. Klapka értesülvén az osztrák csapatok erejéről és elhelyezkedéséről, nagyobb szabású kitörésre határozta el magát. Júl. 30. a Pott-dandárt szorította vissza Érsekújvárig, aug. 3. pedig a Duna jobb partján intézett több oszlopban támadást a Barcodandár ellen, mely rendkívül súlyos veszteségek után menekülhetett csak a Csallóközbe. Klapka győzelme után aug. 6. megszállotta Győrt s itt nagymennyiségű élelmiszert zsákmányolt. Más hadoszlopok Tatáig és Veszprémig portyáztak s 5—6000 unjocot vittek a várba. Győr megszállásával komoly veszedelem fenyegette az osztrák fősercegnek Béccsel való összeköttetését, azért Gyulay gróf hadügyminiszter sietve a *Nobili* tartalékhadtestet küldötte Magyaróvár felé, *Nugent* hadtestét pedig Székesfehérvárról szintén Komárom felé irányította. Klapkát azonban a déli hadsereg vereségeiről, majd a világségi fegyverletételről érkező lejtő hírek arra bírták, hogy aug. 18. egész seregét megint Komárom sáncai mögé visszavonja. Aug. 19. *Liebler* osztrák tábornok hódolatra szólító felhívását a várbeli haditanács egyhangúlag visszautasította, de a következő napon *Alcaín* osztrák ezredes és *Izszakov* orosz alezredes, mint Miklós cár megbízottja jelentek meg a várban, kiknek rábeszélésre aug. 21. két heti fegyverszünet köttetett az ostromló sereggel. Ezen idő alatt 4 várbeli kiküldött meggyőződött a magyar seregek teljes vereségéről és felbomlásáról. A szept. 1-én tartott haditanács bizonyos feltételekhez kötötte a vár átadását, de mivel Haynau feltétlen hódolást kívánt, szept. 4. a fegyverszünet lejártával az ellenségeskedések újból megkezdődtek. Ekkor már *Nugent* is odaérkezett hadtestével s átvette a tekintélyes számú ostromló sereg (44,000 ember, 154 ágyú) főparancsnokságát. Ez a sereg szept. 5. teljesen körülkerítette a várost s az ostromzárt még erősebbé tette a Vág—Duna vonalára beérkezett *Grabe* orosz különítmény (16,000 ember, 56 ágyú). Szept. 11. Haynau újabb felszólítást intézett Klapkához, de ez ismét visszautasította a feltétlen megadást, szept. 14. azonban közölte *Nugent*-el a feltételeket, amelyek mellett hajlandó az őrség kapitulálni. Eme feltételeket a várórség *Ferenc József* császárhoz kérvény formájában is felterjesztette. Klapka szept. 19. kapta meg a császár döntését, mely a kérvény politikai kívánásait teljesen mellőzte és csak az őrség számára engedélyezett amnesztiát. Ily körülmények közt a megegyezés nem jöhetett létre s a szept. 23. tartott haditanács a végsőig való ellenállás mellett döntött. Szept. 26. újból megkezdődtek az ellenségeskedések s az osztrákoknak egy *Öszöny* ellen indított sikertelen támadása volt a Sz. utolsó tüköze. Ugyanezen napon érkezett Haynau is Komárom elé s mivel a fáradságos és hosszúnak ígérkező ostromot már csak az oroszokra való tekintetből is el akarta kerülni, Klapkát új alkudozásra szólította fel. Szept. 27. volt

a találkozás Pusztá-Herkályon a várórség megbízottjai és Haynau közt s két órai tanácskozás után létre jött a megegyezés, melyet még aznap Klapka is aláírt. A kapituláció főbb pontjai ezek voltak: A várórség fegyver nélkül, a tiszték fegyverük megtartásával hagyhatják el a várat és minden törvényes üldözés alól felmentenek. A külföldre utazni szándékozók részére 30 nap alatt útlevelek adatkak ki. A tiszték egy havi fizetést, a közlegények 10 napi zsoldot kapnak osztrák bankjegyekben. A várórség kötelezettségeinek kiegyenlítésére 500.000 forint engedélyeztetik. A vár forma szerinti átadása okt. 2., 3. és 4. folyt le. Klapka okt. 4. hagyta el a várat, melynek parancsnokságát okt. 5. már *Nobili* altábornagy vette át.

Irodalom. A) *A Sz. szereplőinek emlékiratai és feljegyzései:* Klapka Georg, *Memoren*, Leipzig 1800 és *Der Nationalkrieg in Ungarn und Siebenbürgen*, u. o. 1851. 2 kft.; *Lapinski Theophil*, *Der Feldzug der ungarischen Hauptarmee im Jahre 1849*, Hamburg 1850; *Czetz Johann*, *Bem's Feldzug in Siebenbürgen in den Jahren 1848 und 1849*, u. o. 1850; *Pataky*, *Bem in Siebenbürgen*, Leipzig 1850; *Aufzeichnungen eines Honvéd etc.*, u. o. 1850, 2 kft.; *Szillányi Peter*, *Komorn im Jahre 1849*, u. o. 1851; *Görgey Arthur*, *Mein Leben und Wirken in Ungarn in den Jahren 1848 und 1849*, u. o. 1852, 2 kft., magyarra fordította *Görgey István*, Budapest 1911; *Thaly Sigmund*, *The fortress of Komárom*, London 1852; *Irányi Daniel—Chassin Charles Louis*, *Histoire politique de la révolution de Hongrie*, Paris 1854—60, 2 kft.; *Asbóth Lajos*, *Emlékiratok az 1848 és 1849-iki magyarországi hadjárataból*, Pest 1862, 2 kft.; *Mészáros László* *Emlékiratai*, közbeocsátja *Szokoly Viktor*, u. o. 1866; *Potemkin Odón*, *Az 1848—49-iki magyar hadsereg feloszlásának okai*, u. o. 1867; *Hamary Dániel*, *Komáromi napok*; 1849 *Klapka György* honvéd-tábornok aleveli, u. o. 1869; *Bátori Senulcz Bódog* *Emlékiratai az 1848—49-iki szabadságharorról*, kiadta *Egervári Odón*, u. o. 1870; *Baner Ernagy*, *Bem tábornok főhadsegédének hagyományos 1848—49-ből, közli Makray László*, u. o. 1871; *Dembinski* in Ungarn. Nach den hinterlassenen Papieren des Generals, von *Alfons Danzer*, Wien 1873, magyarul: *Dembinski Magyarországon*, Budapest 1874; *Teleki Sándor* gróf, *Emlékeim*, u. o. 1879, 2 kft. és *Újabb emlékeim*, u. o. 1882; *Kossuth Lajos*, *Irataim az emigrációból*, u. o. 1881—98, 6 kft.; *Degré Alajos*, *Visszaemlékezéseim*, u. o. 1883; *Ugressy Akos*, *Emlékeim az 1848—1849-ik évi szabadságharó idejéből*, u. o. 1883; *Madarász József*, *Emlékirataim 1831—81*, u. o. 1883; *Matolay Etele*, *Visszaemlékezéseim honvédeletemre*, *László Vilmos* *Emlékirataival*, *Sátorfalja-Ujhely 1883*; *P. Szathmáry Károly*, *Emlékeim*, *Szilágyi-Somlyó 1884*; *Vadnai Károly*, *Elmúlt idők*, Budapest 1886; *Görgey István*, 1848—49-ből, u. o. 1886—88, 3 kft.; *Klapka György*, *Emlékeimből*, u. o. 1886, németül: *Aus meinen Erinnerungen*, u. o. 1887; *Szinyei József*, *Komárom 1848—49-ben*, u. o. 1887; *Podmaniczky Frigyes* báró, *Naplójegyzetek*, II. kft. 1844—1860, u. o. 1887; *Margitay Gábor*, *Aradi vésznapok*, kiadta *Nagy Izó*, u. o. 1890; *Vukovics Sebő* *Emlékiratai*, sajtó alá rendezte *Bessenyei Ferenc*, u. o. 1891; *Várady Gábor*, *Hulló levelek*, u. o. 1896, 3 kft.; *Busbach Péter*, *Egy viharos emberdől*, u. o. 1898, 2 kft.; *Leiningen-Westerburg Károly* gróf *honvéd-tábornok* *Levelei és Naplója*, fordította és bevezette *Marozai Henrik*, u. o. 1900; *Dercsényi Kálmán*, *Bem tábornok téli hadjárata 1848—49-ben Erdélyben*, kiadta *Kozma Zsombor*, u. o., évszám nélkül.

B) *Összefoglalt művek és monográfiák:* *Szilágyi Sándor*, A magyar forradalom története, Pest 1850, A magyar forradalom férfiai 1848—49-ben, u. o. 1850, A magyar forradalom napjai 1849 július elsője után, u. o. 1850, németül: *Die letzten Tage der magyarischen Revolution*, u. o. 1850; *Görgey és fegyverletétele*, u. o. 1850; *Rüstow Wilhelm*, *Geschichte des ungarischen Insurrectionskrieges in den Jahren 1848—49*, Zürich 1860—61, 2 kft., magyarra fordították *Vértesi Arnold* és *Aldor Imre*, Pest 1866, 2 kft.; *Kövári László*, *Erdély története 1848—49-ben*, u. o. 1861 és *Okmánytár az 1848—49-iki erdélyi történethez*, *Kolozsvár 1861*; *B. Kemény Gábor*, *Nagy-Erőd és vidékének veszedelme*, Pest 1863; *Horváth Mihály*, *Magyarország függetlenségi harcának története 1848—49-ben*, *Genf 1865*, 3 kft., azóta több kiadásban; *Pap Dénes*, *A pesti nemzetgyűlés 1848-ban*, Pest 1866, 5 füzet, 2. kiadás 1881 és

Amely szó Sz alatt nincs meg, S alatt keresendő

Ökmánytár Magyarország függetlenségi harcának történetéhez, u. o. 1869, 2 köt. és A parlament Debreczenben, képe 1870, 2 köt.: Szeremlei Samu, Magyarország krónikája az 1848. és 1849 évi forradalom idejéről, Pest 1867, 2 köt. és A honvédelmi bizottságny keletkezése s a forradalom kitörése 1848-ban, u. o. 1867: Kunssági és Potemkin, Honvédtársa, u. o. 1868, 2 köt.: Vahot Imre, Honvédek könyve, u. o. 1868; Székely Viktor, Honvédtársa, u. o. 1868; Szentkatolnai Balcz Endre, Az 1848—49-i szabadságharc alatti események Vizaknán, Budapest 1880; Gelich Mihály, Magyarország függetlenségben 1848—49-ben, u. o. 1882—89, 8 köt.; Reizner János, A régi Szeged. A negyvenes évek és a forradalom napjai Szegeden, Szeged 1884; Hegyesi Márton, Bihar vármegye 1848—1849-ben, Nagy-Várud 1885 és Az 1848—49-i harmadik honvédszászlóalj története, Budapest 1888; Thim József, Dél-Magyarország önvédelmi harca 1848—49-ben, Zombor—Budapest 1887, I. köt.: Iványi István, Szabadka és vidéke 1848—49-ben, Szabadka 1888; Oláh György, Békés vármegye 1848—49-ben, Gyula 1889, 2 köt.; Varga Ottó, Aradi vértanúk albuma, Budapest 1890; Szilágyi Parkas, Nagy-Enyed pusztulása 1849-ben, Nagy-Enyed 1891; Ambrus József, Az 1848—49-i szabadságharcban részt vett r. kath. és gör. kath. paphonvédek albuma, Nagy-Kikinda 1892; Jancsó Benedek, Szabadságharcunk és a dáko-román török-vezérek, Budapest 1893; Nagy Sándor, Háromszék önvédelmi harca 1848—49., Kolozsvár 1896; Graza György, Az 1848—1849-iki szabadságharc története, Budapest 1896—98, 5 köt.: B. (reit) J. (zsose), Magyarország 1848—49. évi függetlenségi harcának katonai története, u. o. 1897—98, 3 köt.; Márki S. a Szilágyi-féle Mill. Tört. X. köt. I. feleében, 1898; Kéry Gyula, A magyar szabadságharc története napi krónikákban, u. o. 1899, I. köt.; Lehoczyk Tivadar, Beregmegye és a munkácsi vár 1848—49-ben, Munkács 1899; Mörzse Pál, 1848—49-iki csatatörténetek, Szeged 1900; Wacquant Anatole (Strobl Ferdinand), Die ungarische Donau-Armee 1848—49., Breslau 1900, bő repertóriummal; E mű később a szerző saját neve alatt jelent meg, Wien—Leipzig 1908; Herendi József, A fászkun kerületék a függetlenségi harc alatt 1848—49-ben, Csezdél 1904; Psozka Ferenc, Kőrmezőbánya szomorú napjai 1849-ben, Kőrmezőbánya 1905; Olchváry Ödön, A magyar függetlenségi harc 1848—49-ben a délvídségen, Szabadka 1905, 2. kiad.; Kumlík Emil, A szabadság pozsonyi vértanúi, 1905; Kacziány Géza, Magyar vértanúk könyve, Budapest 1906; Tragar Ignác, Vác története 1848—49-ben, Vác 1908; Pethő Sándor, A szabadságharc eszméi, Budapest 1916. A Sz.-ra vonatkozó sok feljegyzést között a Hazánk tört. folyóirat s a Kolozsvárt megjelent Történelmi Lapok.

C) *Osztók forrásainak és feltételeinek*: Der Winterfeldzug 1848—49 in Ungarn, Wien 1851, Nobilit altábornagy, Windschgracht vezérkari főnökének műve; Straack, Beitrag zur Geschichte des Winterfeldzuges in Ungarn 1848—49, u. o. 1859; Kocziczka Franz, Die Wintercampagne des Graf Schlik'schen Armeecorps 1848—49, Olmütz 1850; Ramming Wilh., Der Feldzug in Ungarn und Siebenbürgen im Sommer 1849, Pest 1850 és Ein österreichischer Commentar zu der russischen Darstellung des ungarischen Revolutions-Krieges, u. o. 1851; Welder, Episoden aus meinem Leben, Graz, 1855, 3. kiad. és Geschichte der Feldzüge der österr. Arme 1848 und 1849, Wien 1875, 2. kiad.; Schönhaus Carl, Biographie des k. k. Feldzeugmeisters Julius Freiherrn von Haynau, Graz 1853, 3. kiad. Wien 1875; Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthumes, 1848 és 1850; Adlersheim Janotyok Joh. v., Chronologisches Tagebuch der magyar. Revolution, Wien 1851, 8 köt.; Inkey Eduard, Historische Skizzen über Ungarn, Leipzig 1864; Meynert Heinrich, Geschichte der Ereignisse in der österreichischen Monarchie 1848—49, Wien 1863; Die Belagerung von Temesvár 1849, Temesvár 1850; Ergebnisse eines k. k. Offiziers im österr. arabischen Armeecorps, Wien 1861; Skizze der Ereignisse an der unteren Donau in den Jahren 1848—49, Wien 1852; Helfert Alexander, Der ungarische Winterfeldzug und die octroyirte Verfassung, Prag 1880—86, 3 köt.; Vertheidigung der Festung Otten von einem Angesehnen, Wien 1893.

D) *Orosz emlékek*: Tolstoj J., Relations des opérations de l'armée Russe en Hongrie etc., Paris 1850; Neidhardt H., Bericht über die Kriegsoperationen der russischen Truppen gegen die ungarischen Rebellen, Berlin 1851, válasz Ramming művére, Orosz nyelven; Orosz Iván, Az 1849. évi magyar hadjárat leírása, Szent-Pétervár 1880; Prolov, Emlékezők, u. o. 1888; Soserbatov hg., Paszkjevics herceg tábornagy élete és működése, u. o. 1899; Grigorov, Emlékezők az 1849-iki hadjáratból, u. o. 1899; Iszakov ezredes, Miklós cár hadsegédének Emlékiratát magyarra fordította Szekuneczevic Kornél, Tört. Szemle 1914—15. évf.

Szabadságharcok, az egyes népeknek az idegen uralom lerázása végett folytatott küzdelmei. A legnevezetesebb Sz. voltak az Új-kor óta: a *németalföldiek* harca a spanyolok ellen (1567—1609), a *portugálóké* a spanyolok ellen (1640—68), a *spanyoloké* Napoleon ellen (1808—14), a *német szabadságharc* (1813—14), a *magyar szabadságharc* (1848—49, I. Szabadságharc), a *lengyel Sz.* (1794—95, 1830—31 és 1863) az orosz uralom ellen.

Szabadságidő. A köztisztviselők felsőbbségük engedélyével hivataluktól bizonyos ideig távolmaradhatnak. Ez a Sz. rendes, ha a szolgálati szabályok v. a követett gyakorlat alapján övenként rendszerint jár, és rendkívül, csak halasztást nem engedő és kellően igazolt szükség indokolta esetben adható. Törvényben csupán a bírák és ügyészek Sz.-je van biztosítva és pedig a kúrián és az ítéltáblán működő bíró kap évi 8 heti, a többi bíró évenként 6 heti, a fogalmazó és a segédhivatali személyzet pedig évi 4 heti Sz.-t.

Szabadságjogok, I. *Egyméi szabadságjogok*. **Szabadságkorszak** (*Frihetstiden*), Svédország történetének 1718—72-ig terjedő korszaka, melyben a nemesi országgyűlés és országgyűlés a királyi hatalmat teljesen függővé tette a maga akaratától. A Sz.-nak III. *Gusztáv* király 1772-i államcsínyre vetett véget. V. ö. *Malmström*, Sveriges politiska historia 1718 till 1772 (Stockholm 1893—1901, 6 köt., 2. kiad.); *Stavenow*, Frihetstiden, dess epoker och kulturlif (Gotenburg, 1898).

Szabadságolás. A katonaságnál a tetteges állományban levő legénység vagy ideiglenesen vagy pedig tartósan szabadsághozható. Ideiglenes szabadság engedélyezhető: a) különös indoklás nélkül; b) személyi ügyekben; c) egészségi tekintetből. A két első háborúban nem adható meg. A havidíj élvezetében álló tényleges állományú személyek részére a Sz. engedélyezhető: a) teljes illetékek (nyolc hétre minden évben, egészségi tekintetből három hónapra); b) várakozási illetékek (egy év tartamára vagy határozatlan időre betegség által előidézett szolgálatképtelenség esetén); c) a Sz.-i díj fizetése mellett (a három havi szabadság meghosszabbításának esetén); d) illeték nélkül (rendesen egy évre).

Szabadságolási rendszer a szabadságvesztés-büntetések végrehajtásánál alkalmaztatik; lényege, hogy jó viselet és munkaszorgalom alapján a letartóztatott rövidebb-hosszabb időre visszabocsáttatik a szabad életbe. Ujabbán mint *feltételes szabadságrabocsátás* fejlődött ki.

Szabadságsvég, I. *Jakobinus-szaka*.

Szabadságvesztés-büntetés, a büntetendő esemény elkövetőjére kiszabott oly joghátrány, mely abban áll, hogy az rövidebb-hosszabb időre szabadságától megfosztva vagy otthonmaradásra kényszerítetik vagy valamely e célra szolgáló intézetbe szállítatik.

I. A Sz. az újkor találmánya. A római jog carrierja, a germán népjogok fogsága, a középkor Turmja, Spinn- és Raspelhansa a vizsgálati fogság céljait szolgálták. A Sz. csak a XVI. és XVII. században kezd mint büntetés alkalmazásba jönni. Az első letartóztatási intézetet Eduárd angol király

építtette 1555. London mellett Bridewell-ben. Ettől az időtől kezdve a kontinensen is sorra épülnek hasonló intézetek. Hazánkban 1773. a pozsony-megyei Szenczenen épül az első fegyház, melyet utóbb Tallósrá, majd Szegedre helyeztek át. E leartóztatási intézetekben, de még inkább egyéb e célt szolgáló helyiségekben igen rendszertelentül történt a végrehajtás. Minden megkülönböztetés nélkül zártak egybe fiatalokat, idősebbeket, nőt, férfit, első bűnözőt és visszaesőt. Az intézmény megérett a reformra, melyet John Haward angol filantróp készített elő. John Haward bejárta egész Európát s egy 1777-ben megjelent művében utat tört a fokozatosan be is következett reformoknak. Fellépésének legjelentősebb eredménye, hogy mindinkább visszaszorul a közös rendszer s helyét enged a Sz. célját megvalósítani törekvő mind tökéletesebb büntetőrendszereknek.

II. Az idők folyamán kialakult nevezetesebb *börtönrendszerek*: 1. A *magánelzárás-rendszere* (másként pennsylvaniai, philadelphiai, vagy penitenciárius rendszer; solitary system); lényege: éjjel-nappal magánzárka; séta az elkülönített sétaudvarokban; istentisztelet és iskolai tanítás hallgatása külön fülkéből; munkatilalom, szóval a teljes magány. 2. A *hallgató rendszer* (másként auburni vagy silent system); jellegzetes ismérvei: éjjel magánzárka, nappal a hallgatás szigorú kötelezettségével munka a közös munkatermekben. 3. *Müncheni rendszer*, mely az előbbtől abban különbözik, hogy a hallgatás tilalmának és a fegyelemnek megtartására maguk a letartóztatottak ügyelnek (ezért társadalmi vagy alapítója után Obermeyer-rendszernek is nevezik). 4. *Genfi osztályrendszer*, mely a letartóztatottakat osztályokba választja s ezt s lehetővé teszi fokoként a több kényelmet és magasabb munkabért biztosító osztályba való átmenetet. 5. *Jegyrendszer*, melynél a fogoly nem bizonyos időre utaltatik a letartóztató intézetbe, hanem előre meghatározott munkamennyiség elvégzésére köteleztetik; a végzett munka fejében jegyeket kap és a jegyek számához képest mind több kedvezményben részesül. 6. *Elkülönítési rendszer* (systeme de la séparation), a magánzárka-rendszer tökéletesebb kiadása. Lényege: éjjel-nappal magánzárka; munkáltatás; sűrű látogatás az intézeti tisztviselők, lelkészek, patronusok részéről. 7. *Fokozatos rendszer* (progresszív-rendszer), mely Angliában fejlődött ki. A büntetés idejét három részre osztja; első rész kilenc hónap magánzárka, második szak éjjeli elkülönítés, nappal együtt munkálkodás kombinálva az osztályrendszer s jegyrendszer előnyeivel; harmadik szak: a büntetési idő háromnegyed része után feltételes szabadságra bocsátás. 8. *Ír-rendszer*, mely az angol fokozatos rendszer továbbfejlesztése olyképpen, hogy a közös munka és a feltételes szabadság stádiumai közé beékelődik az u. n. közvetítő intézet (intermediate prison), melynek célja a szabad életre való előkészítés. 9. *Javító-rendszer* (reformatory system); amerikai találmány; Brockway alkotása, ki ennek eszmévilágában rendezte be 1876-ban az Elmira-intézetet. Ez a rendszer a javításra s nem a megtorlásra helyezi a súlyt. A fogoly a beutalást követő 2—3 nappal magánzárkába utaltatik, majd négy osztályon keresztül haladva

mind nagyobb kényelemben részesül. A súly a munkáltatáson s tanításon nyugszik. Az elítéltek naponként négy órát katonai gyakorlatokkal töltenek el, öt órán át dolgoznak; a nap többi része pihenésre, alváásra s szórakozásra jut (hangverseny, klub-élet, meetingekben részvétel stb.) A javító-rendszer kapcsolatban van az u. n. határozatlan tartamú elítélés (indefinite, indeterminate sentence) rendszerével (l. o.)

III. A Sz. végrehajtása körül rendkívül jelentős kérdés a *rabmunka* szervezése. Irányadó szempontok, hogy a munka lehetőleg feleljen meg az elítélt előbbi foglalkozásának, képességeinek, hajlamainak; legyen fárasztó, de azért testedző, s ha oly munkáról van szó, amelyet az illető nem ismer, legyen az olyan, hogy azt a letartóztatott teljesen megtanulja s azzal a szabad életben nagyobb nehézség nélkül kenyerét megkereshesse.

A rabmunkatizemnek három módja ismeretes: 1. a házi kezelés, melynél az állam szerzi be a munkaeszközöket s a nyersanyagot és a saját hasznárá dolgoztat; 2. a bérbeadási rendszer; ennél bérlőnek adja ki az állam a munkaerőt; a bérlő szerez be mindent, de az övé is a munkatermék; 3. a vállalkozási rendszer, mely abban áll, hogy a vállalkozó szerzi be az anyagot s a munkaeszközöket, de a munkát az állam vezeti saját személyzetével s a vállalkozó a kész munkatermék után fizet. Hazánkban mindinkább a házi kezelés rendszere honosodik meg. A munkajövedelem egy része a letartóztatottat illeti.

IV. A *börtönegészségügy* rendezése szintén elsőrendű követelménye a modern büntönügynek. A Sz. sem teszi, sem az egészséget elvonó vagy megzavaró büntetés nem fajulhat. Erésben szem előtt tartandó, hogy a magánzárkák az egészségügyi követelményeknek megfelelően, a közös munkatermekben ne legyen túlszűfolttság, a naponkénti séta biztosíttassék stb. Ami a rabélelmezést illeti, az olyan legyen, mely a letartóztatott fizikai erejét tartja, tehát legyen eléggé tápláló, de ne fonytűző s ne a bérlési rendszeren alapuljon, hanem házilag kezeltelessék.

V. A *vallási és erkölcsi oktatásra*, valamint az *iskolai tanításra* is súlyt kell helyezni. A büntető nemcsak bűncselekményt, de bűnt is követett el, lehetővé kell tehát tenni, hogy Istenével kibéküljön s vallásának tán már elfelejtett igazságait elsajátítsa s hogy — amennyire lehet — erkölcsileg is megjavuljon, hogy megszerezze az általános és mindenkinek szükséges ismereteket, hogy megismerje a polgári jogokat és kötelességeket. Istentiszteleteken, prédikációkon, s az iskolai tanításban való részvétel kötelezően teendő, ami mindenütt meg is történik. Az iskolai tanításban az individualizációra kell törekedni.

VI. A *börtönépítéssel* terén még ma is az Angliában kezdeményezett minták szolgálnak irányadónul, hol eredetileg kétféle módszer divott. Az egyik szerint a büntönhivatalnoknak lakásokul szolgáló épület egy körnek vagy félkörnek teszi a középpontját, amelynek szélein az egyes büntönépületek emeltek: a közbeneső nagy udvar a büntönépületektől a központi épületig sugárszerűen futó falak által annyi kisebb elzárt udvarra oszlik, ahány osztálynak egy-egy elzárt körszelvénye as

kör szélén emelt épülete van. A másik módszer a szükséges számú börtönépületeket sugárformában a központi épület körül helyezte el akként, hogy az épületek maguk képezték az udvaroknak határait. Kevésbé talált utánzásra az amerikai, u. n. *skatulyarendszer*, amelynél csak a hálótermeket helyezik el szilárd épületben, és pedig akként, hogy egy nagy szekrényeszerű épületben egy másik minden oldalról szabadon álló épületet emelnek, amely többemeletben a hátfalaikkal egymásra támaszkodó hálózárkákat tartalmazza. Egyéb célokra (munkatermek, háztartási helyiségek, kápolna) fallal kerített udvarban emelt könnyű épületek szolgálnak.

Az u. n. *panoptikus rendszer* szerint keresztülvitt építkezésnél követett főelvek, hogy a területnek emelkedett helyen kell fekdünie, hogy a szomszéd területekről beleje tekinteni ne lehessen; a körfal oly magas legyen, hogy a szökés ellen biztosítson; a fogházi helyiségeknek az igazgatási, háztartási épületektől teljesen különválasztva kell lenniök; a zárkáknak egymás fölött, egy közp. esarnok körül akként csoportosított szárnyakban kell elhelyezve lenniök, hogy egy pontból valamennyien kényelmesen áttekinthetők legyenek (a Panoptikon). A *progresszív rendszer* szerint épült börtönöknel a magán és a közös elzárásnak végrehajtására többnyire külön intézetek állítandók fel.

VII. Hazai büntetőjogunk a következő Sz.-eket ismeri:

1. A *fegyház*, amelynek tartama vagy életfogytig, vagy határozott ideig (2 évtől 15 évig) tart. Végrehajtása a legalább 3 évre ítelt u. n. fegyenceknél az ir rendszer szellemében történik (a büntetési idő $\frac{1}{3}$ része, de legfőlebb egy év maganzárkára esik; az $\frac{1}{3}$ -tól a $\frac{2}{3}$ végéig közös munkáltatás éjjeli elkülönítéssel; a két rész a kir. országos fegyintézetekben hajtatik végre; a második harmad után — az életfogytiglani fegyházra ítéltek pedig 10 év után a felügyelő bizottság meghallgatása s az igazságügyminiszter rendelete alapján közvetítő intézetbe kerülnek, honnét büntetési idejük harmadik negyede után feltételelesen szabadságra bocsáttatnak), a 3 évnél rövidebb időre ítélteknél a végrehajtás az angol fokozatos rendszer szerint megy végbe (első harmad maganzárka, ettől kezdve a harmadik negyedig éjjeli elkülönítés, nappali közös munkáltatás, utolsó negyed feltételes szabadságra helyezés).

2. A *börtön* tartama 6 hónaptól 10 évig terjedhet (ha azonban fegyház helyett állapítatik meg, mi a büntetés agg korára vagy testi gyengeségére tekintettel történhetik, úgy a maximum 15 évre emelkedhetik). Végrehajtása a legalább 3 évre ítélteknél az ir, a három évnél rövidebb, de egy évet felülhaladó tartamú börtönre ítélteknél az angol rendszer szerint történik. Az első két fokozat kerületi börtönben (Szeged) vagy az igazságügyminiszter által e célra kijelölt fogházakban történik. Tekintettel arra, hogy a fegyház- és börtönbüntetés között alig van különbség, általános kíváncsolom, hogy a börtönbüntetés az alkotandó új kodexből kihagyassék (ezt az álláspontot teszik magukévá az 1901. év óta készült összes javaslatok, így az Angyal—Finkey javaslat is).

3. Az *államfogház*, amely többnyire politikai jellegű és társadalmilag menthető bűncselekményekre szabható ki, 1 napi minimum és 15 évi maximum közötti időtartamban alkalmazható. Valódi custodia honesta, amennyiben alig áll másból, mint a szabadságnak kíméletes elvonásából. Határozott rendszere nincs; két fokozatban hajtatik végre, — az első a nappali közös elzárás éjjeli elkülönítéssel, a második a feltételes szabadságra bocsátás. Végrehajtása az államfogházakban (Szeged, Vác), illetőleg kérelemre törvénytészi fogházakban történik.

4. A *fogház*, melynek legkisebb mértéke 1 nap, legmagasabb mértéke 5 év (mely azonban halmozat esetére felemlélhető 6 évre), a vétségek szabályeszerű büntetése. Az egy évi vagy ennél rövidebb időre ítéltek az egész büntetési időt közös elzárásban töltik, — a hosszabb időre ítéltek három fokozaton (magánelzárás, éjjeli elkülönítés nappali közös munkáltatás, feltételes szabadságra bocsátás) mennek keresztül.

5. Az *elzárás* a kihágások Sz.-e; legrovidebb tartama 3 óra, legmagasabb mértéke attól függőleg, hogy a kihágást törvény, miniszteri, törvényhatósági rendelet vagy városi szabályrendelet állapítja meg: 2 hónap (egyes törvények szerint több is), 15 nap, 5 nap vagy 3 nap. Végrehajtása bírósági fogházakban történik még akkor is, ha a büntetést közigazgatási hatóság állapította meg.

6. A *fiatalkorúak fogházbüntetése*; csak fiatalkorú büntetettekkel szemben állapítható meg, amennyiben szigorúbb intézkedésre van szükség s a fiatalkorú halállal, fegyházzal, börtönnel vagy fogházzal büntetendő cselekményben mondatik ki bűnsnek. Legkisebb tartama 15 nap, leghosszabb tartama, ha a fiatalkorú a cselekmény elkövetésekor tizenötödik évét betöltötte és cselekményére a törvény halálbüntetést vagy életfogytig tartó fegyházbüntetést állapít meg, tizenöt év; ha a fiatalkorú a cselekmény elkövetésekor tizenötödik évét betöltötte és cselekményére a törvény határozott tartamú fegyházbüntetést állapít meg: tiz év; más esetekben öt év. A fiatalkorúakra kiszabott fogházbüntetés a fiatalkorúak részére felállított külön fogházban hajtandó végre. Egy hónapot meg nem haladó fogházbüntetés más letartóztató intézet maganzárkájában is végrehajtható. — A bíróság ítéletében elrendelheti, hogy a fiatalkorúak fogházában állja ki kiszabott fogházbüntetését az oly elítélt is, aki 18-ik évét meghaladta, de 21-ik évét még nem töltötte be. Aki életének 21-ik évét betöltötte, a fiatalkorúak fogházába föl nem vehető. A fogházra ítelt fiatalkorút, ha szorgalmat tanúsított és javulásának jelét adta, a büntetés kétharmad részének kitöltése után az igazságügyminiszter a felügyelő hatóság meghallgatása után feltételes szabadságra bocsáthatja.

7. A Sz. egy különleges neve a *dologház*, amely a közveszélyes munkakerülőkről szóló 1913:XXI. t.-c. alapján lesz alkalmazható az e törvényben meghatározott egyének ellenében (életbelépése 1916. évi jan. 1. volt tervbe véve, de a háborús viszonyok miatt egyelőre felfüggesztették). A dologházba utalás határozatlan időre szól, de tartama egy évnél rövidebb és öt évnél hosszabb nem lehet. A dologházba utaltakat munkával kell foglalkoz-

tatni és rendes életmódhoz kell szoktatni. Egy év után lehet, öt év után kell feltételes szabadságra bocsátani a beutaltakat. Ha a szabadságot egy év alatt munkás és rendes életmódot folytat, a szabadsbocsátás végleges lesz, ellenkező esetben visszazárlatják az intézetbe.

A Sz. végrehajtása körül a felügyelő bizottságnak (bürtönfelügyelő bizottság) is szerepe van, amelynek tagjai a törvényszök elnöke, a kir. ügyész, az igazgató, lelkész, tanító s a törvényhatósági közigazgatási bizottságból választott két egyén.

Szabad sérv (*hernia libera*) ellentétben a felnőtt sérvvel az olyan sérv, melynek tartalma a hasüregbe visszanyomható.

Szabadsúly. A vasúti podgyászszállításnál egyes vasutak a feladott podgyász szállítási díja kiszámításánál egy-egy utazó személy után, illetőleg menetjegy után bizonyos súlyt, rendszeren 25 kg.-ot levonnak a tényleges súlyból és a maradvány után számítják ki a fizetendő szállítási díjat. Ezt a leszámítandó súlyt nevezik Sz.-nak. Ma már ezt a díjszámítási módot a vasutak alig, leginkább csak hivatalos vasúti évi vagy szabadjegyekkel utazók podgyászának díjszámításánál alkalmazzák.

Szabadszállás, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. kunszentmiklósi j.-ban, (1920) 8,033 magyar lakossal.

Szabadszék vagy *hatósági hússzék*, elárúsítóhely, melyben csekélyebb értékű, de egészséges, valaminint olyan húst mérnek ki, mely nyersen élvezve veszedelmes lehet, de főzés által netalán ártalmas tulajdonságaitól megfosztható. A Sz. intézménye tehát lehetővé teszi, hogy olyan hús is, melyet különben meg kellene semmisíteni, közfogyasztás céljaira értékesíthessék, másfelől pedig útját állja annak, hogy nem teljes értékű hús a rendes piaci áron árúsíttassék. A Sz. közintézmény s mint ilyen a húslátó állatorvos állandó felügyelete alatt kell hogy álljon és a hús elárúsítása azon ok közlése mellett történik, mely miatt az a Sz.-be utaltatott. (L. 53.400/1908. sz. földm. min. rend.)

Szabadszentkirály, nagyk. Baranya vm. szentlőrinci j.-ban, (1920) 827 magyar lakossal.

Szabad szellem testvérei, vallásfelekezet, amely a XIII. és XIV. sz.-ban a Rajna vidékén, Francia- és Olaszországban keletkezett és panteista alapon a szellem és test teljes emancipációját hirdette. Megszűnt a XV. sz.-ban.

Szabad szerelem a nemi viszony, mely minden (világi vagy egyházi) kötelező jogi szabály nélkül, pusztán a férfi és nő közötti teljesen szabad megegyezésen alapul. Ez az eszme a jelenkori szocializmus és anarchizmus mozgalmával nyert lendületet, mert az anarchizmus csak a szabad elhatározásból, minden külső kényszer nélkül folyó cselekményt tekinti erkölcsinek, a szocializmus programja szerint pedig jövőben a vagyonszűkösség mellett a gyermekekről gondoskodva van.

Szabad szerelem prédikátorai, l. *Perfekcionisták*.

Szabad szervezet, l. *Szakszervezet*.

Szabad szinpad, a modern időkben keletkezett színházulatok elnevezése, amelyek az anyagi célt

mellözve, megnyitják színpadukat minden értékes mű előtt, mely formájánál vagy tárgyánál fogva nem kerül máshol színre. Az első Sz.-ot Párisban szervezte Antoine André 1887-ben, mely 1894-ig állott fenn Théâtre libre név alatt. Irodalmilag fontos események fűződtek hozzá, de általános érdeklődést nem bírt kelteni. A német Sz.-ok jobban sikerültek. Az elsőt Brahm Otto szervezte Berlinben 1889. Freie Bühne néven. Ezt követte 1890. a Deutsche Bühne, majd a Freie Volksbühne s több mások. Sz.-ot szerveztek Kopenhágában és Bécsben is, de itt nem tartotta magát, épen úgy, mint nálunk a Thalia-társaság elszigetelt kísérlet maradt. A német Sz.-ok egyik célja a munkásosztály nevelése. Bizonyos, hogy vannak irodalmi, sőt némi anyagi eredményeik is, bár rendszeren nem hosszú életűek.

Szabadszirmuak (sz.), l. *Archichlamydeae*.

Szabadtanítás a felnőtteknek ad alkalmat a művelődésre. A felnőttek művelését célzó tanítás szabad olyan értelemben, hogy nincs előre megállapított tantervhöz kötve s nem köti a résztvevőket semmiféle minősítéshez. Amilyen szabadon alkalmazhatóan és a mindenkori szellemi szükségletekhez és igényekhez simulónak kell a Sz.-nak lennie, annyira kötve van egyetlen célja tekintetében, ami csakis az általános műveltség terjesztése és fejlesztése lehet és ezzel a társadalom különböző körrei és rétegei műveltségbeli különbségeinek kiegyenlítése. Különösen pedig a kevésbé iskolázott nagy néptömegek szellemi színvonalának emelése. Ez az általános műveltség csak *nemzeti műveltség* lehet. A Sz.-nak ezért az első és legfőbb feladata, hogy hallgatóságát a nagy nemzeti értékekkel megismertesse, azok megbecsülésére lelkesítse és ezen az úton bennük *nemzeti öntudatot és önérzetet* ébresszen és abban őket megerősítse. A Sz. nem állhat tisztán ismeretek közléséből, hanem ki kell terjeszkednie az értelmi, érzelmi és erkölcsi nevelésre, az igaznak, szépnek és jónak átérztetésére. A Sz. jelentőségét kezdetben abban látták, sőt még ma is elterjedt az a felfogás, hogy elsősorban azoknak van hivatva alkalmat adni képzettségbeli hiányaik pótlására, akiknek bármely okból nem volt alkalmuk annak idején magukat rendes iskoláztatás útján kiképezni. Ebből a szempontból a Sz.-nak csak relatív értéke volna, amely érték egyenes arányban esőlkenne az elemi és középfokú oktatás terjedésével és fejlődésével.

Grundtvig N. F. S.-nek, a dán népművelés apostolának érdeme annak kimondása, hogy a népműveltség kérdése egyedül az elemi népoktatással a gyermek fejletlen értelménél fogva meg nem oldható. Az elemi népskola csak művelődési eszközökkel láthatja el a gyermekeket, amelyekkel később, érettebb korban megszerezhető életismereteit. Csak az érettelméjű felnőtt emberek cél-tudatos és rendszeres művelésében látja Grundtvig biztosítva az *intenzív általános népműveltséget*. Ez teszi a Sz.-t a többi oktatási ágakkal egyenlő rangú *abszolút értékű népművelési tényezővé*.

A Sz.-nak kétségtelenül egyik nagy nemzetnevelő feladata az átlagosan csak az elemi iskolai képzettség színvonaláig emelkedett nagy néptömegek továbbművelése. De a középfokú okta-

táson átment képzettebb egyének műveltségi színvonalának megtartása és emelése is kívánatosabb teszi a Sz.-t. Sőt még a legmagasabb kiképzésen átesett, főiskolát végzett egyén általános műveltségének fejlesztését is szolgálhatja, mert a főiskola mint szakiskola csak egyoldalú képzettséget ad.

Jelentős szociális munkát végez a Sz. a különböző társadalmi rétegek közötti különbségek és ellentétek elsimításában már azzal is, hogy a legkülönbözőbb társadalmi állású egyéneket egyesíti közös szellemi munkára. Természetesen különböző szükségletekkel szemben a Sz. feladata is különböző. Ebből következik a Sz. tagozódása. A szerzett tapasztalatok alapján legelőszérűbb hazai Sz.-unkat: 1. *falusi*, 2. *városi* Sz.-ra tagolni. A *falusi Sz.* intézményei ma a dán mintára kialakuló *népfőiskolában* esücsosodnak ki. A *városi Sz.* céltudatosabb és rendszeresebb törekvései szeme előtt a tudományok népszerűsítésével az angol *University Extension* (egyetemek kiterjesztése) lebeg mintaképül. Nálunk a *Szabad Egyetemen* található meg végleges kialakulását.

Az alacsonyabb iskolai képzettség színvonalán álló városi társadalmi rétegek művelésében szintén legelőszérűbb a népfőiskolai nevelés útjait követni, alkalmazkodva a városi foglalkozással járó körülményekhez és különösen az ipari munkások különleges igényeihez.

A *Sz. története* a francia forradalomig vezethető vissza. A demokratikus államformák kialakulása és a nagy társadalmi evolúció megszülik a műveltség általánosításának eszméjét is. Franciaországban az iskolai képzettség hiányainak pótlására felnőttoktatási mozgalom indul meg. 1866-ban létrejön a *Ligue française de l'Enseignement* (az oktatás francia ligája), amely állami támogatással megszervezi az egész francia társadalmat és 1867-ben már 32,000 tanfolyamon 829,555 felnőtt egyén tanul. Amíg Franciaországban a mozgalom állami érdekből főképpen az elemi oktatás hiányainak pótlására, különösen pedig az analfabetizmus kiküszöbölésére törekszik, addig Angliában a gazdasági élet fejlődésével keletkező társadalmi okok szülik a Sz.-i törekvéseket és a vezérlő ez a nagy munkástömegeknek bevezetése a szellemi életben. Ugyanis kialakul az a meggyőződés, hogy nem elegendő a munkástömegek anyagi helyzetét megjavítani, hanem erkölcsi és szellemi javakban is részesíteni kell őket. E meggyőződésnek folyománya az *University Extension* (egyetemek kiterjesztése) néven ismert Sz.-i mozgalom, amely utat kíván nyitni mindenkinek a tudományos műveltséghez. A Cambridgei egyetem kezd meg 1873-ban az egyetemi tanítás kiterjesztését. Csatlakoznak később Oxford és a többi angol egyetemek. Csakhamar átesek az Északamerikai Egyesült Államokba. Amerikai hatásra a *nyári egyetemi tanfolyamok* (Summer Meeting) intézményével egészül ki. A *nyári egyetemi tanfolyamok* alkalmat adnak a téli előadások hallgatóinak, hogy nyári szabadságuk idejét az egyetem épületeiben tölthessék, hosszabb időre állandó közvetlen érintkezésben lehessenek tanáraikkal, dolgozhatassanak a laboratóriumokban, könyvtárban, stb.

Az angol University Extension tanítási eljárása röviden a következő: A helyi bizottság meghívására az egyetem kiküldött előadója a kért tárgyból hat vagy több előadást álló tanfolyamot (kurzust) tart. A hallgatók előre kézhez kapják az előadások vázlatát (Syllabus). Az előadó előadása végén a hallgatókkal megbeszélést (class) folytat. A hallgatók írásbeli dolgozatokat is készítenek, sőt vizsgát is tehetnek és nagyobb University Extension tanulmányok rendes egyetemi tanulmányoknak is beszámíthatnak.

Az angol University Extension munkája mellett lényeges intézmények a *Settlementek*. (L. *Settlement*, 2.)

A kontinensen főképpen Ausztriában és Németországban érvényesült az University Extension eszméje. A kezdeményező a bécsi egyetem volt 1896-ban. A bécsi University Extension kiegészült az egyesületi alapon keletkezett *Volksheim*-mal, amely megteremtette a Sz. kellő berendezésű hályékát.

A németajkú egyetemek University Extension intézményei az angol University Extensiontól csak a tudományos műveltség terjesztésének feladatát vették át, de nem kívának egyetemi tanulmányokba bevezetni.

A francia és angol Sz.-i törekvések mellett a harmadik nagy népművelési akció a *skandináv népek népfőiskolai* mozgalma, amelynek a nemzeti gondolat a vezérlő eszméje. E népművelési mozgalom megindítója és apostola *Grundtvig Nikolai Frederik Severin* volt. A XIX. század első felében nagy aggodalommal töltötte őt el hanyatló dán nemzetének sorsa, amelyet a német áradat elnyeléssel fenyegetett. A fenyegető veszedelem csak nemzeti alapra fektetett mély (intenzív) népműveltséggel lehet elháríthatni. A tanítás középpontjába az anyanyelvet, annak irodalmát, hazája történelmét és természeti leírását állította és nagy súlyt helyezett a skandináv népek mitológiájára, mint az Észak őstörténetére. Nagy súlyt helyezett az énekekre, testgyakorlásra és a játékokra is. A történelmitanításhoz csatlakozik az alkotmányok, állami és községi közigazgatásnak és a legfontosabb törvényeknek ismertetésével az állampolgári nevelés és végül a gyakorlati élet igényeinek kielégítésére bizonyosfokú gyakorlati (számítan, fogalmazás stb.) és mezőgazdasági képzés. Grundtvig iskolájának kimagasló főjellemvonása éppen a nevelés, célja az értelem, érzelem és akarat harmonikus nevelésével nemzeti alapon álló erős jellemek kifejlesztése. Ezért iskolájában teljes szabadság uralkodik és az önfegyelműzés a rend fontartója. Az előadások hallgatása nem kötelező. Nincsenek előképzettségbeli felvételi feltételek és nincsenek vizsgálati számonkérések. Grundtvig iskoláját a 18 évesnél idősebb felnőtt ifjúságnak tervezték és ma is a 18—30 éves egyének képezik hallgatóit.

A skandináv népfőiskola a gyakorlati életről szerves kapcsolatban, mezőgazdasági felszereléssel ellátott, bennlakásra berendezett nevelőintézet, amelyben a tanulók egészen családdiasan élnek együtt az intézet vezetőjével és annak családjával.

Grundtvig népfőiskolája a világháború előtt csak az északi népeknél vert mélyebb gyökört,

de a világháború romjait eltakarítani igyekvő nagy újjáépítési törekvések az intenzív népművelésben keresvén a nemzetek talpraállításának egyik eszközt, az általános figyelmet a skandináv népművelésre terelték és ma Európaszerte nagy népfőiskolai mozgalom észlelhető.

Hazai Sz.-unk története az 1867-i kiegyezésig vezethető vissza. Kezdeményezések báró Eötvös József m. kir. vall. és közokt. miniszternek a népművelési egyesületek alapítása érdekében 1867. júli. 9. kiadott rendelete fekinthető. A tanítás maga francia hatás alatt indúl meg. Ugyanis *Türr István* mint emigráns megismerkedvén a francia felnőttoktatási akcióival, hazatérte után báró Eötvös József azon álláspontjára helyezkedve, hogy a népművelés társadalmi feladat, 1868. szept. 30. szülővárosából, Bajáról felhívást intézett a magyar értelmiséghez, hogy a „Ligue française de l'Enseignement“ mintájára az iskolázatlan tömegek nevelésére *népművelési szövetséget* alakítson községenkénti fiók népoktatási körökkel. Eötvös báró azonnal felkarolta a mozgalmat. Türrt a fővárosba hívta és felkérte az országos szervezésre. Meg is alakult a *«Központi Népoktatási Kör»* és megindult a vidéki városokban is a népoktatási körök megszervezése. Türr törekvéseit lelkesen felkarolja *Irányi Dániel*, aki a felnőttek tanítását állami feladatnak tartja és ismételten törvényjavaslatot terjeszt a parlament elé. De nem lesz törvény sem az ő javaslataiból, sem később Pauler miniszteréből, mert Trefort nem teszi magáévá, sőt az azalatt továbbfolyó társadalmi munkát is megakasztja azzal, hogy 1875. beszűnteti az analfabéta tanfolyamok állami támogatását a kellő rendezés hiánya miatt felmerülő panaszok és költségvetési tétel áthágása miatt. A költségvetési tételből fennmaradt 5000 forintot a *Pesti Népművelési Körnek* adományozta, mert abban legsikeresebb volt a felnőttek tanítása. Ettől fogva csak ez a kör folytatta a munkát írás, olvasás, egyéb elemi és gyakorlati ismeretek tanításával és művelt közönségnek rendezett népszerű előadások tartásával.

Trefort miniszter beszűntető rendelete a francia hatás alatt megindult felnőttek tanításának végét vetette a falun. A városban továbbél és a *pesti népoktatási kör* mellett 1874. megalakul a *budai népszerű felolvasásokat rendező társulat*. Ezek és a *fővárosi iparosok köre*, valamint a term. tud. társulat évtizedeken át látták el a főváros közönségét népszerű tudományos előadásokkal. A vidéki városokban pedig az egymásután alakuló irodalmi társaságok vették át ezt a szerepet. Ez a városi Sz. tisztán a középosztály szellemi szükségleteit elégíti ki. A múlt század végi nemzeti-ségi mozgalmak terelik a figyelmet ismét a népre. Körművelődési városra kezdte meg 1880. a magyar közművelődési egyesületek alakítását. Ezek a közművelődési egyesületek később az *Országos Közművelődési Tanácsal* az élükön nem szorosan vett Sz.-i szervezetek ugyan, de sokoldalú művelődéspolitikai akcióikkal a felnőttek tanításának ügyét is szolgálják.

Az ipari munkások művelésére alakította meg a keresk. miniszter a *«Vasárnapi Munkásképző Országos Bizottságot»*, hogy az ipari munkások-

nak vasárnapi nemes szórakozásáról gondoskodjék. Ez a bizottság a világháború kitöréséig folytatta eredményes munkáját. A népművelés szolgálatában álló szervezetek között fel kell említenünk a r. k. és prot. felekezeti szervezetek Sz.-i tevékenységét. Különösen a kat. legényegyesületek sokoldalú Sz.-i munkája érdemel kellő figyelmet. Az ipari munkások művelésére jelentékeny Sz.-i munkát végeznek a munkásszervezetek. A szociáldemokrata szakszervezetek a Szakszervezeti Tanács irányítása mellett tartanak fenn állandóan tanfolyamokat és rendeznek előadásokat részint a szakképzés, részint az általános műveltség érdekében. A szociáldemokrata munkások művelődés szolgálatában állott a világháború előtt a *Társadalomtudományi Társulat* szabadiskolája is. A forradalmak után a keresztény nemzeti irányzat fejlődésével megerősödött keresztény szocialista szervezetekben is öröndetesen tért hódít a Sz., a polgári társadalommal szemben megnyilvánuló nagyobb bizalommal és a nemzeti célokat szolgáló népművelési törekvések megértésével, ami a népfőiskolai eszme felkarolásával jutott kifejezésre.

Fel kell itt említenünk a székesfőváros ellenőrzése alatt álló Budapest székesfővárosi V. ker. Népházat is, amely népjóléti intézményei között kellő súlyt helyez a népművelési intézményekre is. Tanfolyamai, előadásai és könyvtára mellett kiemelendők munkásszínháza és ifjúsági klubjai.

Hazai Sz.-unk irányelveiben fordulópontot képez a *«Szabad Lyceum»* tudományt és ismereteket terjesztő társaság megalakulása 1893-ban. Ennek programja ad először céltudatos kifejezést annak, hogy a felnőttek művelése öncél és époiy rendszeres és következetes kivitelt kíván, mint minden tanítás.

Programjában a szellemi munka iránti érdeklődés felkeltésére megtartja ugyan az egyes előadásokat is, sőt azokat hangversenyjellegű estélyekké is fejleszti, a fősúlyt azonban az előadási sorozatokra (kurzusokra) és tanfolyamokra helyezi, amelyekkel a tudományok és művészetek népszerűsítése útján az általános műveltséget igyekezik terjeszteni és fejleszteni, de számol a mindennapi élet szükségleteivel is és tanfolyamain gyakorlati ismereteket (gyorsírás, könyvtárlás stb.) is nyújt. Minden szabadtanítási telepén könyvtárt bocsajt a hallgatók rendelkezésére. Végül az előadásokon szerzett ismeretek bővítésére és mélyítésére tanulmányi kirándulások is rendez.

A Szabad Lyceum osztályai így minden népművelési igény kielégítésére alkalmas Sz.-i telepekké fejlődtek.

Népszerű tudományos tanfolyamait a mai követelményeknek megfelelően kifejlesztette *Szabad Egyesütemmé*, amely 1920. május 2. megindította szabadegyetemi tanfolyamait, hogy azokon mindenki, aki gyakorlati életpályája mellett szabad idejében tudományos kiképzést keres, magát hajlama szerint *humanisztikus, természettudományi* vagy *közgazdasági* irányban egyetemi színvonalon kiművelhesse.

A *Szabad Egyesülettel* hazai Sz.-unk épülete betetőzéshez jutott.

A Szabad Lyceum fokozatosan fejlődő tevékenységében mindinkább érezhetőbbé váltak a hajléktalanság hátrányai. Mozgalom indult olyan egyesület alapítására, amely hajlékot teremt a Szabad Lyceum és egyáltalában a Sz. szolgálatában álló intézmények befogadására és 1902. megalakult az *Erzsébet Népakadémia* mint a Szabad Lyceum testvéregyesülete.

Az *Erzsébet Népakadémia* célul tűzte ki maga elé a Sz. oly hajlékának megteremtését, amely egyaránt alkalmas ad a *tanításra* és *tanulásra*. Azaz amelyben ne csak előadótermek, hanem szeminariumi helyiségek, laboratóriumok, gyűjtemények, könyvtár és minden egyéb szükséges berendezés álljon a Sz. rendelkezésére. Az Erzsébet Népakadémia e tervét nem tudta ugyan még keresztülvinni, jóllehet megkapta a nőipariskola régi épületét, mert a világháború és következményei ebben megakasztották. Mindamellett nagy előmunkálatot végzett. Van ma már 15.000 kötetből álló könyvtára. Kifejlesztette az Erzsébet Népakadémia a gyakorlati tanfolyamok egész rendszerét és ezzel is mintául szolgál a hasonló törekvéseknek. Eme két főtevékenységi köre mellett részt vesz a népszerű tudományos előadások rendezésében is és különösen kiemelendő tudományos estélyei, néphangversenyei és tanulmányi kirándulásai.

1902-ben kormányrendelet megszervezte a budapesti és kolozsvári egyetemmel kapcsolatosan a magyar «University Extension»-t: a «*Népszerű Főiskolai Tanfolyamot*». Az élére *központi bizottságot* állított, amelynek feladata volt az egyetem székhelyén és a vidéki városokban népszerű főiskolai előadások rendezéséről gondoskodni. Működést csak a budapesti központi bizottság fejtett ki. Munkájába szervezetileg belekapcsolódott a Szabad Lyceum, mint a bizottság végrehajtó közege. A budapesti Népszerű Főiskolai Tanfolyam központi bizottságának egy-két helyen, nevezetesen Pozsonyban és Miskolcon, vidéken is sikerült népszerű főiskolai sorozatos előadásokat rendeznie, de az angol University Extension problémáinak megoldásáig nem jutott el. 10 év leteltével a minisztérium egyelőre beszüntette, hogy újjáman szervezze, de a közbejött világháború folytán át szervezése elmaradt. A folytonosság fenntartása érdekében a Szabad Lyceum gondoskodott ismét a maga hatáskörében a *népszerű tudományos tanfolyamok* rendezéséről és kifejlesztette belőlük a *Szabad Egyetemet*. Hazánkban jelenleg a debreceni egyetem University Extension bizottsága rendez népszerű főiskolai előadásokat.

Szabad tanításunknak hathatós tényezője lett az 1897-ben keletkezett *Urania magyar tudományos egyesület* és a vele kapcsolatosan alakult *Urania tudományos színház* is.

Az *Urania magyar tudományos egyesület* elsősorban diaposzitiv képsorozatokat kikölesznő intézményével vitt bele nagyon fontos elemet Sz.-i szervezeteinkbe. A képsorozatokhoz kinyomatott előadási szövegeket is adott. Kiadta az *Urania* című népszerű tudományos havi folyóiratot. Szervezte a *munkásgimnáziumi tanfolyamokat*.

Az *Urania* magy. tud. egyesülettel kapcsolatosan keletkezett *Urania tudományos színház* a berlini és bécsi *Urania tudományos színházak* sike-

reinek hatása alatt jött létre. A színház mint külön részvénytársaság később teljesen elvált az *Urania* magy. tud. egyesülettől és módosított programmal ma csak mozgókép-színház. Nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a népművelési munkát, amit a *kereskedelmi minisztérium* szaktanfolyamaival és a földművelésügyi minisztérium mezőgazdasági előadásaival végez a népműveltség színvonalának emelése dolgában.

A szakképzés körébe esik a *Magyar Mérnök-és Építész-Egylet Munkástovábbképző Bizottságának* az ipari és közlekedési munkások körében kifejtett tevékenysége, de a kezdők tanfolyamaiban elemi általános ismereteket is közöl és csak folytatolagos tanfolyamaiban tér át fokozatosan egészen a szakképzésre.

A világháború kitörése előtt a Sz.-nak két fontos tényezője volt a *Társadalomtudományi Társulat* és a *Magyar Társadalomtudományi Egyesület*, mind kiadványaikkal, mind előadásaikkal.

Trefort miniszternek 1875. évi beszüntető rendelete óta a Sz.-i törekvések nagyon kevésbé érintették a falut. A közelművelődési egyesületek sokat tettek ugyan a falu kulturájáért, de a tulajdonképeni Sz.-ra nem igen terjedt ki tevékenységük.

Csak a XX. század elején kezd szerveződni tulajdonképeni *falusi Sz.-unk*, egyrészt társadalmi úton, másrészt kormányintézkedésből kifolyólag.

Társadalmi téren a *Magyar Gazdaszövetség* veszi a kezébe a falu művelődésének ügyét. Hivatott előadókkal az ország legkülönbözőbb részeiben faluszerte tartatott egyes előadásain kívül megfelelő előadók képzése végett 1904. *szociális kurzusok* rendezését kezdte meg a főiskolai ifjúság és mindazok részére, akik az ügy iránt érdeklődnek.

A kurzusok hallgatósága az 1905. megalakult *Országos Széchenyi Szövetségben* tömörült. Ennek eredményes munkája vidéki *Széchenyi Szövetségek* alakulására vezetett, amelyek a maguk vidékén átvették az országos szövetség munkáját és 1916. már több mint ezer faluban folynak az előadások.

Több évi tapasztalat után a Magyar Gazdaszövetség is rájön arra, hogy egyes előadásokkal nem lehet intenzív népművelést elérni és kísérletet tett sorozatos előadásokkal, amelyeknek programja a skandináv népfőiskolák tervének hatása alatt felöleli mindazokat a kérdéseket, amelyekről a falusi embert fel kell világosítanunk.

Az első ilyen előadási sorozatot a *Bajai Széchenyi Szövetséggel* 1914. *Bajaszentistvánon* rendezte és elnevezte *gazdagimnáziumnak*. A Magyar Gazdaszövetség a *gazdagimnáziumot* több helyen megismételte és újabban *népfőiskolai tanfolyamnak* nevezte el.

Olyan helyeken, ahol teljes népfőiskolai tanfolyam nem szervezhető, a *gazdagimnázium* tervére ma is követendő mintául szolgálhat népfőiskolai célokot szolgáló előadási sorozatok programjához.

Falusi és egyáltalában egész Sz.-unknak határozottabb állami felkarolását a m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter az 1911. megalakított *Országos Szabadoktatási Tanács* útján kezdi meg. Különösen jelentős volt az Országos Szabad-

oktatási Tanácsnak a falusi Sz. terén elért eredménye. Jóllehet az e célra rendelkezésre álló állami költségtérítési tétel korlátolt voltánál fogva nem annyira az extenzív terjeszkedésre való serkentés, mint inkább az intenzív munkáraszorítás lehetett a feladata, mégis a világháborút megelőző 1913—14. évben már 50 vármegyéből 7478 megtartott falusi népies ismeretterjesztő előadásról számoltak be az Országos Szabadoktatási Tanács előtt.

A világháború alatt természetesen megcsappant ez a Sz.-i munka is. A proletárdiktatura bukása után az Országos Szabadoktatási Tanács ismét azonnal munkába fogott, még pedig az egész Sz. átreformálásával. Az első teendő volt minden törvényhatóság területén külön *Szabadoktatási Bizottság* megszervezése, amely az Országos Szabadoktatási Tanács irányítása mellett a maga területén a Sz.-ról gondoskodik.

Az új szervezkedésben előtérbe nyomult a skandináv népművelés követendő példája és hatására napirendre került a *népfőiskola* problémája. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi minisztérium kezdeményezésére az Országos Szabadoktatási Tanács irányítása mellett állami támogatással *népfőiskolának* és *népfőiskolai tanfolyamoknak* elnevezett, a téli hónapokra kiterjedő tanfolyamok keletkeztek, amelyek ha főképen csak ismeretközlésre kénytelenek is szorítkozni és nincs módjukban a skandináv népfőiskolák nevelői munkáját teljes mértékben kifejezni, mégis szem előtt tartják a célt és az előadók a hallgatósággal való bensőbb érintkezéssel és tárgyuk feldolgozásában nevelői hatást is fejtenek ki.

Első hazai népfőiskolánk az állam és Szeged városának hathatós anyagi támogatásával 1920. december 8. Szegeden nyílt meg. Ma már 70 népfőiskolánk és népiskolai tanfolyam gondoskodhatik néptűn állampolgári neveléséről és több helyen az érdekelt támogatással megvalósulás előtt áll a teljes magyar népfőiskola kiépítése is. Utóbbi munka e téren a pápateszéri kisgazdasiskola.

Az Országos Szabadoktatási Tanácsot a m. kir. vall. és közoktatási miniszter az 1922. év végével feloszlatta és a Sz. ügyeinek állami intézésére a vezetése alatt álló minisztérium illetékes tgyosztályában *iskolánktüli népművelési központot* létesített. Egyben a vidéki szabadoktatási bizottságokat átszervezte *iskolánktüli népművelési bizottságokká*.

Falusi Sz.-unk előmozdításába új tényezőként kapcsolódott be a *Falu, Országos Szövetség*. Célja: a falu erkölcsi, anyagi és művelődési jólétének gondozása és fejlesztése, a falusi tüzhelynek vonzóvá tétele.

Sokoldalú tevékenységében a Sz. ügyét elsősorban a *népakadémiának* elnevezett azon helyi szervezeteivel igyekszik szolgálni, amelyek a falu felnőtt közönsége részére ismeretterjesztő előadásokról hivatottak gondoskodni. Ezek munkáját a *Falu Szövetség Központi Népakadémiája* támogatja, amely a helyi szervezeteket irányítja és kinyomatott előadásokkal ellátja. A Sz. ügyét szolgálják a *Falu Szövetség kiállításai* és egyéb népművelési törekvései is.

A magyar Sz. megszervezése érdekében a kultuszminiszter az 1924. év folyamán törvényjavaslatot készített.

Brodalom. Jancsó Benedek. A szabadoktatás orsz. szervezete, kiadta az Orsz. Közokt. Tanács 1909; Gyulai Béla. A felnőttek oktatásán és a budapesti Népoktatási Kör története, kiadta a budapesti Népokt. Kör; A Sz. 1907. Pécsét tartott magyar országos kongresszusának naplója, 1908. szerkesztette Pályi Sándor közreműködésével Vürösváry Ferenc; A „Néptanítók Lapja”: 1919—1923. évi folyamainak idevágó cikkei; Gaal Jenő. Az University Extension hazánkban. Budapesti Szemle 1896; Grösz Emil. University Extension, Budapesti Szemle 1901; Borbéry Kálmán dr., A falusi Sz. 1917.

Szabad telek, heraldikai mesteralak, mely a teleknél nagyobb. Utóbbi alatt egy négyszöget értünk, melynek oldalai valamivel nagyobbak, mint a pajzs szélességének egyharmada. Ha a pajzs felső jobb sarkában álló telek ennél nagyobb, akkor Sz.-nek nevezik.

Szabad tengely, l. *Pergő mozgás*.

Szabad terület (bány.), mely sem kutatással, sem bányaműveléssel elfoglalva nincs.

Szabad ügyvédség, az a hazánkban is elfogadott rendszer, amelyben az ügyvédek száma korlátozva nincs, nem függ kinevezéstől, működése helyhez vagy bírósághoz kötve nincsen.

Szabad vagyon, házassági vagyonyjogunkban a nőnek az a vagyona, amely hozományul leköltve nincsen, amellyel tehát a nő férjétől teljesen függetlenül rendelkezhetik.

Szabad városok (*Freie Städte*), a három német szövetségi város: *Lübeck*, *Bréma* és *Hamburg*. Csak ezek őrizték meg a nagyszámú szabad birodalmi város közül mai napig ezt a címet és autonómiájukat. L. *Birodalmi városok*.

Szabad védjegyek, oly védjegyek, amelyek senkinek kizárólagos használati jogát nem alkotják, amelyeket azért árúinak megjelölésére bárki szabadon használhat. L. *Védjegy*.

Szabad zúgó v. *árapasztó* (ném. *Freiarche*, franc. *déversoir*), esatornázott folyókon a vízlepcsőkbe (kamaraszillipek és duzzasztógáták) beépített nyílás, mely az árvíznek, egyáltalában a fölösleges víznek levezetését lehetővé teszi.

Szabajkáltszkaja oblasztj, l. *Transzbajkália*.

Szabako (*Sabako*), ethiopiai király, a bibliai *Szo* vagy *Szeve*, meghódította Kr. e. 728 Egyiptomot; 720. szövetségre lépett a gázai Hannával a hatalmas Asszir-birodalom ellen, de az asszir hadsereg diadalt aratott a szövetségeseken Ruffa mellett. A görög hagyomány szerint eltörölte a halálbüntetést.

Szabáles (*Zabaltj*), kisk. Krassó-Szörény vm. marosi j.-ban, (1910) 746 román lak. (Tr. R.)

Szabály, az emberi cselekvés normatívuma, mely e cselekvénynek valamely elérendő cél szempontjából való módját állapítja meg. A Sz. túri a kivételt, a törvény nem. A cselekvések különböző fajtái szerint vannak erkölcsi, művészeti Sz.-ok, élet-Sz.-ok stb. A grammatikai Sz. is ide tartozik; a helyes nyelvhasználat módját fejezi ki.

A Sz. a művészi gyakorlatban követendő eljárásnak is megállapított módja. A régebbi költészettanok s a többi művészetek hasonló elméleti jórészt ilyen technikai Sz.-ok gyűjteményei voltak. Ezeket vagy a már létező és jeleseknek

ismert műalkotásokból vonták el, vagy a műfajok természetéből vezették le, vagy az emberi lélek szükségletei szempontjából állapították meg. Egy részük esetleges és önkényes jellegű volt s a szabad mozgást megbénítva, a művészetet leigázta. Kivált a klasszicizmus állított fel sok Sz.-t (pl. a drámai hármias egységeket). A Sz.-ok alól valóságos felszabadító hadjárat folyt a XVIII. században, mikor a lángelme teremtő erejét s függetlenségét hangoztatták s nemcsak a fölösleges Sz.-okat, hanem valamennyit elvetettek s az önkényes korlátozottság helyébe féltelenség lépett. Egyik irány ép olyan végtelen, mint a másik.

Szabályos. Valamely *sokszöveget* akkor mondunk Sz.-nak, ha mind oldalai, mind szögei egymással egyenlők. Valamely testszöveget akkor mondunk Sz.-nak, ha úgy élszögei, mint lapszögei egyenlők egymással. Valamely *poliédert* (l. o.) akkor mondunk Sz.-nak, ha oldalajai kongruens Sz. sokszögek és testszögelei kongruens Sz. testszögelemek. — *Sz. számsorozat, l. Határérték.*

Szabályos asztigmatizmus, l. Asztigmatizmus.

Szabályos fakészlet (erd.). Az erdőgazdaság folytonos üzemének feltétele nem csupán az erdőtalaj, hanem bizonyos fakészlet is, amely a fák lassú növekedése mellett lehetővé teszi, hogy évről-évre az évi hozadék vágásra érett fában kitermeltessek. Ha ez a fakészlet pl. 100 hold erdőn, 100 éves vágásforduló mellett 1—1 hold 1—100 éves teljes súriségű, a termőhelynek megfelelő faállományokból áll, akkor az ekként meglévő fatömeget *Sz.-nek* nevezzük. Ebben az esetben évről-évre 1 hold 100 éves faállomány használható ki, mely ebben az esetben a *szabályos hozadék*; az ily erdő növedéke évről-évre a kihasznált fatömeget éppen pótolja (*szabályos növedék*); a faállományoknak ezt a leirt korbeli eloszlását *szabályos korfokozatnak*, az erdőt pedig *szabályos állapotban* levőnek nevezzük. A Sz. előállhat akkor is, ha pl. csupa közepes korú faállományunk van. Ekkor azonban vágásra érett faállományok hiányában a szabályos hozadék nem termelhető ki. A valóságban ritkán van valamely erdőbirtok szabályos állapotban. A jelenlegi állapotból a szabályosba való átmenetet körültekintően előidézni az *erdőrendezés* (l. o.) feladata.

Szabályos hozadék (erd.), az a fatömeg, amelyet a szabályos állapotú erdő évenként adni képes. *l. Szabályos fakészlet.*

Szabályos korfokozat (erd.), *l. Szabályos fakészlet.*

Szabályos kristályrendszer (*tesszerális, izometrikus, egyforma tengelyű, oktaédrikus, szfe-roédrikus kristályrendszer*) jellemző vonásai: a holoédrikus osztályban 9 szimmetriásík, ebből 3 egymásra merőleges fő- és 6 átlósan elhelyezhető mellékszimmetriásík. A 3 előbbi elmetződései adják a 3 kristálytani tengelyt, amelyek egyenlő hosszúak és egyenértékűek. A holoédrikus osztályba 7 forma tartozik: az oktaéder, a kocka v. hexaéder, a rombdodekaéder, a triakisoktaéder, a deltoidikozitetraéder, a tetraakiszhexaéder és a hexakiszoktaéder. A szimmetriásíkokon kívül vannak még négy-, három- és kétértékű szimmetriatengelyek is. A szimmetria csökkentésével kapjuk

a feles (hemiédres) és negyedes (tetartoédres) formákat. Feles formák: tetraéder, deltoiddodekaéder, triakiszetetraéder, hexakiszetetraéder, giroéder, pentagondodekaéder, diakiszdodekaéder; negyedesforma: a tetraédres pentagondodekaéder.

Szabályos növedék (erd.), a szabályos állapotban lévő erdő évi növekedése. *l. Szabályos fakészlet.*

Szabályos oldat, l. Normális oldat.

Szabályos só, l. Sók.

Szabályos szalicilsavas higany, l. Merkuri-szalicilát.

Szabályos számsorozat, l. Határérték.

Szabályos szénsavas ammonium, l. Ammoniumkarbonát.

Szabályozás, folyóké, l. Folyók szabályozása. Földbirtoké, l. Határrendezés és Tagosítás.

Szabályozható kályha. A kályha tüzenek élesztésére szükséges levegőt rendszerint a tüzi-ajtón elrendezett szelep vagy tolóka nyílásán át eresztik be. Bfele készséggel a töltőkályhakat szerelik fel, hogy a tüzelőszer egészét szabályozhassák. Vannak önműködő szerkezetek is. Ezek az ú. n. szabályozható kályhák.

Szabályozó, l. Regulátor.

Szabályozott kanonokok a Szent-Agostoniak és prémontreiek, *l. Szerzetesek.*

Szabályozott papok a piaristák, trinitáriusok, szerviták, az irgalmasok stb. *l. Szerzetesek.*

Szabályozott társaságok, így nevezték a XVI—XVII. sz.-ban azokat a kereskedelmi társaságokat, melyek tengerentúli kereskedelmi vállalatok céljából keletkeztek olyké, hogy a társaság tagjai közös védelemre egyesültek, s ennek érdekében magukat önként bizonyos közösen megállapított rendőri szabályzatnak vetették alá, jelesen a közvédelem költségeihez is hozzájárultak, egyebekben azonban a társaság minden tagja üzletét önállóan és saját számlájára folytatta.

Szabályrendelet, l. Rendelet, Helyhatósági szabályrendelet.

Szabálytalan (irreguláris), mindaz, ami a szabálytól eltér v. vele szemben áll.

Szabálytalan asztigmatizmus, l. Asztigmatizmus.

Szabálytalanság (egyh. jog), *l. Irregularitas.*

Szabandzsa, tő BNY.-i Kisázsziában, a Marmaraterenger Izmid-öblének folytatásában levő hosszanti völgyben. A S. partján van S. falu.

Szabar (Zuberbach), kisk. Vas vm. kőszegi j.-ban, (1920) 395 horvát lak. (Tr. A.)

Szabás, kisk. Somogy vm. nagyatádi j.-ban, (1920) 909 magyar lak.

Szabatka, puszta Gömör megyében, a Rima folyó jobb partján. Hajdan erősség volt, melyet a csehek építettek. Mátyás király 1460-ban elfoglalta. 1553-ban Mehemet füleki bég újra felépíttette. Ettől fogva négy évtizeden át a törökök birtokában maradt; csak 1562-ben vette vissza kis időre Svendi Lázár és Forgách Simon. 1593 nov. 20. Teuffenbach felsőmagyarországi kapitány Rákóczi Zsigmond, Dobó Ferenc, Báthory István, Drugeth István segítségével visszavette; a török őrseget kardélre hányta. A vár elpusztult. V. ö. *Findura Imre*, Rimaszombat szab. város története (1894). (Tr. Cs.-Szl.)

Szabatkay Mihály, históriás énekszerző a XVI. sz.-ban, kitől a Beriszló Péter vitézségét dicsőítő ének maradt ránk: Cantio Petri Berislo.

Szabatosság, az előadásnak az a kelléke, hogy a kifejezés pontosan megfeleljen a tárgynak, vagyis éppen azt mondja, ami szükséges, se mást, se többet, se kevesebbet. Sz. grammatikai értelemben a. m. nyelvi helyesség (korrektség). Sz.-nak nevezik a zenében is az előadás pontosságát. L. még *Præcisio*.

Szabbatáj Cvi, l. *Sabbatáj Cvi*.

Szabbatjon (*Szambatjon*), regebeli átjárhatatlan folyó, mely egy zsidó népmonda szerint az egész héten át sebesen folyik és köveket hajgál, de szombaton nyugszik. Mögötte lakik a Szalmanassar által fogságba hurcolt 10 zsidó törzs, vagy más felfogás szerint a Mózesből eredő leviták népe.

Szabéd (*Sabed*), kisk. Maros-Torda vm. mezőbányi j.-ban, (1910) 987 magyar lak. (Tr. R.)

Szabeizmus, l. *Csillagimádás*.

Szabell népek, l. *Szabinok*.

Szabeusok (*Sába népe*), az ókorban Dél-Arábiában lakó néptörzs, mely Jemenben uralkodott és melynek hatalmáról és műveltségéről a biblia és a görög s római írók is beszélnek. Fővárosuk Mária (a klasszikus írónál Mariaba) volt, ma egy kis falu. A Sz. országa termékeivel nagy kereskedést űzött Szíria és Egyiptom felé; kereskedelmi összeköttetési Indiáig terjedtek. Kr. e. a VII. sz.-ban Szargon asszíriai király Jatamarát, a Sz. királyt legyőzte és országára nagy sarcot rótt. Augustus római császár alatt (Kr. e. 24.) Aelius Gallus tör be a Sz. országába. A Sz.-kal Dél-Arábia keleti részén uralkodó *minaeusok* (Minaioi, Minaei) vetélkedtek a délarábiai kis fejedelmek fölötti uralomban. Időszámításunk kezdete körül a Sz.-at a *himjáríta* (helytelenül *homéríta*) törzs váltja föl, mely eredetileg a Sz. fenhatósága alatt Dél-Arábia délnyugati részében uralkodott; fővárosuk Zafar volt. Uralkodásuk alatt, a III. és IV. sz.-ban, a zsidó és keresztény vallás jut nagy befolyásra Dél-Arábiában. A III. század óta uralkodó zsidó dinasztiából való utolsó himjáríta király, Dzu Nuvász (490—525), az etiópoktól legyőztetett, kik 525—575. uralkodtak Dél-Arábiában, 575—634. a perzsák szorították ki ezeket, míg 634-ben az arab félsziget e része is az iszlám hatalmába került.

A Sz. régi történetének adatait a nagyszámú feliratos emlékekből merítjük, melyeknek felfedezését Arnaudnak (1843), Halévnyak (1870) és Glasernek (1885 óta) köszönjük. Nyelvük a déli semita nyelvek osztályába tartozik és legközelebbi rokonságban az arab nyelvvel áll. Megfejtésük körül újabb leginkább Müller Dávid Henrik, Mordtmann J. H., Praetorius Ferenc, Glaser Ede és Derenbourg Hartwig foglalkoztak. Nyelvtant és chrestomathiát *Hommel* szerkesztett (München 1893), ki a dél-arab tanulmányok teljes bibliográfiáját is adja. A feliratok teljes készletét a Corpus Inscriptionum Semiticarum IV. sorozata (Páris 1881 óta) foglalja magában. V. ö. *Goldziher*, *Arábia régi történetéről* (Budapesti Szemle 66. köt. 65—104. old.).

Szabiizmus, *szabiusok*, l. *Mandeusok*.

Szabiniánusok, jogi iskolai irány Augustus császár korában. Megalapítója Gaius Ateius Capito,

de nevét ennek tanítványától, Massurius Sabinustól kapta. Egy másik tanítványa, Cassius Longinus után a szabiniánusokat *Cassianusoknak* is hívták.

Szabino (növ.). l. *Taxodium*.

Szabinok (*Sabini*), Itália régi lakossága, melynek indogermán az eredete. Legősbibb telepeik az Apenninek főláncának alján, Amiternum táján voltak, innen vonultak előbb Reate (Rieti) völgyébe, később délnyugat felé Róma környékéig. A Cures város völgyében letelepült Sz. nagyon korán összeolvadtak a rómaiakkal (l. *Romulus*); a *szabin nők rablásának* mondája előadja, hogy a király játékokra hívta meg a Sz.-at, s így szerzett alattvalóinak asszonyokat. A távolabb lakókat Kr. e. 290. Marcus Curius Dentatus hódította meg, de 268-ban ezek is római polgárjogot kaptak. Földjük főleg állattenyésztésre alkalmas, erdős hegyvidék volt, néhol gabonát is termesztettek rajta. A lakosok hívek maradtak régi szokásaikhoz, de a latin nyelvet hamar átvették. Tovább őrizték meg önállóságukat a tőlük származó *szabell törzsek*, kik «a szent tavasz» (*ver sacrum* l. o.) szokásának köszönik eredetüket. A Sz. u. i. úgy szabadult meg fölösleges fiatalságuktól, hogy az isteneknek ajánlották fel őket és kivándorlásra kényszerítették. E fiatalság lett közép- és déli Itália legkiválóbb népeinek törzsatyja. A marsusok, marrucinusok, mamertinusok, picentinusok, pelignusok, hernikusok, szintúgy a szamnitok így szarmaztak; mindnyájan tiltakoztak a római uralom ellen, de egymástól elválva vitézségük ellenére meghódolni voltak kénytelenek (266). Utóljára a szövetséges háborúban (91—88) támadtak Róma ellen, de ezután mindnyájan elnyerték a római polgárjogot. A Sz. városai közül említésre méltók: Amiternum, Reate, Cures, Nursia, folyói közül: a Himella, Tolenus, Aternus.

Szabirok, hunn-szarmata nép; a X. század dereka táján élt Konstantinos Porphyrogenetos szerint magukat a magyarokat is «valami okból» Sz.-nak (l. *Sabartoiásfaloi*) nevezték. L. *Saba-magyarok*.

Szablik István, fizikus, szül. Szegeden 1746., megh. Kalocsán 1816 máj. 12. Kegyesrendi tanár volt. Sok eredeti kísérleti készüléket talált fel, de szegénysége miatt nem értékesíthette azokat. 1783-ban saját költségén élt Montgolfier-féle lég-hajót készített és bocsátott föl.

Szabliya, egyréli s kisebb-nagyobb mértékben görbe kard, melynek külső széle van kiélesítve. A Sz. elnevezés már a népvándorlás korában meg-honosodott a szlávoknál s az őket környező népeknél. Később a nyugati nyelvekben is mindenfelé elterjedt a szó a görbe kard megjelölésére. A Sz. Magyarország területén legelőbb a népvándorlás korában tűnik föl s két változatban fordul elő, egyik a szarmata-hunn, másik az avar Sz. Ezek-től különbözik a honfoglaláskori magyar Sz., melyből az idő szerint Magyarország területéről hat példány ismeretes, u. m.: a *nemesőcsai*, *székesfehérvári*, *tarczali*, *bezdédi*, egyik *szolypai* (a másik avar jellegű) s a *gombási*. Sokkal ritkábbak a középkori magyar Sz.-k. Ezidőszertel eredetiben csupán egy XIV. sz.-beli példányt ismerünk a drezdai kir. Gewehrgalerie keleti fegyver-

gyűjteményében. A XVI. sz. elejétől a Sz.-k leginkább Olaszországban, különösen Genovában és Velencében s talán még Milanóban készültek, mely városok a XVI. sz.-ban is ellátták úgy Magyarországot, mint a Keletet Sz.-pengékkel, u. n. *fringükkal* (l. o.); a török uralommal azonban a damaszki és más keleti Sz.-k is nagyon elterjedtek nálunk, amelyeknek különösen a magyar Sz.-idom további fejlődésére volt nagy befolyásuk. A XVIII. sz. óta az addig egyenes keresztvasat — nyugati behatás alatt — elől mindinkább felhajtották a markolatgombhoz, úgy hogy az 1848-iki huszárkardok már teljesen azonosak a nyugati markolatkosaras lovassági kardokkal. L. még *Magyar fegyverek*.

Szablya János, képzőművészeti író, szül. Budapesten 1880 aug. 29. Eleinte jogász volt, majd a Ganz-Danubius vállalat kötelékébe lépett s művészeti kérdések tanulmányozásával kezdett foglalkozni. 1906-ban résztvett a *Szerda* folyóirat, aztán fivérének, *Sz. Ferencnek* felszólítására a *Kéve* művészegyesület megalapításában, melynek ügyvezető igazgatója. Az egyesületnek *A Kéve Könyve* c. negyedévi könyvalakú folyóiratát megalapítása (1912) óta szerkeszti, művészeti tanulmányai itt és *A Ház* c. folyóiratban jelentek meg.

Szablya-Frischauf Ferenc, festőművész, szül. Budapesten 1876 ápr. 9. Művészeti tanulmányait Nagybányán és Münchenben végezte *Hollósy* Simonnal. Budapesten 1903. festőiskolát nyitott, 1906. pedig néhány társával megalapította a *Kéve* művészegyesületet, amelynek alapítása óta elnöke. Csak ennek kiállításain szerepelt festményeivel, többnyire arcképekkel Budapesten, Bécsben és Németországban, ahol több művészegyesület választotta tagjává. Tanára az *Iparművészeti Iskolának*, ahol a belső berendezés a szakmája. Mint modern butortervező is jó nevet vívott ki magának. — Felesége, szül. *Lohvág* Ernesztin, szintén festő, s egyebek közt mint arcképmintatörök festője vált ismertté.

Szabó, a ruházati iparcsoporthoz tartozó iparos. Rendszerint kétféle Sz.-t különböztetnek meg: férfi- és női Sz.-t; ezenkívül van férfi- és női Sz., olyan t. i., aki mindkettőre ruhát készít; továbbá *szür-Sz.-t*, és aszerint, amint az illető katonai, illetve egyenruházati vagy polgári ruhát készít inkább, katonai és polgári Sz.-t. E két utóbbi azonban nem külön faja a Sz.-iparnak és csak inkább az üzletkör megjelölésére szolgál. A Sz.-ipar általában kisipari jellegű; túlnyomó azok száma, kik 2—3 segéddel és tanonccal v. azok nélkül dolgoznak; vannak nagyipari Sz.-üzemek, melyeket a *konfekció* fogalma alá szokás foglalni.

Szabó, 1. *Atadár*, ref. lelkész, szül. Tácsón (Fejérm.) 1860 dec. 12. A teológiai tanulmányokat Budapesten végezte, 1884. Edinburgból, hol fél évig tartózkodott, haza jöve, előbb lelkészkedett; 1888. a budapesti ref. gimnáziumban s teol. akadémián tanár lett, 1905 óta budapesti józsefvárosi lelkész. Kora ifjúsága óta nagy egyháztársadalmi és irodalmi tevékenységet fejt ki; ő alapította a Bethánia-egyletet, melynek munkája ma már az egész országra kiterjed. Nagyobb művei: *Locke; Lelki harmat; Múlt és jelen; Új óramutató; Jézus élete; Külmisziói kalauz*.

2. *Sz. Artúr*, festő, 1. *Ferraris Artúr*.

3. *Sz. Dávid*, műfordító és híres nyelvújító, 1. *Barcafalvi Szabó*.

4. *Sz. Dávid*, költő, 1. *Baróti Szabó*.

5. *Sz. Dezső*, író, szül. Kolozsvárt 1879 júl. 6. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte; itt nyert tanári oklevelet, majd állami ösztöndíjjal Párisban volt tanulmányúton. Előbb vidéken (Ungvárt, Nagyváradon, Székesfehérvárt), majd a fővárosban volt tanár 1919-ig. Már előbb is írt tanulmányokat (*Nyelvjárástanulmányok*, 1903; *A vogul szóképzés*, 1904) és elbeszélő műveket, de feltűnést a proletárurolom alatt 1919. megjelent két kötetes regénye, *Az elsodort falu* keltett, mely Sz.-t egy csapásra legjelentékenyebb regényíróink közé emelte. A regény nem egységes hatású, de laza kompozíciója, szertelenségei, rikító túlzásai és hihetetlenül merész stílusa és képei ellenére is nagyszabású alkotás, nagy jellemző és megjelenítő erővel, kitünően éreztetve a világháború hangulatát a falun. A korviszonyok és szenvedélyes érzései Sz.-t az irodalom teréről a politikába is belesodorták; lobogó temperamentumával sem itt, sem ott nem tudott beleilleszkedni a megadott keretbe, összehittetésbe került az emberekkel és irányokkal s a szélsőségek között hanykódva, tollal és szóval kiméletlenül csatázott, majd jobbra, majd balra kilengve. Ez az erős szubjektívizmus járja át irodalmi, társadalmi és politikai tanulmányait is: *A forradalmas Ády*, *Egyenes úton* (1920), *Panasz* (1923). Szépirodalmi művei, melyek sem népszerűségben, sem értékben nem mérkőzhetnek az *Elsodort falu*-val: *Nincs menekvés* (regény, 1917), *Napló és elbeszélések* (1918), *Mesék a kacsagó emberről* (elbeszélések, 1919), *Ólj!* (elbeszélések, 1921), *Csodálatos élet* (regény, 1921), *Jaj!* (elbeszélések, 1923). Sajátos egyéniségének hű tükré a 20-as évek elején szerkesztett folyóirata: *Elet és irodalom*.

6. *Sz. Dezső*, tanár, tört. író, szül. Makón 1882 dec. 3. Előbb a budapesti V. ker. főreáliskola, 1911. a tanárképzőintézet gyakorló főgimnázium tanára, 1912. egyetemi magántanár, 1924. a debreczeni egyetem tanára. Önállóan megjelent művei: *A magyar országgyűlés története II. Lajos korában* (1909); *Az állandó hadsereg becikkelyezése* (1911); *Küzdelmek a nemzeti királyságért* (1917).

7. *Sz. Endre*, író és hírlapíró, szül. Nagytornyán (Zemplén vm.) 1849 június 3., megh. Budapesten 1924 febr. 4. Mint sárospataki jogász már ismertté tette nevét *Három szatirájával* (1872). 1874-ben a fővárosba jött s hírlapíró lett. *Költeményeit* (1876) a közönség és kritika tetszéssel fogadta, a Petőfi-Társaság tagja s az Ústökös c. élelap szerkesztője lett. Nagyszámú tárcán és versen kívül, melyek a 70-es évek kozmopolitizmusával szemben erős magyar érzést szolgáltattak meg nemzeti formában, hol komolyan, hol maró szatirával, írt regényeket a magyar középsőtálya életéből, többnyire a társadalom apró fonákságait festve. Többi eredeti műve közül nevezetesebbek: *Újabb költemények* (1880); *Három vlg beszély* (versben, év n.); *A kardos menyecske*, *Hét szilvafa* (regények, 1887); *A szusz* (humorisztikus regény, 1888); *Girigáré* (humor-

reszkek, 1888); *Sírva vigadók* (szatirikus regény, 1889); *Dalok 1875—1891* (1892); *Vezeklés* (regény, 1898); *Zápor* (versek, 1900); *Derü-ború* (versek, 1908); *A tulipán* (regény, 1911); *A fenomen* (korrajz, 1912); *Villámlások* (forradalmi versek, 1919); *Cigányvilág* (anekdoták, 1920). Sz. több ízben bejárta Oroszországot s alaposan megismervén az orosz nyelvet és irodalmat, az orosz regények és költemények fordításával gazdagította irodalmunkat; írt egy orosz nyelvtant is (1888). Önállóan megjelent orosz fordításai: *Bűn és bűnhődés*, reg. (Dosztojevskij 1888); *Orosz költőkből* (1892); *A párbaj*, reg. (Csehov 1892); *Nepies elbeszélések* (Tolszaj, 1899); *Négy orosz költő* (1900); *A sölétség országa*, dráma (Tolszaj Leo, 1901); *Az ördögösök*, reg. (Dosztojevskij, 1908); *Szanin*, reg. (Arcubasev, 1909). Lefordította Dosztojevskij összes munkáit, ezekből megjelentek: *Karamazov testvérek* (1922, 3 kötet); *Golyadkin úr hasonmása* (1922); *Megmételeyezettek* (1923, 2 kötet); *Emlékiratok a holtak házából* (1923); *A játékos* (1924).

Felcségo *Sz. né Nagáll. Janka*, írónő, szül. Gyulán 1861 okt. 13. Tanítónői képesítést szerzett, de nem tanított. Egyideig főleg gyermekek és az ifjúság számára írt. 1880-ban ment nőül Sz. Endréhez. Tevékenyebb működését 1891-től fogva fejtette ki mint novella- és regényíró, ugyanez évben a Petőfi-Társaság tagjává választotta. Szerkesztette a Divat Szalon c. női lapot, később a Háztartást, a Hölgyek Naptárát. Munkái: *Tizenkét hónap* (regényes rajzok mindkét nembeli ifjúság számára, 1888); *Igaz történetek* (1891); *Biri, Piros bővítésok, Leányálmok, Derü* (1895); *Elbeszélések, Pipiske* (1895, az első magyar leányregény); *Hetedik szentiség* (1896); *Vezeklés* (1897, 2. kiad. 1904); *Mara és egyéb történetek* (1899); *A kis kocsis és más történetek* (1900); *Zsófia naplója* (1900, új kiad. 1922); *A jó madár* (1903); *Flirt* (1903); *Szerelmes asszonyok* (1905); *A nagyobbik leány* (1906); *Az úri konyha* (1912). Hangja az általános írónői szentimentalizmustól elütőleg humoros, nyelve természetes. Alneve *Szedervinda*. Fordította Turgenyevtől *Az ötödik kerék*-et.

8. Sz. Ervin, szociológus, szül. Szlancicznán (Arva vm.) 1877., megh. Budapesten 1918 septe. 29. Jogi tanulmányai végeztével előbb a budapesti korek. és iparkamara, majd az általa szervezett Fővárosi könyvtár könyvtárosa, 1911. ennek igazgatója lett. Magyarországon a szindikalizmus első elméleti képviselője volt. Különböző folyóiratokban megjelent számos cikkén kívül művei: *Bibliographia economica universalis* (Bruxelles 1903—1904); *Aszocializmus* (1906); *Szindikalizmus és szociáldemokrácia* (Budapest 1908); *A tőke és a munka harca* (1911, 2. kiad. 1919); *A városi múzeumok feladatai* (1913); *Az ipari munkásnép hullámzása* (1913); *Gazdasági szervezetés háború* (1915); *A háború és a városok* (1915); *A középeurópai vámszövetség angol megváltásában* (1916); *Imperializmus és tartós béke* (1917); *Munkáképzés és munkáltató érdek* (1917); *Freihandel und Imperialismus* (1918); *A magyar jobbágyfelszabadítás országgyűlési története 1847—48* (1918). Kiadta Marx és Engels válogatott műveit (Budapest 1905—1909, 2 kötet).

9. Sz. Ferenc (hunyadi), ref. püspök, szül. Mezötelegden 1743 júl. 23., megh. Sárospatakon 1795 júl. 7. 1765-ben diószegi akadémikus rektor lett. Két év múlva külföldre ment s a svájci egyetemeket, főleg a baselit látogatta. Innen 1768. tért vissza hazájába, amikor Debreczenben lelkész lett. 1791-ben püspökké választotta a tiszántúli egyházkerület. Munkái: *Diaetai prédikációk* (Pest 1791); *Kereszttyén archivárius* (2 kötet, Vác 1794); *József eladatlása versekben* (Pozsony 1795); *Tizenkét prédikációk* (Diószeg 1795); *Közönséges prédikációk* (5 kötet, Vác 1797—1802); *Halotti prédikációk* (2 kötet, u. o. 1805); *A heidelbergi katechizmusnak urnapok szerint való magyarátzatja* (u. o. 1808). Részt vett a debreczeni grammatika szerzésében. Sok munkája maradt kéziratban is, melyek többnyire tudományos irányúak.

10. Sz. Ferenc, szerkesztő, kat. áldozópap, orsz. képviselő, szül. Nagybecskerekben 1843 nov. 12., megh. u. o. 1905 apr. Pappá szentelték 1866. Segédlelkész volt Zichyfalván, Nagybecskerekben és Makón; helyettes lelkész Buziáson és Moldován; lelkész Lázárföldjén, Németelemerén, 1897 óta Nagybecskerekben, 1898. e. apát, 1901. orsz. képviselő. Az általa kiadott történelmi munkák száma 74 kötetet tesz ki. Nevezetesebbek: *Holzwarth, Világtörténet* (9 kötet, Temesvár 1887—92); *Európa története 1789—1815* (2 kötet, Nagybecskerek 1888); *A legújabb kor története 1815—85* (4 kötet, u. o. 1888—90); *Ausztria története* (3 kötet, u. o. 1891—92); *Az orosz birodalom története* (4 kötet, Temesvár 1890—91); *Angolország története* (4 kötet, u. o. 1892—93); Weisz János dr. 22 kötetből álló nagy világtörténelme magyar nyelven. Sz. összes kiadványaiból több mint 75 ezer kötetet ajándékozott szét az országban lévő különböző rangú iskolák között.

11. Sz. Gusztáv, műegyetemi tanár, műszaki doktor, szül. Győrött 1879 febr. 5. Műegyetemi tanulmányait Budapesten végezván, a kir. Józsefműegyetemen tanársegéd, majd adjunktus lett; azután az államasutak szolgálatába lépett. 1911-ben meghívták előadónak a műegyetemre, 1918. u. o. a mezőgazdasági tanszék ny. r. tanára és a tanszékkel kapcsolatos gépészerleti állomás vezetője lett, 1922—23. és 1924—25. a gépészmérnöki osztály dékánja, 1905—6. szerkesztette a *Technologiai Lapokat*, 1916—18. mint a Mérnök- és Építész-egylet főtájkára, az egyesület közlönyének hivatalos részét szerkesztette. Tanulmányai szaklapokban jelentek meg.

12. Sz. Ignác, tanár, író, szül. Egerben 1832., megh. u. o. 1900. Az 1848/49-iki szabadságharcot mint honvédtüzér küzdötte végig; azután a budapesti és bécsi egyetemen hallgatója volt. 1858-ban mint tanár az egri cisztercita főgimnáziumban, később az egri jogakadémián nyert alkalmazást. Több tankönyvet írt. *A lég* (népszerű légtuntettan) c. pályamunkáját a Magy. Tud. Akadémia jutalmazta. Szépirodalmi munkái többnyire *Arnóthi* név alatt jelentek meg. Ugyancsak e név alatt jelent meg tőle: *Az erki pap* (Egy magyar Abraham a Sancta Clara élete, okos emberek számára írva), mely rövidesen két kiadást ért.

13. Sz. Imre, r. kat. püspök, egyházi és szépirodalmi író, szül. Békáson (Veszprém) 1814 okt.

14. megh. Szombathelyen 1882. Pappá szentelték 1837. A veszprémi papnevelőben mint tanulmányi felügyelő és aligazgató működött. 1845-ben csicsói plébános, 1847. pesti egyetemi hitzsónok lett. A szabadságharc alatt elfoglalt hazafias magatartása miatt 1850. hitzsónoki állását el kellett hagynia és iszkázi plébános lett. 1861-ben és 1866. országgyűlési képviselő, 1868. vallás- és közoktatásügyi minisztériumi osztálytanácsos, 1869. veszprémi kanonok, 1871. szombathelyi püspök. 1847-ben a *Katolikus Néplap* c. hetilapot indította meg, mely erőteljes magyar nyelve és élénk tartalma által csakhamar közkedveltségre tett szert. 1848-ban a Szent-István-Társulat kiadta *Tanácsadóját* a köznép számára, továbbá *Zsüllériemény* és *Elvezett fiú* c. népies elbeszéléseit. Jeles egyházi beszédei kiadta Tárkányi Béla (Eger 1854, 3 köt.); később ő maga: *Néphez alkalmazott egyházi beszédek* (u. o. 1860), újabban Tóthfalussy Béla (3 köt., Szeged 1893).

14. *Sz. István*, hellenista műfordító, szül. Szentkirályon (Veszprém vm.) 1801 júl. 4., megh. 1892 márc. 27. Mint kat. pap oszgyáni, majd 1827. guzsonai lelkész lett. A Tud. Gyűjteményben ismertette a karancsvideki palóc nyelvet s e tájnyelven fordította Herodotosból a termopilei csatát (1863). Mint akadémiai tag 1839. bemutatta *Szikrák a hellén szónokokból* c. dolgozatát, lefordította *Homeros Iliaszát* és *Odüsszeáját*, Isokrates négy beszédét és Aesopos meséit. Kiszaludy-Társasági helyét a *Hellén és a magyar próza* c. értekezésével foglalta el (1842). A Kiszaludy-társaság Évkönyvében *Aesop* és *Kendőlakás* c. beszélei jelentek meg. Mellészobrárt Hollótól 1897 okt. 24. leplezték le Rozsnyón.

15. *Sz. István*, politikus (mint képviselő választókerülete után *nagyatádi*), szül. Erdősokonyán (Somogy vm.) 1863. Földmives volt. 1900-ban kezdett foglalkozni falusi közügyekkel, eközben sokat olvasott és tanult. Somogyvármegyében sokat foglalkozott a kishirtokosok ügyeivel, 1906. megalapította a somogy megyei kishirtokosok egyesületét, melynek elnöke lett. 1908-ban Nagyatád orsz. képviselőnek választották kiszaludapárti programmal, 1918 októberben a Károly király által megbízott Hadik-kormányban földművelési miniszter lett volna, de a forradalom miatt már nem kezdhetné meg működését. A Berinkei-kormányban 1919 januárban elvállalta a népgazdasági miniszterséget. A proletárdiktatura kitérősekor hazament, 1919 aug. 16. a Friedrich-kormányban József főherceg földművelési miniszternek nevezte ki, de még aug. 23. lemondott, ellenben nov.-ben a Huszár-kormányban vállalta a földművelésügyi tárcát s ezt megtartotta Simonyi-Semadam és gr. Teleki Pál kormányában is; egyszersmind nemzetgyűlési képviselőnek is választották. Földművelési miniszter lett a Bethlen-kormányban is. 1921 ápr.-ban Károly király váratlan megjelenése és eltávolítása után a Bethlen-kormány lemondván, az újonnan alakult Bethlen-kormányban már nem foglalt helyet. 1922-ben ismét képviselőnek választatván, a harmadik Bethlen-kormányban 1922 júniusban megint földművelési miniszter lett.

16. *Sz. István*, politikus (mint képviselő szülőhelye után *sokorópátkai*), szül. Sokorópátkán

(Győr vm.) 1878. Harmincéves korában már községének bírájával választották. Községe érdekében sokat fáradozott, a földnélküliek részére a vallásalapítványi birtokból nagyobb bérletet eszközölt ki, amelyet a birtokrendezéskor azután megválthattak, úgy hogy községében ma minden földművesnek van földje; az ő tevékenységének eredménye az új plébánia és az új modern iskola; ugyanott a gazdakörnek, valamint a kat. hitközségnek elnöke. A Károlyi-kormány idején járásában a földművespártot szervezte, amely 1919 márc. elején Budapesten szakított a Károlyiakkal tartó kiszaludapárttal; a proletárdiktatura első napjaiban, mert a vörös uralom ellen foglalt állást, le is tartóztatták. A proletárdiktatura bukásakor kiszabadult s a Friedrich-kormányban kiszaludaiügyi miniszter lett 1919 augusztus 27. és miniszter maradt a Huszár-, Simonyi-Semadam- és gr. Teleki Pál kabinetjében is. A második Teleki-kormányból, megszűnő a kiszaludaiügyi minisztérium, kimaradt. 1920-ban, majd 1922. nemzetgyűlési képviselőnek választották, az egységes kormánypart megalakulásakor annak egyik al-elnöke lett. Cikkeket írt közgazgatási és gazdasági kérdésekről győri lapokba; írt egy *Elnémetelt csalóanyag* c. népszöveget is, melyet a vidéken több helyen előadtak.

17. *Sz. János (váradi)*, pedagógus, szül. Szilvásváraluban 1783., megh. Debreczenben 1864. Pestalozzinak 1810—11. személyes tanítványa s eszméinek egyik legnevezetesebb magyar híve és terjesztője. Ily irányú művei: *A hazabeli kisebb iskolának jobb lábra állításáról* (Pest 1817); *Pestalozzi elemi tanításmódja* (Nevelési Emléklapok 1846). Több nevelésügyi dolgozata kéziratban maradt.

18. *Sz. Jenő*, főrendiházi tag, szül. Fancsikán 1843 szept. 29., megh. Budapesten 1921 aug. 24. Jogi tanulmányai végeztével 1868—93. a kereskedelmi minisztérium vasúti szakosztályában szolgált, hol 1887. min. tanácsos lett. Jelentékeny része volt a nyolcvanas évek nagy vasútállamosítási közlekedési politikájában. 1896-ban a főrendiház tagjává nevezték ki. Lelkesen felkarolta a görög katolikus magyarság egyházi elismertetésének ügyét. E végbél 1898. megalakította a gör. kat. magyarok Országos Bizottságát s ennek mint elnöke, a magyar liturgikus nyelv érdekében 1900. egy ötszáz főből álló zarándoklatot vezetett Rómába. Ez nem hozta ugyan meg a közvetlen sikert, de kiindulási pontja lett a hajdudorogi egyházmegye megalapításának. Mindkét irányú munkásságát irodalmilag is szolgálta. Főbb művei: *Vasúti Politikánk és a Közvélemény* (1886); *Baross Gábor rendszere és művei* (1894); *Közlekedési ügyünk a második ezredév küszöbén* (1896); *Emlékkönyv a görög katolikus magyarok római zarándoklásáról* (1901); *Az óhitű magyarság veszedelme* (1903); *Helyi érdekű vasutaink jövője* (1903); *Baross műveinek és rendszerének utóhatásai* (1912); *A görög kath. magyarság utolsó kálváriájátja* (1912); *Egy buka-resti tanár a hajdudorogi egyházmegyéről* (1913).

19. *Sz. Józsa*, író, l. Oroszhegyi.

20. *Sz. József (lácza)*, ref. pap és pedagógus, l. *Lácza Szabó*.

21. *Sz. József*, felszentelt püspök, érseki helytartó, egyházi író, szül. Mezőkomáromban 1805 márc. 17., megh. Esztergomban 1884 ápr. 27. Pappá szentelték 1830. Több helyen való káplánszkodás után 1841. teológiai tanár lett Nagyszombatban, 1854. hercegprímási irodaigazgató, 1858. esztergomi kanonok, 1859. pápai prelátus, 1862—66-ig pesti papnevelőintézeti korinányzó, 1868. nikopoliszi felszentelt püspök, esztergomi érseki helytartó. Önálló művei: *Oratio academica* (Esztergom 1850, az esztergomi papnevelő felavatásakor); *Az ó- és újszövetségi szentírás kétszáz képpel* (2 köt., Pest 1851); *Breves notitiae de sacris exercitiis etc.* (Esztergom) stb. Azonkívül számos értekezés a Religio és Nevelés c. folyóiratban. V. ö. *Zellinger A.*, Egyházi írók csarnoka.

22. *Sz. József (szentmiklósi)*, kiváló mineralógus, szül. Kalocsán 1822 márc. 14., megh. Budapesten 1894 ápr. 11. Az 1837—41. években a pesti egyetemen filozófiát és jogot hallgatott, majd a selmeczbányai bányászakadémiát végezte. 1843-ban Kossuth Lajos Pestre a bányászati osztályba nevezte ki segédfogalmazónak, 1849-ben a puskaporgyártás érdekében pestkerületi salétromfelügyelőnek. 1850-ben a pesti egyetemen a mineralógia helyettes tanára, 1851. a filozófia doktora lett. 1855-ben a budai állami főreáliskola, 1858. a pesti kereskedelmi akadémia, 1860. a pesti egyetem tanára lett. A M. Tud. Akadémia 1858. választotta tagjává. 1883—84-ig az egyetem rektora volt. Az edinburgi és bolognai egyetemek tiszteletbeli doktora. 1890-ben *szentmiklósi* előnévvel nemességet kapott. Rendkívül sokat utazott Európa minden államának, Afrikában, Északamerikában. Tanulmányának fő tárgya Magyarország harmadik vilkánossága. A tudományos közzétanban a *trachitrendszer* kifejtése maradandó nevet biztosít számára. Ez irányú munkásságának koronája: *Selmecz vilékének geológiai leírása*. A magyar Alföld geológiai tanulmányozásában is úttörő munkásságot fejtett ki. A salétrom előfordulása mellett ismertette az Alföld sziksofelepeit, talajvizsgálatokat végzett. A káposztásmegyéri vízvezeték létesítése körül is nagy érdemei vannak. Egyik legkiválóbb érdeme a budapesti egyetem ásványközzetani intézetének a megteremtése. Emlékének megörökítésére a Magyarhoni Földtani Társulat a *Szabó József-émlékalapítványt* létesítette, melynek kamataiból a társulat évenként földtani irányú munkát jutalmaz. Azonkívül a legkiválóbb magyar geológiai munkákat minden harmadik évben a *Szabó-éremmel* tünteti ki. Munkáinak száma több százra rúg. Tankönyvei közül fontosabbak: *Ásványtan*, amely négy kiadást ért meg; *Geológia* (1883); *Előadások a geológia köréből* (1893). *Általános irányú* művei közül: *Északamerikai útam vonala* (1883); *A párisi 1889-iki világtárlat; Az egyetem története* (1884); *Az idegen szók használatja* (1891). *Tudományos munkái* közül fontosabbak: *Tokaj-Hegyalja környékének földtani viszonyai*; *Heves és Külső-Szolnok vármegyék földtani leírása*; *Az Abrudbányaveresepataki bányakerület monografiája*; *Göd és Dunakeszi forrásvizeinek geológiai viszonyai*; *A trachitok új beosztásáról*; *Moravicza-*

Vaskó eruptív kőzelei (Földt. Közl., VI. k.); *A trachitok monogr. osztályozása* (F. K. XI. k.). Életét és működését ismertették *Lukey Béla* (Akad. Ért. VI. k. 8. f.), *Koch Antal* (Földt. Közlöny 1895) és *Staub Móric* (Term. Tud. Közl. 1895).

23. *Sz. József (S.)*, ref. igazgató-tanár, szül. Serken (Gömör) 1862 aug. 15. A teol. akadémiát Sárospatakon, egyetemi tanulmányait Budapesten végezte, 1889. karczagi tanár lett, de már 1890. Naprágyra ment lelkesnek, 1892. pedig újra tanár, előbb Rimaszombatban, azután Kisújszálláson, 1894. Debreczenbe ment át s azóta ott működik. 1922-ben a főgimnázium igazgatójává választották. Számos egyházi, tanügyi, történelmi, irodalomtörténeti dolgozata, elvőbb elbeszélése és költeménye jelent meg különböző lapokban. Önállóan megjelent művei: *Ifjúkorom emlékei* (költemények, Karczag 1890); *Károli Gáspár élet- és jellemrajza* (Sárospatak 1890, 2. kiad., u. o. 1891); *Epiaphiumok* (Karczag 1892); *A mi zsinatunk* (u. o. 1892); *Egyházi dolgozatok* (Miskolc 1894); *Végező, minden jó* (népies elbeszélés, Budapest 1894); *A Lórántffyak* (u. o. 1896); *Az ó-klaszikai költészet nevelő hatása* (u. o. 1896); *Patóczy Zsófia* (u. o. 1900); *Beszédek ifjúági istentiszteletekre* 5 füzet (másokkal együtt írta, Debreczen 1899—1903); *Keresztyné egyháztörténelem*, Gergely K. és Kovács L. után átdolgozta és bővítette (u. o. 1904, s azóta több kiadás); *Tompa Mihály, a köllőpap* (Budapest 1901); *A keresztyné egyház története* (2 rész, Debreczen 1903—1904, azóta több kiadás); *A naprágyi ref. egyház rövid története* (u. o. 1906); *Kálvin János élete és reformációja* (u. o. 1909, két kiadás); *Magyar Református Sion* (u. o. 1909); *Kálvin hatása és a kálvinizmus Európa keleti országai-ban*. Fordítás dr. Loesee György után. Függeleklül saját műve: *A helvét reformáció elterjedése Magyarországon és Erdélyben* (u. o. 1912); *Károli Gáspár, a bibliafordító* (u. o. 1913); *Régi történetek* (2 köt., u. o. 1913); *Református egyházunk nagyjai* (4 köt., u. o. 1913); *Mitrovics Gyula írói méltatása* (Sárospatak 1913); *A mai kor és a vallástantítás* (Debreczen 1913); *Debreczeni és sárospataki papok a XVI. században* (u. o. 1917); *Mélius Péter emlékezete* (u. o. 1922); *A Perényiek a magyar reformáció szolgálatában* (Budapest 1923); *Műveltségi állapotok, főként az iskolázás Debreczenben a reformáció korában* (Debreczen 1924). Írt több hittani tankönyvet is. Kiadta *Tompa Mihály reliquiáit* (2 köt., Miskolc 1898, Budapest 1901). Szerkesztette a Sárospataki Ifj. Közlönyt (másokkal együtt, 1884—86); az Igazmondó képes néplapot (1902—1907); a tiszántúli és az orsz. ref. tanáregyesületek évkönyveit (1897—1902 és 1902—1917); a Debreczeni Lelkészi Tárt (XII köt., 1902—1915).

24. *Sz. József*, orvos-tanár, szül. Budapesten 1874 aug. 30. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. 1905-ben egyet. magántanár lett, 1919. megbízták a stomatológiai klinika id. igazgatásával, 1921. egyetemi r. tanár és ugyanezen klinika végleges igazgatója lett; több bel- és külföldi szakgyesület levelező és tiszteleti tagja. Önállóan megjelent művei: *Az argentum nitricum hatásmódja a dentinre* (1902, ennek ered-

ményeit az összes külföldi szakirodalom átvette), Studien und neuere Versuche über Replantation der Zähne (1904, orosz nyelven is); *A caries alveolaris spec. (pyorrhoea) kórok- és gyógytana mai állásának revíziója* (1905); *Fogtómó anyagaink és fogbetétjeink fejlődéstörténete* (1908); *A caries dentis aetiologiájáról alkotott nézetek történeti fejlődésben* (1911); *Gyakorlati fogászat* (1914, 2. bőv. kiadás 1924), az első teljes és eredeti magyarnyelvű fogászati tankönyv.

25. Sz. Józsefné (Homoródszentpáli Szentpály Janka), író, szül. Halmiban (Ugocea) 1831., megh. Budapesten 1908 máj. 5. 1851-ben ismerkedett meg Szabó József volt honvéd őrnaggyal, akit az abszolút kormány a szabadságharcban való szereplése miatt 16 évi várfogságra ítélt; 1856. nőtt ment a szabadságát visszanyert vőlegényéhez. Sz. sok tárcát és politikai cikket írt, külföldi regényeket fordított a fővárosi napilapokba; eredeti szépirodalmi művei, többnyire *Homoród* álnév alatt közölve, a következők: *Agnés* (tört. regény, 1864); *Beszélyek* (1867); *A két nővér* (társadalmi regény, 1879); *Ködfátyolképek* (elbeszélések, 1888). Írt utirajzokat *Budapestről Párisba* c. alatt (1875), egy népies *Arcsmét* (1892), *Egy aradi fogoly levelezése menyasszonyával* c. alatt 1904. korrajzába szerkesztette vőlegényével folytatott levelezését.

26. Sz. Károly, történétíró és bibliografus, szül. Köröstarcsán (Bekés) 1824 dec. 24., megh. Kolozsváron 1890 aug. 31. 1846-ban váltóüggyvédi oklevelet szerzett. 1846-ban Fiumében a tengerészeti első tanfolyamot is elvégezte. A szabadságharc kitörésekor honvéd lett s a főhadnagysággal emelkedett. A szabadságharc elnyomása után egy ideig szülőföldjén húzódott meg; 1850 elején a Teleki-levéltárat rendezte Teleki József gróffal; 1850—55. (a gróf haláláig) dolgozott a Hunyadiak kora első öt kötetén s a gróf halála után (febr. 14.) a hátrahagyott kéziratnyi anyagból még négy kötetet rendezett sajtó alá. Mellekesen régi magyar történeti forrástanulmányokkal és kutatásokkal is foglalkozott. 1859-ben az Erdélyi muzeumegylet könyvtárosa, 1872. a kolozsvári egyetem r. tanára lett, 1882—83. rektor volt. Még 1850. ké-szül. *Prizskosz szónok és bölcsész életéről s történelmirata töredékeiről* megjelent fordítása; *A magyarok hadszerkezetéről Árpád korában*, *Bölcs Leon császár adatai*; *Biborban született Konstantin császár munkái*; *A bolgár-magyar háború Kr. u. 888*; *Előd-pajda*; *A hét magyar nemzetségről*; *A X. századi besenyőkről* szintén ez időkből valók. Kemény József gróffal szemben írta: *Az 1533-iki székely krónika hitelessége*, melyre még visszatért *A székely krónika ügyéről* c. felolvasásában. Mindezek előtanulmányul szolgáltak a székelyek történetéhez, mellyel nem készülhetett el; csupán a *Székely oklevéltár* négy első kötetét (1872—95) s a *Régi székelység* cím alatt összegyűjtött tanulmányait adhatta ki. Nagykorúsn, hol 1855. gimn. tanár lett, magyarra fordította *Thierry Amadé*: *Attila, történeti kor- és jellemrajz* c. művét, majd 1863. az Attila-mondák, 1865. az Attila és utódai történelme a magyarok Európába telepedéséig (2 rész, Pest) magyar fordítását adta

ki. Régi krónikáink védelmére szállt síkra a Budapesti Szemlében *Büdinger Oesterreichische Geschichte-jének bírálata* (1858, II.) és *Béla király névtelen jegyzője és német bíráló* c. értekezésében. Az Árpádok korának forrásait is feldolgozta. Így jelentek meg *A magyar vezérek koráról* írt tanulmányai, melyeket meg bővítve s átdolgozva 1869. *A magyar vezérek kora* c. alatt újra kiadott. Később még megírta: *Péter és Aba s Kun László 1272—90* c. tanulmányait. Szintén ez időbe esik másik vállalatának megindítása: *Magyarország történetének forrásai* magyarra fordítva s a közönség számára magyarzó jegyzetekkel ellátva. A Magyar Tud. Akadémia 1858. tagjává választotta. 1879-ben az Akadémia megbízásából kiadta a *Régi magyar könyvtárt*, melynek 1. kötetében az 1531—1711 közt megjelent magyar nyomtatványok pontos betűsoros könyvszei leírását adja s melyet 1835. a 2. kötet, az 1473—1711. megjelent nem magyar nyelvű nyomtatványok leírásával egészített ki. A 3. kötetet halála után Hellebrand Árpád rendezte sajtó alá. Időközben szerkesztette az *Erdélyi történelmi adatok* 4 kötetét (1862), 1873-ban összegyűjtötte s két kötetben *Sz. K. kisebb történelmi munkái* címen kiadta a folyóiratokban szétszórtva megjelent értekezéseit, majd lefordította *Kritobulosz II. Mehemet élete* c. művét; 1877. Teleki Domokos gróf hátrahagyott irataiból sajtó alá rendezte *A székely határvörtség történetét*, 1881. pedig *Gyulafi Lestár följegyzéseit* (1565—1605) becszította közre. Lefordította Euripides válogatott színműveit és Sophokles Oidipos királyát.

Irodalom. Szilágyi Sándor, Emlékbeszéd Sz. Károly rendes tag felett (Akadémiai emlékbeszédek, VIII. 10.), Budapest 1896; Szádeczky Lajos, Sz. K. emlékezete 1824—90. Különnyomat a Századokból, u. o. 1894; Schilling Lajos, Sz. K. emlékezete, Kolozsvár 1892. Nekrológja az Akadémiai Értesítőben, szerkesztette Szily K., 1891. évf. Itt irodalmi munkássága is össze van állítva stb.

27. Sz. Lajos, költő, l. *Balkányi Szabó*.

28. Sz. Lajos, énekes, l. *Szendrói*.

29. Sz. László (szentjóni), l. *Szentjóni Szabó*.

30. Sz. László, hírlapíró, szül. Szegeden 1877 jún. 20. Szegeden, Budapesten és Nagy-Váradon működött mint újságíró. 1896. visszatért a fővárosba, több lapnál, majd 1901 óta a Budapesti Hírlapnál dolgozott, s 1902 óta a *Kincses Kalendáriumot* szerkesztette s nagyrészt írta. Tárcaírt 1894. *Kalandozások a filozófia országában* c. alatt gyűjtötte össze; ismertebbek emél az Amicus Juventutis álnév alatt kiadott *Pályamutatója* (1901, azóta többször) és *Jókai élete és művei* (1904), mely összegyűjti a költő életére és munkásságára vonatkozó forrásokat. Sz. rendezte sajtó alá a Jókai hátrahagyott műveinek gyűjteményét is. *Körösi* Henrikkel együtt szerkesztette *Az elemi népoktatás enciklopédiáját*. Az Élet könyvei című vállalatnak is szerkesztője volt. Később az Est napilap segédszerkesztője, 1921. az Új Nemzedék fő-szerkesztője lett, 1923-ban Amerikába ment, ahol a Columbia-egyetem magyar nyelvi és irodalmi tanszékére kapott meghívást. 1924-ben visszatért Magyarországra. Újabb művei: *A modern újságírás* (1916); *Magyar festőművészet* (1917); *Athenaeum*. Ötven év egy irodalmi és nyomdai társulat életéből (1918); *A bolsevizmus Magyar-*

országban (1919). Amerikában írta: *Irredenták* (drámai költemény 2 felv.).

31. *Sz. László (bártfai)*, történétíró, szül. Gyöngyösvén 1880 jan. 3. Bölcséleti tanulmányai végeztével, mint okl. tanár 1904. a Nemzeti Múzeum tisztviselője lett, ahol 1908. ór. 1918. osztályigazgató lett. A levéltári osztály vezetője, a Heraldikai Társaság titkára. Önállóan megjelent művei: *A Hunt-Pázmán nemzetségbeli gr. Forgách-család története* (1910); *A Sárvár-Felsővidéki gróf Széchenyi-család története* (I. köt. 1911, II. köt. 1913); *Oklevéltár a gróf Csáky-család történetéhez* I. k. (1919); *Gróf Széchenyi István könyvtára* (1923). A Magyar Történelmi Társulat megbízásából sajtó alá készíti *gróf Széchenyi István levelezését*.

32. *Sz. Lőrinc (gáborjáni)*, író és hírlapíró, szül. Miskolczen 1900 márc. 31. Tanulmányait a budapesti egyetemen végezte. Önállóan megjelent művei: *Póla, erdő, isten* (költ. 1922); *Kalibán* (költ. 1923); műfordításai: Omár Khájám Rubaiját (1920); Shakespeare Szonettjei (1921); Baudelaire: Romlás virágai (1923, Babits Mihályval és Tóth Árpáddal együtt).

33. *Sz. Miklós (nárai)*, a magyar királyi Kuria elnöke, szül. Náraiban (Vasm.) 1821., megh. Budapesten 1907 nov. 28. Előbb Vas vármegyében mint ügyvéd működött. 1845. a magyar királyi kancelláriánál lett tisztviselő, s 1848. Esterházy Pál herceg, a király oldala melletti miniszternél fogalmazó volt. A szabadságharc után ismét folytatta ügyvédi foglalkozását s 1867. Horvát Boldizsár államtitkárnak hívta meg az igazságügyminisztériumba, ugyanakkor orsz. képviselő lett. 1871-ben a budapesti királyi tábla elnökévé nevezték ki. 1882-ben a belső titkos tanácsosi rangot nyerte el. 1888-ban a Kuria elnöke lett. Mint államtitkár fő részt vett Horvát Boldizsár szervezési s kodifikáló munkáiban. Az ezredéves ünnepek során a budapesti s kolozsvári egyetemek tiszteletbeli jogi doktorrá avatták. 1906-ban nyugalmába vonult s a főrendiház élethossziglani tagjává nevezték ki.

34. *Sz. Oresté*, politikus és író, szül. Kövesligeten (Máramaros m.) 1867 okt. 8. Tanulmányai végeztével főispáni titkár lett, majd főszolgabíró Beszterce-Naszód és Bereg vármegyékben. Ezután a belügyminisztériumba került mint min. osztálytanácsos, s a világháborúban közel négy évig a magyar kormány képviselője s a politikai osztály vezetője volt a hadsereg főparancsnokságánál. A forradalom kitörése után a Károlyi-, majd a Berinkey-kormányban Ruzska-Krajna első felelős minisztere lett s előkészítette Ruzska-Krajna autonómiáját. A kommunista tanácskormány kinevezte ruszin népbiztosnak, de ezt az állást nem vállalta. Szerkesztette és kiadta a *Nemzetiségi ismertető könyvtár* vállalatot, ebben jelent meg, mint a vállalat 1. kötete, *A magyar oroszokról — ruténekről* (1914) c. tanulmánya.

35. *Sz. Rikárd (vetési)* író, szül. Szentgyörgyvölgyen (Zala) 1820 máj. 6., megh. Felső-Kázmárkon (Abauj-Torna vm.) 1873 aug. 9. Előbb r. kat. lelkész volt, azután a ref. vallásra tért át és Kolozsvárra tette át lakását. Az Életképekben mint novelláíró vonta magára a figyelmet. *Nők világa*

c. levelei 1847. külön kötetben is megjelentek (új kiad. Pest 1870). A női közönségnek kedvelt írója volt, kivált mint elbeszélő. *Beszédek* c. 3 kötetes gyűjteményét 1856-ban adta ki. Szerkesztette az 1856. megjelent Erdélyi Múzeumot. 1858-ban Pestre költözött. 1860-ban a Kazinczy-albumot adta ki. Sokáig szerkesztette a Divatcsarnokot, a Gyermekebarátot, alapította és szerkesztette a Magyar Bazárt (1866—1873). Sokat fordított is. Munkái még: *Novellák* (Pest 1858); *Vegyes cikkek nők számára* (u. o. 1862); *Újabb beszédek* (u. o. 1863); *Lassu víz partot mos* (regény, 2 kötet, u. o. 1868).

36. *Sz. Sándor*, alispán, író, szül. Máramaroszigeten 1852 nov. 9., megh. u. o. 1918 febr. 1899-ben Máramaros vármegye alispánja lett. A 80-as évektől szorgalmasan írt verseket, elbeszéléseket, tárcacikkeket a fővárosi és vidéki lapokba, s a *Szigeti Lapokat* 1874., a *Máramarost* 1880—1883. szerkesztette is. Önállóan csak *Költevények* (1886) s *Déli nyugó* (1907) című kőtetet jelentek meg. A Petőfi-Társaság 1904. megválasztotta tagjának.

37. *Sz. Zoltán*, botanikus, szül. Budapesten 1882 nov. 25. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Boroszlóban végezte; 1905—1912. asszisztens, 1913. adjunktus lett a budapesti tud. egyetem ált. növénytan tanészke mellett, 1908. egyszersmind az állatorvosi főiskolán magántanár, 1917. u. o. nyilv. rendkívüli tanár, 1912. egyetemi magántanár. 1916-ban a Szent István Akadémia tagjává választotta. 1923-ban kinevezték a tud. egyetemi közgazdasági karon a mezőgazdasági növénytan ny. rk. tanárának. Több növényt neveztek el róla (Fraxinus Szabóana Lingelsh., Cephalaria Szabói Hayek, Knautia Szabói Lengy. és egy kövületet Phylloceras Szabói Prinz). Számos értekezést írt folyóiratokba. Nagyobb művei: *A Knautia gé-nusz monografiája* (1911. a Természeti. Társ. a Bugát-díjjal tüntette ki); *Únntató növények-gyűjtésére* (1913); *A Cephalaria gé-nusz monografiája* (1916. a M. tud. Akadémia Vitéz-díjat nyerte); *A növények szervezete* (1923). E Lexikon-nak is munkatársa.

Szabóhal (állat), l. *Kardos*.

Szabóit (ásv.), l. *Hipersztén*.

Szabókréta, l. *Talk*.

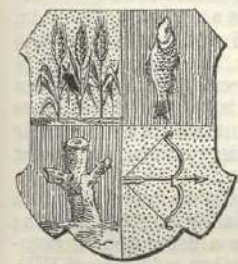
Szabóky, 1. *Adolf*, a magyar ipar apostola, szül. Budán 1821 szept. 9., megh. Budapesten 1880 júl. 22. A kegyesrendbe lépve, tanulmányai elvégzése után Kanizsán 1840. kezdte meg tanári pályáját. 1850-ben Pestre helyezték át, ahol teljes harminc éven át párját ritkító tevékenységet fejtett ki a hanyatló magyar ipar és az iparosok érdekében. A bécsi közoktatásügyi minisztérium 1850. kiadta *Tanrendszertv a gimnáziumokat és reáliskolákat illetőleg* c. munkáját. Számos matematikai kézikönyve tiznél is több kiadást ért. Az érekljvári kódexről két irodalomtörténeti tanulmányt írt: *Régi szent beszédek az érsekljvári kódexből* (1858) és *Szűz szent Orsolya legendája*. Szerkesztője volt a Katholikus Néplap és a Der katholische Christ c. folyóiratoknak s egyik oszlopa a Jó és olesó könyvkiadó-társulata-nak. Ő alapította a budapesti legényegyesületet, melynek 25 éven át vezetője volt; ő agítált a

népbankok, iparszervezési és kölcsönzési pénztárak felállításáért. Nagy érdemei vannak az országos iparegyesület létrehozásában. Élénk részt vett a londoni, párisi, bécsi és hazai kiállítások alkalmával a magyar ipar méltó bemutatásában. A magyar iparosok hálája monumentális síremléket állított emlékének a kerepesi temetőben.

2. Sz. *Alajos (budai)*, statisztikus, szül. Budapesten 1873 szept. 15. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte s államtudományi doktori oklevelet nyervén 1895 elején, ugyanabban az évben a központi statisztikai hivatal szolgálatába lépett. Főleg a gazdasági statisztika, különösen a külkereskedelmi statisztikának szervezésével és ismertetésével tűnt ki. 1920-ban a statisztikai hivatal igazgatója, 1922. h. államtitkár, 1924. pénzügyi államtitkár lett. Az összeomlás után számos tanulmányt írt a magyar gazdasági viszonyokról, a közlekedési kérdésekről, külkereskedelmi forgalmunkról stb. Külön megjelent: *Javaslat a volt Magyar birodalom államadóságának mikénti megosztására nézve* (1922, francia nyelven is).

Szabolcs, Előd fia, a honfoglaló magyar vezérek közé tartozott. A mai Szabolcs falu táján a nép hódolatát fogadta s a föld névével enagy árkot hányata és igen erős várat építette földből, melyet most Sz. várának neveznek. Majd (a Névtelen Jegyző szerint) Erdély határáig jutott. Míg Töbütöm Erdély elfoglalására ment, Sz. Tassal Marót megtámadására indult. Szeghalom vidékén azonban Marót víbézei megakadályozván a Körösön való átkelésüket, Póhalom felé fordultak és visszatértek Árpádhoz. A Marót ellen viselt utolsó hadjáratot már nem Sz., hanem Öcsös és Velek vezette és Sz.-ról nincs is szó többé 937-ig, midőn Ottó császár ellenében ő vezette Zsolt seregének egy részét.

Szabolcs vármegye, hazánk Tisza-balparti részének egyik vármegyéje, határolja É.-on Zemplén és Ung, K.-en Bereg és Szatmár, D.-en Bihar és Hajdu, Ny.-on Borsod és Zemplén vármegye.

Szabolcs vármegye címere.

Területe 4637 km². Sz. nagyterjedelmű, túlnyomóan homokos síkság (nyírség), melyet azonban sok helyen tarkít a részben természetes, részben mesterséges képződményű halmok (ör- vagy úrhegyek, Leshegy, Tetemhegy stb.) nagy mennyisége, a lapályt elborító homokzátónyok közt számos völgytekno képződött, melyekben kisebb-nagyobb töcsák vannak elszórva. E kiterjedt róna egészben véve délen és keleten legmagasabb (140—160 m.), Nyíregyháza, Nagy-kálló, Nyírbátor körül nátriumsókkal gazdag vizű tavak vannak. Egyedül nagyobb folyóvize a Tisza, ezenkívül a nyugati határon még a Taktá vize említendő.

A vármegye területe a megszállás előtt 805,808 kh. volt, azonban Eszeny, Tiszaágtételek és Szalóka községek esch megszállás alatt vannak, úgy

hogy a vármegye jelenlegi területe 793,972 kh.-ra csökkent. A vármegyék rendezésével Ung vármegyéből Záhony és Győröcske, Bereg vármegyéből Nagylónya, Kislónya, Mátyus és Tiszakereseny csatoltattak hozzá 15,059 kh. területtel. Területe $\frac{1}{3}$ -ad részben sík, $\frac{2}{3}$ -ad részben hullámos, dombos, talaja általában homok, a fekete legjobb búzatermőhomok talajból soványabb sárga homok változatáig, mely utóbbi azonban ma már részben szőlő-, részben erdőültetéssel van hasznosítva. A vármegye minden részében kiterjesztett vízlevezető csatornahálózat kiegészítésével igen nagy területek állítottak be a mezőgazdasági termelés szolgálatába.

Eghajlata az alföldi klíma jellemvonásait, a hőmérséklet nagy szélsőségeit és a csapadék ecsékységét tünteti fel.

Termékei, földjének termékenysége folytán sokfélék; a vármegye termőterületéből szántóföld 347,104 ha., kert 2347 ha., rét 24,620 ha., szőlő 6266 ha., legelő 34,551 ha., nádas 581 ha., erdő 16,653 ha. Különösen búza, rozs, burgonya, dohány, cukorarpa, bor, káposzta és dinnye kerül nagy feleslegben a megyéből kivételre. A szőlőművelésnek csak azóta van nagyobb jelentősége, amióta kiderült, hogy a nyíri homok filloxeramentes és egyúttal bizonyos finom szőlőfajok rajta kintinően díszlenek. A Tisza mentén sok jó gyümölcs is terem. Ásványkincsek teljesen hiányoznak. Az állattenyésztés virágzó, szarvasmarhatenyészet országos hírv. Az állatlétszám az 1923-ik évben a következő: 109,923 szarvasmarha, 34,949 ló, 90,798 sertés, 72,960 juh iratott össze, a szarvasmarhánál a köztenyésztés inkább a magyar fajtát, a sertésben a mangalicát kedveli. A lótenyésztés fejlesztésére az 1923. évben 72 állami mén és 127 magánmén szolgált. A vármegye gazdaközönségéből alakult Szabolcsvármegyei Gazdasági Egyesület, nemkülönben kizárólag a nyíregyházi kisgazdákól alakult Gazdaságtársaság Nyíregyházán székel, ezenfelül a vármegyében 17 gazdakör működik.

Lakóinak száma 1869-ben 218,791 volt, 1910-ben ellenben 319,818, 1920-ban 333,683, egy km²-re 73,0 esik s így Sz. vármegye a közepes sűrűségű vármegyék közé tartozik. A lakosok közt van 331,905 magyar (99,5%), a többi idegenajkú, leginkább Szarvas vidékéről ide-telepített tótajkú ú. n. tirpák; a magyarság tíz évi szaporulata 13,865. A nem magyarajkúak közül 1483 (83,4%) beszél magyarul. Híffelekezetek szerint 98,250 róm. kat. (29,5%), 66,048 görög kat. (19,8%), 123,507 ref. (37,0%), 19,156 ág. ev. (5,7%), 248 görögkeleti, 26,262 izraelita (7,9%), és 212 egyéb. A lakosság főfoglalkozása az őstermelés és állattenyésztés; ipara, mely a multban jelentéktelen volt, fejlődött, nagyobb iparvállalata a gőzmalmokon kívül a nyírbátori «Bóni» gyártelep és mezőgazdasági r.-t., a nagyhalászi kendergyár és 3 gépgyár és 1 bőrgyár Nyíregyházán, nagyszövőjeje 59, központi 8, községi 73, egyesületi 11 van. Demecser községben virágzó káposztasavanyító-, olaj- és hordógyár volt, ezeket azonban a román katonaság teljesen leszerelte s a 32 hold területen fekvő gyártelep pusztán áll. A háziipar ezelőtt igen jelen-

tékeny volt, ma a kendertermesztés és fonás-szövé-
s a háború-születte szükség következtében emel-
kedett, a vesszőfonás a tiszamenti községekben
van elterjedve. Nevezetes háziipart űzött ezelőtt
a nyírfaedőrség kihasználásából, de ennek pusztu-
lásával a háziipar e neme is eltűnt. A vármegye
erdészeti szempontból a debreczeni erdőfelügyelő-
séghez, míg ipartügyi tekintetben a nyíregyházi
ker. iparfelügyelőséghez tartozik. A vízi munká-
latokat pedig a Nyíregyházán székelő Nyírvíz-
szabályozó társulat, a Kisvárdán székelő Felső-
szabolcsi Tiszai Armentesítő társulat, a Debreczen-
ben székelő Alsó Nyírvízszabályozó társulat, a Sárospatakon székelő Bodrogközi vízlecsapoló tár-
sulat és a Nagyecsedben székelő Keleti nyírvízszabá-
lyozó társulat látja el. A kereskedelem legin-
kább Nyíregyházán, Kisvárdán, Nyírbátorban
és Polgár községeken központosul. A hiteligé-
nyeket 52 bank és takarékpénztár és 77 szövet-
kezet elégíti ki. Hangya-szövetkezet 149 van.

Közlekedésének fő erei (a Tiszán kívül, mely-
en hajózás folyik) vasutak, melyek 490 km. kiter-
jedésben hálózzák be a vármegyét; a vasutak
hét irány felől Nyíregyházán futnak össze. Állami
útjainak hossza 206 km., a törvényhatósági utaké
488 km., miből kiépített út 400 km., 88 km. ki-
építetlen.

Közművelődés tekintetében még sok a teendő,
a 6 éven felüli lakoságnak 73-40%-a tud írni-olvasni,
a tankötelesek 26%, a a tanyák szétszórtsága
miatt nem járhat iskolába, de ez a szám évenként
kisebbedik. A vármegye területén 342 elemi iskola
van, ehhez csatoltatott Ung vármegyéből 2, Bereg
vármegyéből 6. Ugyanennyi az általános
ismétlőiskolák száma, 1 önálló gazdasági népis-
kola, 4 polgári (1 fiú, 3 leány), 1 állami tanító-
képzőintézet internátussal, 1 kereskedőtanonc-, 7
iparostanonciskola, kisedővoda van 13 községi,
8 állami, 10 ref., 3 állandó, 2 nyári menedékház,
1 árvaház, 1 börtöniskola, 6 gimnázium, 1 felsőbb
kereskedelmi iskola, 1 iparostanoncotthon, 1 ref.
leánynevelőintézet Nyíregyháza székhellyel. Az
alsóbbfokú iskolák a nyíregyházi kir. tanfel-
ügyelőség, a középfokú iskolák pedig a debrecze-
ni kir. tankerületi főigazgatóság hatásköre
alá tartoznak. A szellemi élet központja Nyíregy-
háza.

Közigazgatás. Sz. vármegye 9 járásra oszlik,
1 szolgabírói kirendeltséggel Polgáron és van
enne egy rendezett tanácsú város.

Járás, város	Közsé- gek száma	Lakos- ság száma	Ebből			Lakó- háza- k száma
			magyar	német	tót	
Dada! alsó járás...	13	43,937	42,847	65	8	7,138
Dada! felső "	14	30,904	30,811	40	27	4,618
Kisvárdai "	16	42,813	42,575	160	30	5,923
Ligetfaljai "	8	22,846	22,744	65	4	3,218
Nagykállói "	11	42,309	42,157	69	30	5,843
Nyírbaktai "	18	24,327	24,245	28	24	3,290
Nyírbátori "	9	24,604	24,388	104	7	3,028
Nyírbogdányi "	16	37,412	37,189	37	87	5,155
Tiszai "	19	22,197	22,139	17	13	3,136
Nyíregyházart. város	1	43,240	42,834	186	206	5,734
Összesen ...	129	333,683	331,905	764	442	47,677

E községekhez számítandó még az Ung és Bereg vármegyéből idecsatolt és a tiszai járáshoz
beosztott 6 község 5830 lakossal, 842 házzal.

Amely szó Sz alatt nincs

A vármegyében van tehát összesen az újabban
idecsatolt részekkel együtt 1 rendezett tanácsú
város, 61 nagy- és 73 kisközség, továbbá 622
puszta és telep. A községek általában véve meg-
lehetős népesek, 2000-nél több lakója van 57
községnek, legnépesebbek Nyíregyháza után Uj-
fehértó 11,826, Kisvárdai 11,435, Polgár 11,414
lakossal. Székhelye: *Nyíregyháza*. A nemzet-
gyűlésbe Sz. vármegye 9 képviselőt küld.

Egyházi tekintetben Sz. vármegye róm. kat.
egyházközségei közül 40 az egri érseki, 1 a szat-
mári püspöki, a 38 görög katolikus egyházközség
a Nyíregyházán székelő hajdudorogi püspöki egy-
házmegyéhez, egyetlen ág. ev. egyházközsége a
Nyíregyházán székelő tiszai, 105 ref. egyházköz-
sége közül 10 a Miskolcra székelő tiszáninneni,
95 a Debreczenben székelő tiszántúli kerülethez
tartozik, az izr. hitközségek száma 40, 14 anya-
könyvi kerületben. Állami anyakönyvi hivatala
94 van.

Törvénykezési szempontból az egész vár-
megye a debreczeni kir. ítélőtábla alá tartozó nyíre-
gyházi kir. törvényszék területét alkotja; kir.
járásbíróóságok Nyíregyházán, Nagykállón, Nyír-
bátoron, Tiszalőkön, Kisvárdán vannak, mind
telekkönyvi hatáskörrel felruházva. A vármegye
területére illetékes kir. főügyész Debreczenben
van; kir. közjegyzőség Nyíregyházán 2, Nagy-
kállón, Nyírbátor, Kisvárdai, Tiszalők 1—1
van.

Pénzügyi tekintetben a vármegye a nyíregy-
házi m. kir. pénzügyigazgatóság hatásköre alá
tartozik. 5 kir. állampénztár van és pedig Nyíre-
gyháza, Nagykálló, Nyírbátorban, Tisza-
lőkön és Kisvárdán; 9 pénzügyi biztos kerület
van, Nyíregyháza, Kisvárdai, Kemece, Nagy-
kálló, Nyírbátor, Tiszalők, Mándok, Nyírmada, Nyír-
acsád székhellyel. A dohánybevéltő hivatalok
száma 6 és pedig Nyíregyházán, Nagykállón,
Tiszalőkön, Rakamazon, Nyírbátorban és Pol-
gáron.

Hadügyi tekintetben régebben a vármegye nyír-
bátori és nagykállói járása a szatmárnémeti 5-ik,
a többi járás a munkácsi 65-ik hadkiegészítési
parancsnokság területéhez, hasonlóképpen a 12. és
illetve a 10-ik honvéd gyalogezred területéhez
volt beosztva. A trianoni békekötés az általános
védkötelezettséget megszüntette. Ma a 4-ik huszár
és 12-ik gyalogezred Nyíregyházán és 2 üteg
tüzérség Nyíregyházán van.

Csendőrszárnyparancsnoksága, csendőriskolája
és államépítészeti hivatala Nyíregyházán van;
posta- és távirat-ügyekben a debreczeni igazga-
tóság alá, közutak tekintetében a budapesti VIII.
ker. kir. közúti felügyelő hatósága alá tartozik.
A vármegye területén 38 gyógyszerár és 7 kézi-
gyógyszerár, 106 orvos, 203 baba és 5 kórház
van 759 ágygal.

Története. A névtelen jegyző szerint Sz. vár-
megye nevét Szabolcs vezértől kapta, aki a hon-
foglaláskor ezt a kazárok országához tartozó
területet foglalta el s ide a róla elnevezett várat
építtette, ill. az itt talált, valószínűleg bronz-
kori földvárat megerősíttette. A vármegyébéli régi
helynevek elárulják, hogy egykor itt szlávok is
lakott. A kereszténység kora terjedését látjuk

meg, S alatt keresendő!

abban, hogy itt már Szent István nagy adományt adott az egri püspökségnek. Az 1067. megalapított zásty apátságának — mely Borsodban feküdt — birtokai javarészen szabolcsiaiak.

E korból visszamaradt emlékeink ezek: 1070. a palóc név alatt ismert kunok ága Erdélyen át tört a Nyírségbe és midőn Beregvármegyét is elpusztították, visszatértükben Géza és László hercegek által 1074. Cserhalomnál tönkrementek. 1073-ban Géza herceg Biharban és Nyírben gyűjtött hadat Salamon ellen, 1074. Géza és Salamon között Kemeese községnél ütközött volt. Később I. László Geszterédnél a lázongó besenyőket győzte le s ennek emlékére Kisvárdán templomot építtetett. Ugyancsak Szent László Sz. községnél 1092. gyűlést tartott (1. Sz.-i zsinat.) Az 1241. tatárjárás Sz. vármegyében csaknem mindent elpusztított, de Sz.-ára alkalmasint kikerülte a veszélyt, mert várispánságát 1245. is említik. A középkorban egész a XIX. század közepe körül jóval nagyobb volt a vármegye, mint napjainkban: volt idő, hogy hozzátartozott a mai Hajdu vármegye csaknem egészen, Szatmár és Bihar vármegye egyes részeivel együtt. Területén egymást érte a sok nagybirtok a Kállayak, Báthoryak, Várdayak, Cudarok, Losonczyak, Parlagiak, Rozgonyiak, Zelemérik, Ibrányiak, Pemeházyak, Szakolyiak, továbbá Perényi, Ruthkai, Márki, Madai, Obégányi, Ujfalusi, Upori, Vajai, Bajoni, Sztríti és Tegzes családok kezén. 1437-ben a Nyírségben *Márton* nevű ember vezetése alatt parasztlázadás tört ki, melyet a szatmári és a szabolcsi nemesség leverst a főcinkosokat kegyetlenül kivégeztette. A XVI. században sokat szenvedett Sz. vármegye a török becsapásaitól.

Nevezetes időpont Sz. vármegye történetében Bocskay fejedelemsége, mert a vándoréletet élt, sokszor nemcsak a törökre, de a hazafiakra is veszélyes hajdukat úgy Bihar, mint Sz. vármegyében is ő telepítette le és tette az eddig kártékony népet hasznos polgárokká (1. *Szabadhajduk*). 1619. Bethlen Gábor győzelmes seregéhez Sz. vármegyei nemesség és hajduság is hozzácsatlakozott: Kállóban Lónyay András is hódolt s így Sz. vármegye ismét az erdélyi fejedelemséghez került. 1631. Esterházy nádor Rákóczi ellen hadat vezetett, azonban miután Rákóczi vezérei Bethlen István és Zólyomi Dávid többnyire németekből álló seregét előbb Kállónál, majd Rakamaznál tönkrementek: Rákóczi a király által is elismertetett. 1632-ben a Nyírben Császár Péter alatt rabló pórhadat L. Rákóczy György szétverte — Császár Kasán felmegyeitett, társai megbélyegeztettek, — 1660. a török elfoglalván Váradot, Sz. vármegyében alig maradt hódolatlan hely. 1664-ben a szatmári német őrség a közelébe esett helyeket hódolásra és adózásra kényszerítette s így egyszerre adóztak a királynak, a fejedelemmek, a török császárnak, a magyar és török földesuraknak. De már 1686. Kállóban német őrség van. II. Rákóczi Ferenc idejében az egész Sz. a kurucok kezén volt. Rákóczi bukása után csakhamar itt is elkezdődött a protestánsok ildözése. Így 1730. a zalkodi, semjéni, leveleki templomok elvették s több helyről a református lakosok elűzték. Az újonnan telepített nyiregyházi ág. hitv. evangélikusok is sok

zaklatásnak voltak kitéve Mária Terézia korában.

A XIX. század nagy politikai mozgalmában Sz. vármegye igen jelentékeny szerepet vitt. 1836-ban Kállóban véres vármegyei tisztújítás volt, 1848-ban csapatostul seregetek a honvéd zászló alá. 1849. júl. 29. 15—20,000-nyi orosz sereg vonult Sz.-ba, kik ellen Kossuth júl. 10-én általános népfelkeléstrendelt el. A szabadságharc leveretése után szeptember 27-től fogva osztrák sereg foglalja el a vármegyét s megkezdődik az ostrom-állapot. A Bach-korszak bukásával csak 1860. kezdődött az ébredés, amikor gróf Degenfeld Imre elnöklte alatt Nyiregyházán a szabolcsi gazdasági egyesület megalakult. 1876-ban Nagyállóból a vármegye székhelye Nyiregyházára tétetett át s 1914. ide helyeztetett a magyar gör. kat. püspökség. Az 1914—18. évi világháborúban Sz. vármegye flai kezdetben főleg az orosz galíciai, közben a román, majd az olasz fronton harcoltak vitézül, később azonban a német és francia harc-terén és szanaszéjjel a világháború színterén mindentűt folyt szabolcsi vér.

Szabolcs, kisközség Szabolcs vármegye dadai felső járásában, (1920) 591 magyar lakossal, régi ev. ref. templommal. Régi nevezetes földvára a hagyomány szerint Szabolcs vezértől ered, de építmódja régibb időre vall. A várnak alakja háromszög. A K.-i leghosszabb sánca 349 m., az ÉNy.-i 303 m., a DNy.-i 227 m. hosszú. A vár sáncaival együtt 3-3 ha területen fekszik. A sáncaok magassága 20—30 m. között van. A földvár egyik oldalán a Sz. i szőlőbirtokosok kitűnő szőlői, belsejében temetők vannak. A magas földhánys tetején Szabolcs vezér milleniumi emléke áll. L. még *Szabolcs* vezér.

Szabolcsbáka, kisk. Szabolcs vm. kisvárdai j.-ban, (1920) 1266 magyar lak.

Szabolcsbányatelep, 1. *Mecsekszabolcs*.

Szabolcsi, 1. *Lajos*, író, Sz. 2. fia, szül. Budapest 1839. Egyetemi tanulmányait Budapesten, Münchenben és Párisban végezte. 1915-ben átvette az *Egyenlőség* szerkesztését; lapját a proletárdiktatura 1919. megszüntette ugyan, de még ez év szeptemberében újra megindult és erős harcot folytat az antiszemita törekvésekkel. Számos polemikus cikkben, röpiratban védelmezte a zsidóságot a támadások ellen; így *Mi az igazság* címen Ágoston Péter A zsidók útja c. munkájának cáfolásával; összegyűjtötte az elesett zsidó ifjakról szóló hivatalos adatokat; szervezte a numerus clausus miatt külföldre ment zsidó egyetemi hallgatók segítőakcióját. Önállóan megjelent művei: *Vasárnapok* (költ., 1910); *Nagy Ignác vígjátékai* (tanul., 1911); *Rokoko* (költ., 1913); *A föld* (regény, 1914); *Zsidó diákok könyve* (1917); *A csillag fia* (tört. reg., 1918); *A leveleki menyegző* (magyar khasszideus tört., 1920); *Az áruló* (zsidó tragédia, 1922).

2. *Sz. Miksa*, hírlapíró, szül. Nyirturán (Szabolcs vm.) 1857 aug. 27., megh. Balatonfűreden 1915 jún. 17. A zsidó papi tanulmányokat végezte, de rabbi pályára nem lépett. 1884-ben Budapesten átvette a Pester Jüdische Zeitung szerkesztését, 1886. megvette az *Egyenlőség* c. zsidó felekezeti lapot s azt a magyar zsidóság vezető organumává

fejlesztette. Nagy része volt 1891—94. a magyar zsidók recepciója előkészítésében, 1912. megindította a magyar-zsidó autonómia mozgalmat, megalapította 1913. a Jewish Territorial Organisation önálló magyar szervezetét, a magyar zsidók telepítő egyesületét. Számos cikkén és fordításán kívül, melyek közül külön megjelentek Szanhedron talmudkötetének ágádái, önálló művei: *Gyöngyszemek a Talmudból* és a *Midrasból* (1889—1912); első füzet 1903); *Olasz zsidók között* (1905); *Utazás a Szentföldön* (1905); *Német zsidók közt* (1906); *Római utam* (1911); *Sétaközben az Adria partján* (1913); továbbá *Hivtára* (1906); *Zsidó témák* (elb. 1907). Szerkesztette Graetz után a zsidók egyetemes történetét (1906—1909, 6 kötet); *A Meturgeman* című tudományos gyűjtőrovathat teológiai tanulmányai jelentek meg. Számos röpiratot is írt politikai, egyházpolitikai és tudományos kérdésekről.

Szabolcsi zsinat, a magyar egyházi és politikai törvényhozásban igen nevezetes. Szt. László tartotta 1092 máj. 20. Szabolcson a Tisza mellett nemesak a papság, hanem az urak és a nép nagy részvételével is. Ez a zsinat szabályozta a papok házasságát, de törvényesnek nyilvánította az eddig is elismert első házasságot. Templomok építése és fölszerelése, az egyházi javak megtartása érdekében több intézkedés történt; rendezték a tizedszedést, megállapították az egyházi ünnepeket és gondoskodtak magtárakról. Az év első napján karácsony első napját rendelték, tiltották a pogány módra való áldozást, rendezték a zsidók és izmaeliták viszonyait és szigorú törvényeket hoztak a női becsület és a családi élet biztosítására.

Szaboloska Mihály, költő, szül. Ókésken (Pest vm.) 1862., szegénysorsú, de igen jó emberek gyermekének. Kecskeméten és Szarvason végezte a gimnáziumot, azután Debreczenben lelkészi pályára készült. Mint végzett teológus két évig (1890—1892) Genfben és Párisban hallgatott teológiai és irodalomtört. tárgyakat. Onnan hazaküldött költeményei újszerűen közvetlen hangjukkal országos feltűnést keltettek. 1892 őszén Felfaluban (Szászrégen mellett) megválasztotta a ref. gyülekezet lelkészének. 1899 januárjában a temesvári református lelkészi állást foglalta el s azóta ott működik. A temesvári Arany János társaságnak is elnöke. Mint debreczeni főiskolai szénior adta ki első könyvét, egy kötet tárcát, *Időtöltésül* címmel (1890). Az ottani Csokonai-kör 1891. bocsátotta közre első verses gyűjteményét: *Költemények* (3. kiad. 1905). További kötetei: *Hangulatok* (Budapest, 1894, mely költői jelentőségét először érezte a közönséggel (4. kiad. 1914), *Újabb versek* (u. o. 1898, 2. kiad. 1909); *Versesek* (a Magyar Könyvtárban 1898); *Szabad órák* (Bpest 1901); *Áhítat, szeretet* (válásos és családi költemények, u. o. 1903, 3. kiad. 1912); *Csendes dalok* (1904, 1911, 1912); *A magam ösvényén* (u. o. 1907); *Dalok hazulról és egyéb versek* (u. o. 1911; 2. bővített kiad. 1911); *Szívem szerint* (versek, 1912—1915, 1916); *Háborús versek könyve* (1916, anthologia, többek verseiből); *Eszmények, álmok* (Temesvár, 1922);

Válogatott versek könyve (u. o. 1922). A Kisfaludy-Társaság 1899., az Akadémia 1908. tagjává választotta. 1921-ben a Petőfi-nagydíjjal tüntette ki a Petőfi-Társaság. Sz. egyike kiválóbb élő lírikusainknak. Érzésének tiszta tisztaságával és naivnak tetsző mélységével, kifejezésének egyszerűségében sokat mondó magyarságával visszatért a magyar líra nemzeti jelleméhez és ritmusához. Témái szerelem, család, haza, természet és vallás s az egyszerű szívek igaz érzései; műformái a dal és a dalszerű kis kép; jellege az érzés és a kifejezés igazsága, a hang őszinte kedvessége és a nyelv sajátos lírai közvetlensége.

Szabolcsvármegyei helyi érdekű vasút. A nyíregyháza—mátészalkai és nyíregyháza—vásárosnaményi h. é. vasutak egyesítése folytán létesült. Vonalai: I. az 1887 aug. 20. megnyílt nyíregyháza—mátészalkai fővonal, az 1911 aug. 19. megnyílt nagykálló—nyíradonyi szárnyvonal; II. az 1904 dec. 13. megnyílt nyíregyháza—vásárosnaményi fővonal az 1912 szept. 28. megnyílt nyírbakta—kisvárdai szárnyvonalal. Rendes nyomtávú, gőztüzemű, a Máv. kezelésében. Üzleti hossza 164.9 km.

Szabolcsveresmart, kisközség Szabolcs vármegye kisvárdai járásában, (1920) 1373 magyar lakossal.

Szabolcsy Antal, szakíró, szül. 1871. Jogi tanulmányai végeztével az államvasutak szolgálatába állott. Az újabb időbeli fejlett magyar közlekedési szakirodalomnak úttörő munkása. 1899-ben megindította a *Vasuti Szemlét*, 1906-ig szerkesztette a Vasuti és Hajózási Hetilap-ot, 1906-ban átvette a Vasuti és Közlekedési Közlöny szerkesztését. Önálló munkái: *Mennyit kell az államvasutaknak jövedelmezniük* (1905); *A vasútgazdaságtan elemei* (1908); *A vasútagazgatási kérdés, különös tekintettel államvasutunkra* (1909); *A közlekedés története* (1910); *A személytarifák emelése az államvasutaknál* (1912); *Irányváltás államvasutunk bevételi politikájában* (1914). Ezenkívül a bel- és külföldi szaklapokban számos közlekedéspolitikai cikke jelent meg. Munkatársai Lexikonnak is.

Szabolit, fekete, úszó, átlátszatlan testecske a mariposai (Kalifornia) kvare folyadékzárványában, melyet Pantotsek észlelt (Földtani Közlöny 1879) és Szabó József tanár tiszteletére nevezett el.

Szabómadarak (állat), l. *Állatalkások*.

Szabóméh (állat), l. *Megachile*.

Szabóné Nogáll Janka, l. *Szabó Endre*.

Szabott ár (ném. *fester Preis*, franc. *prix fixe*, ang. *fixed price*), az eladó részéről megállapított eladó-ár, mellyel szemben a vevő részéről az alkut kizárja. A Sz. rendszere mind a kereskedőre, mind vevőörére nézve igen előnyös, mert emeli a kölcsönös bizalmat; a kereskedő megkapja a maga gondosan kikalkulált nyereségét, a vevő pedig pénzéért megfelelő jó árut kap.

Szabunosi, falu, l. *Baku*.

Szabványos ürszelvény. A vasutak mentén az állomásokon és a folyópályán az építményeket nem szabad bizonyos távolságoknál közelebb létesíteni, nehogy a járóművek és rakományok közlekedését gátolják. A szabadon tartandó tér méretei

a szabványos úrszelvényen vannak kitéve. A német vasútegytel úrszelvénye számos vasútnál érvényes. A m. kir. államvasutak úrszelvénye fő méreteiben azzal megegyez, sőt az alsó méreteiben még kevéssel nagyobb is.

Szabványosság. A vasúti áruforgalomban a szállítási díj kiszámítása céljából bizonyos meghatározott szállítmányok súlya szabályzatban előre meg van állapítva. Pl. egy drb ló feladása esetén a szabványosság vagyis *egységesség* 1400 kg.; több drb feladásánál és egy kocsiba való rakásánál drbonkint 700 kg. Az egységességet megállapítják a szállítmányok átlagos súlya alapján, vagy a szállítási díj megszabása szempontjából tetszésszerűen minimális súlyban; pl. egy rakott butorszállítókosci szabványossága legalább 5000 kg.

Szabványoszerződés. Általánosságban azok az egyöntetű szövegezésű szerződések, melyek egyazon célt szolgálnak s mindegyik szerződő féllel szemben ugyanazon határozványokat szabják meg. Pl. tömeges adásvételkor számos eladó vagy vevő-félel kell a szerződést egyenként, külön-külön megkötöni. Így parcellázáskor vagy vasúti kisajátításoknál a felek már rendszeren nyomtatott szövegű szerződéstírnak alá, melyben csak a változó adatokat (nevek, terület nagysága, vételár stb.) tölthetik ki kézírással. A vasúti szakirodalomban a Sz. fogalmával szűkebb értelemben azt az 1893-ban létrejött *üzletkezelési szerződést* jelöljük meg, melynek feltételei mellett a m. kir. államvasutak az egyes helyi érdekű vasutak üzemének kezelését elvállalta. Ez a szerződés taxatív felsorolja azokat a tonnakilométerikus, önköltségi díjtételeket, amelyek az illető helyi érdekű vasút bruttóbevételeiből az üzemvitel költségei fejében a MÁV. javára esnek. Az újabb épült vicinális vasutaknál (1905 óta) már eltértek az idejéttmulta szabványoszerződéstől és a bruttóbevételek százalékos megosztásán alapuló *üzletkezelési szerződéseket* alkalmazták, melyek a bevételek leszámolását egyszerűsítették.

Szachalin, sziget, l. *Szakhalin*.

Szacharátok, l. *Saccharátok*.

Szaccharóz, l. *Cukor*.

Szacsal (*Säcel*), kisk. Hunyad vm. hátszegi j.-ban, (1910) 437 román lak., petroleumforrásokkal. (Tr. R.)

Szacsúr (*Sacurov*), kisk. Zemplén vármegye varannói j.-ban, (1910) 1144 szlovák lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Szacsva (*Saciova*), kisközség Háromszék vármegye sepsi járásában, (1910) 302 magyar lakossal. (Tr. R.)

Szacsvaj, 1. *Imre*, az 1848–49. szabadságharc vértanúja, szül. Sályiban (Bihar vm.) 1818 nov. 1., kivégezték Pesten 1849 okt. 24. Mint Beúthy Ödön jurátusa került fel az 1839-iki országgyűlésre, később Nagyváradon folytatott ügyvédi gyakorlatot. 1848-ban Nagyváradon orsz. képviselővé választották s ebben a minőségében mindvégig kitartott a szabadságharc ügye mellett. A debreczeni országgyűlésen egyike volt Kossuth legbizalmasabb híveinek s egyik vezetője a radikális csoportnak. Mint a képviselőház jegyzője, aláírta a függetlenségi nyilatkozatot, amiért

halálra ítélték s bitófán ki is végezték. Emlékszóbrát (Margó Edéttől) 1907 márc. 15. leplezték le Nagy-Váradon.

2. *Sz. Imre*, színész, szül. 1854 okt. 10. Szini pályáját 1874. kezdette vidéken. 1884-ben a kolozsvári Nemzeti Színháztól a budapesti Nemzeti Színházhoz szerződött, melynek 1909. örökös tagja lett. 1913-ban nyugalomba vonult. Szerepköre hős és jellemszínész volt, a régebbi patetikus iskola stílusában játszott, de alakításait mindig megértés, erő és magyarosság jellemezte. Főbb szerepei: Othello, Lear, Petur bán, Bannai Gerő, Gáspár király (Karácsonyi álom) stb. — Felesége, *Boér Emma*, szül. Keszthelyen 1854 okt. 18. Pályáját a kolozsvári Nemzeti Színháznál kezdte. 1884 óta a budapesti Nemzeti Színház hősnője volt.

3. *Sz. Sándor* (*lécfalvi és eszterneki*), az első nevezetesebb hírlapíró, szül. Vécsen (Maros-Torda) 1752., megh. Kolozsvárt 1815 máj. 15. Kolozsvárt, majd Debreczenben tanult és rövid külföldi utat tett Német- és Franciaországba. 1780-tól Pozsonyban részt vett az első magyar hírlap (a M. Hirmondó) szerkesztésében; e lapnak később ő lett szerkesztője. 1787-ben Bécsben megindította a *Magyar Kurir* c. politikai lapot és társalapítóját, a *Magyar Muzsát*, melyeket 1793-ig szerkesztett. Két hírhedt pamfletjét: *Zakkarüásnak, a pápa titkos íródeákjának Rómából költ levelei* (1786) és *Az Izé purgatoriumba való utazása* (1787) sértő gúny jellemzi és kíméletlen hang, mellyel a vallás kérdését szóvá teszi; ő ellene írta *Szaitz* Leo egri szervita barát Igaz magyar c. könyvét. De Sz. a nemzetiség mellett is küzdött, *Hazafiak titkora* c. röpiratában (Pest és Kassa 1790) s lapjában is. Írt csipős, szatirikus verseket is, Blunauer modorában. Szabadelvi irányúért 1793. Ferenc császár kormánya eltiltotta a Kurir szerkesztésétől s távoznia kellett Bécsből. Kolozsváron telepedett meg, ahol szintén a műveltségnek és nemzeti nyelvnek volt terjesztője. V. ö. *Jakab Elek* (Figyelő XI., XII.), *Kemény József* gróf (Új M. Múzeum, 1856, I.), *Ballagi Géza*, A politikai irodalom (1888).

Szad (*szat*), számi úrmérték, körülbelül 12·5 l.

Szád, a varsának töleseralakú bejárója.

Szada, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. güdöllői j.-ban, (1920) 1542 magyar lak., villamos vasúti állomás távíróval, postahivatal. Gyönyörű fekvésű szőlőhegyein számos nyaraló épült. Gyümölcstermelése jelentékeny.

Száda, az akna vagy tóró külső nyílása; hordón a felső lyuk neve.

Szádafúró, l. *Kádárság*.

Szadagora, város, l. *Sadagora*.

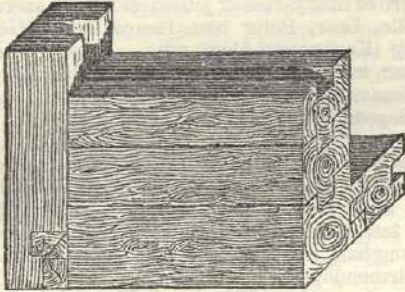
Szada Jakkó (*Sada Yacco*), japáni színész. Egyszerűgése volt, mikor férjhez ment Kavahamí Otino képviselőhöz, aki később színtársulatot szervezett s mint színigazgató vette észre felesége hivatását. Sz. többször tett társulatával európai körutakat, 1900. és 1901. járt Budapesten is. Műsorába, bár átdolgozott formában, európai darabokat is felvesz, valamint játéka is némileg eltér a hagyományos japán színjátszástól, bár benne is megvan a stílizálás és realizmus sajátos vegyüléke. V. ö. *Barther* Ch. könyvét: *Sada Jakkó* (London 1904).

Szádálás, pallóknak és gerendáknak száda-csappal és eresztékkel való összekötése, hogy azok szilárd mennyezetet vagy falat alkos-

1. Ábra. Palló-szádálás.

sanak. Az első esetet a pallókkal az 1. ábra mutatja; a 2. ábra u. n. szádfalat (szádalt falat)

2. Ábra. Szádalt fal.

mutat, amilyeneket alapozásoknál, gátaknál, zsilipeknél stb. használnak. L. még *Fakötések*.

Szádalmás (*Jablonov*), kisk. Abauj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 853 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szadalmélek v. z. Aquarii, a Vízöntő csillagképek legfényesebb csillaga, mely harmadrendű.

Szadder, l. *Szedder*.

Szaduceusok (új-héb. *cedúkim, cadokiták*), zsidó felekezet, melyet a zsidó hagyomány a Kr. e. 3. sz. első felében élő Cádokra vezet vissza. A köztük és a farizeusok közt úgy társadalmi és politikai, mint vallásos tekintetben főnforogó ellentétek, melyek gyakran nyílt ellenségeskedéssé fajultak, nem csekély mértékben sietteték a zsidó állam romlását. A Sz. a papok és a velük szövetséget arisztokraták pártja volt, mely kezében tartotta az állami hatalmat, a világi és papi főbb hivatalokat és feltékonnyen örökös kiváltságai és a papi intézmények fölött. Azért egyrészt kacérkodtak a görög, szír és római hatalommal, másrészt pedig állást foglaltak a néppártot alkotó farizeusok ellen, kik azt vitatták, hogy a szentírás tanulmányozása és gyakorlata nemcsak a papoknak, hanem a népnek is joga és kötelessége. A Sz. számára csak a törvény betűje volt mértékadó, az élőszóbeli hagyományt elleneztek és kárhoztatták. Tagadták a halhatatlanságot, a túlvilági életet és a feltámadást; az ember feltétlen ura szabad akaratának, melyre Isten nem gyakorol befolyást. Angyalokban és szellemekben nem hittek. A szentírás szószentírti alkalmazására, valamint a vallásos gyakorlat számos részletére nézve egyetértettek a szamaritanusokkal (l. o.). A zsidó állam hanyatlása meggyöngyöztette, bukása pedig megtörte őket; a talmad lezárásának ideje körül végképp eltűnnek; irodalmában mint eretneknek szerepelnek. Tanaiknak, úgy látszik, közvetlen örökösei és folytatói a karaiták (l. o.).

Szádeczne (*Súdecně*), kisk. Trenčén vm. vágbesztercei j.-ban, (1910) 208 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szádeczky-Kardoss (*szádecznei és kardossfalvai*), 1. *Gyula*, geológus, szül. Pusztafalun (Abaúj-Torna) 1860 dec. 30. 1884—90-ig Szabó József mellett tanársegéd volt a budapesti tudományegyetemen; 1889—90. külföldön szak tanulmányokat végzett, így a párisi College de Franceban. 1890—96-ig a budapesti református főgimnáziumban volt tanár, 1891—96. a budapesti tudományegyetemen magántanár, 1896. a kolozsvári egyetemre nevezték ki az ásvány- és földtani tanszékre r. tanárrá és az intézet igazgatójává. A kolozsvári egyetemnek 1911—12. rektora volt. Tudományos téren az ásványtan és földtan valamennyi szakjában dolgozott, legkedvesebb működési tere azonban a kitöréses kőzetek tanulmányozása. Kétszázat megközelítő dolgozatai a magyaron kívül német, francia, valamint angol nyelven jelentek meg szakfolyóiratokban; nemzetközi kongresszusok kiadványaiban. Megalapította az *Erdélyi muzeumegylet ásványtárának Ertesítője* folyóiratot, amelyben több értékes jelent meg. Nagyobb művei: *A Tokaj-Eperjesi hegység geológiai viszonyai* (1889); *A Zempléni Sziget-hegység* (1897, a Természettud. Társaság Bugáth-díjával kitüntetve); *A Vlegyásza és Biharhegység geológiája* (1901, 1904); *Verespatak kőzeteiről* (1909); *Az Erdélyi Medence tektonikájához* (1913); *Tudományok Erdélyben* (1914).

2. *Sz. Lajos*, történetíró, az előbbinek bátyja, szül. Pusztafalun (Abaúj vm.) 1859 ápr. 5. Egyetemi tanulmányait Budapesten és Bécsben végezte. 1880-ban bejárta Oláhországot és Galiciát s az oláh és lengyel levéltárakat átkutatta. 1883 tavaszán Odessalchi Artur herceggel a bukovinai székelyek hazatelepítését intézte. 1883 szept. a budapesti egyetemen magántanár lett. 1888. az Akadémia levelező tagjává választotta, közben, mint a Történelmi társulat másodtitkára, a Századok folyóirat segédszerkesztője volt. 1891-ben kinevezték a kolozsvári egyetemre a magyar történelem r. tanárává. A székely történelmi pályadíj-alap intéző bizottsága Szabó Károly halála után 1892. őt bízta meg a székelyek történetének megírásával. 1895-ben a Zichy-expedíció egyik tagja volt s megírta az expedíció naplóját a kaukázusi és középázsiai kutató útról. 1900-ban a párisi világiállításon a magyar pavillon egyik rendezője s az erdélyi műkinészek összegyűjtője volt. 1903-ban Konstantinápolyban járt, mint a Rákóczi-zarándoklat egyik vezetője s felkutatta Kis-Ázsiában Thököly Imre és Zrínyi Ilona egykori lakóhelyét Izmiden túl. 1910—11-ben a kolozsvári egyetem rektora volt. A világháború alatt, mint hadtörténetíró, bejárta az orosz-lengyel, szerb, albán harctereket, részt vett Erdélyben a nagy-szebeni és brassói döntő ütközetekben. A román megszállás miatt 1919. neki is távoznia kellett Kolozsvárról. 1920-ban nemzetgyűlési képviselőnek választották. A Szegeden elhelyezett kolozsvári Ferenc József egyetemen továbbra is a magyar történelmet adja elő. Főbb munkái: *Mihály havasalföldivajda Erdélyben 1599—1601* (Budapest 1882); *Báthory Zsigmondné, Mária Krisztiána* (u. o. 1893); *A gróf Haller-család története* (u. o. 1886); *Békés Gáspár életrajza* (u. o.

1887); *Báthory István lengyel királlyá választása 1574—76* (u. o. 1889); *Izabella és János Zsigmond Lengyelországban 1552—1557* (u. o. 1888); *A céhek történetéből Magyarországon* (u. o. 1889); *Az első magyar postaszervezet és az erdélyi posták a fejedelmek korában* (u. o. 1890); *Kovacsóczy Farkas 1586—94* (u. o. 1891); *A Habsburg-ház lengyel királyságra törekvése a XVI. sz.-ban* (Kolozsvár 1892); *Fogaras vára és uradalma történeti emlékei* (u. o. 1892); *Szerémi György élete és emlékirata* (akadémiai értekezés, Budapest 1892); *Régi magyar turisták és utazók* (u. o. 1892); *Kovacsóczy Farkas levelezése 1577—94* (u. o. 1893); *Erdély és Mihály vajda története 1595—1601* (Temesvár 1893); *Széky oklevéltár* (Kolozsvár 1895—1898, hét köt.); *Gróf Bethlen Kata élete és végrendelete* (Budapest 1895); *A kolozsvári Báthory-ház legendája* (u. o. 1897); *Kaukázusi utazás* (1898); *Údvarhely vármegye története* (Jakab Elek művének folytatása 1691—1848-ig, 1900); *Régi erdélyi lakodalom* (Kolozsvár 1901); *Magyarország története I. II. (1902)*; *Br. Apor Péter verses művei és levelei* (1903); *Konstantinápoly és magyar emlékei* (1903); *A csiki székely krónika* (1905); *II. Rákóczi Ferenc Erdélyben* (1907); *Erdély történelmi hivatása a magyar nemzet és állam fentartása körül* (Kolozsvár 1907); *A székely haladás szervezése* (Budapest 1908); *Gr. Bethlen Lajos önéletírása* (Kolozsvár 1908); *Dalmáciában, Hercegovinában és Boszniában* (1911); *Iparfejlődés és céhek története Magyarországon 1307—1848* (Budapest 1913); *Bethlen Gábor és Illésházy Gáspár levelezése* (1914); *Bethlen Gábor és Trencsén vármegye* (1915); *Przemyszlől Bressz-Litovszkig* (1915), amely a harczenén végzett hadtörténeti tanulmányainak eredménye; *A székely puccs 1877-ben* (Budapest 1920); *Gr. Bethlen Miklós rabságában írt Emlékiratai, Imádságai* (u. o. 1923). Kiadásra vár: *A székelyek története és alkotmányja*. 1920-ban Budapesten külön előadták *Régi erdélyi lakodalom* korrajzát.

Szádelő (*Zádel*), kisk. Abauj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 202 magyar lak. A község mellett van a regényes szépségéről ismert *Sz.-i völgy*, hatalmas sziklahasadék, melynek részletei közül a Cukorsüveg, a Királykút, Hollókő, Hólyuk és egy kis, eddig még kikutaftan jégbarlang válnak ki. A völgyhöz többféle mondat fűznek, így a Szt.-László-féle legendához hasonló monda itt is el van terjedve; a Királykút vizéből pedig állítólag IV. Béla király ivott. (Tr. Cs.-Szl.)

Szádfal, l. *Szádalás* és *Alapozás*.

Szadik pasa, l. *Czajkowskí*.

Szádja (*Zadya*) vára a mai Krassó-Szörény vm. E.-i részén, közel a Maroshoz, Kápolnás falu mellett állott. A Garai-családé, később a lindvai Bánflaké és Korvin Jánosé volt. V. ö. *Csánki*, Nagy. tört. földrajz (I. 762.).

Szado (*Szaszu*), japáni sziget, Nipon Ny.-i partvidéke E.-i részén, 869 km² területtel, kb. 112.000 lak. Ismeretes arany- és ezüstbányáiról. Főhelye *Aikava*, kb. 12.000 lak.

Szádokfa, **száldokfa**, **szöldökfa**, **szódokfa**, **szoldokfa**, **zádokfa**, a hársfa régi, mítoszi neve.

Szádor (növ.), l. *Orobanchae*. — *Sz.-félék*, l. *Orobanchaceae*.

Szádorja (növ.), l. *Satureja*.

Szadow, helység a volt orosz Vilna kormányzóságban; 1915. május 5. és 6. az oroszok itt súlyos veszteséget szenvedtek. Most Litvániához tartozik.

Szadrázám, a török nagyvezérnek, a miniszterelnöknek a neve. Újabban, a reformkorszak óta, a modernebb *bás-názir* kifejezés a szokottabb.

Szadudvarnok (azelőtt: *Udvarnok*), kisközség Abauj-Torna vm. tornai j.-ban, (1910) 442 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szadullah pasa, török államférfi és író, szül. Erzerumban 1838 júl. 7., megh. Bécsben 1891 jan. 18. Már 1855. alkalmazták Konstantinápolyban a fordítóirodában, 1871. nagydragomán, 1873. államtitkár, 1874. a semmitőszék elnöke, később kereskedelmi miniszter lett; 1877. berlini, 1883. bécsi nagykövet, ahol haláláig működött. Különösen mint műfordító tűnt ki. L. *Török irodalom*.

Szadvár, l. *Szárdvára*.

Szadvárborsa (*Borzová*), kisk. Gömör és Kishont vm. rozsnyói j.-ban, (1910) 423 magyar lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szadvörösmart (*Virismort*), kisk. Krassó-Szörény vm. marosi j.-ban, (1910) 289 román lak. (Tr. R.)

Szafákisz, afrikai város, l. *Szafaks*.

Szafán (állat), a szirti borzok (*Procyon*) neve a bibliában.

Szafar (arab.), törökös ejtése *Szefer*, a mohammedán holdév második hónapjának neve.

Szafar, város, l. *Dhafar*.

Szafata-öböl (*Szafotu-öböl*), tengeröböl a Szamoa-szigetcsoporthoz Upolu szigetének déli részén a Csöndes óceánban; partvidékén kakaót és kacsukot termelnek.

Szafed, város Beirut kisázsiai török vilajetben híres zsidó rabbiiskolával; kb. 20.000 lak.

Szaffaridák, perzsa uralkodó család, mely 872—901. uralkodott. Nevét alapítójától, *Jakub ben Leisztól* kapta, ki ifjúkorában rézműves (*szaffar*) volt. A Sz. uralmának a *Szamanidák* vetettek véget.

Szaffi (arabul *Aszfi* vagy *Aszaffi*), mintegy 27.000 lakosú város Marokkóban az Atlanti-óceán partján, a szaffilán- vagy szattján-bőr kikészítéséről nevezetes.

Szaffián a. m. szattján.

Szafflorit (*safflorit*, ásv.), kobaltarzenid CoAs₂, összetétele a smaltinnal azonos, de rombosan kristályosodik, gyakran négyes ikrekben (ú. n. *szpatiopirit*); őnféhér, sötétre futtatódik, karca szürkésfekete, fémfényű, opak. Lelelőhelye: Bieber, Wittichen és Schneeberg Németországban; Tunaberg Svédországban.

Szaffói vers, l. *Sapphói vers*.

Szafi, marokkói város, l. *Szaffi*.

Szafir (*zafir*), l. *Korund*

Szafiór, **szaflórsárga** (növ.), l. *Carthamus*.

Szafraninok (*safrafinok*), oly diaminoazinok, melyek legkevesebb három benzolgyűrűt tartalmaznak. Jól kristályosodó, vízben könnyen oldódó vegyületek, erős bázikus jelleggel és sárgás vő-

röstől ibolyáig menő legkülönböfélé színárnyalatokat adnak. A legegyszerűbb a *fenoszafranin* (phenoszafranin), mely phenylammonium vegyülete a szimmetrikus diaminophenazinnak. Az ipari szafranin túlnyomó része *toluszafranin*

Szafranin jól fest cersavba áztatott gyapotot, selymet, de az így nyert színek nem fényállók.

Szafrol (*safrol*), l. *Illanó olajok*.

Szafrozín (*safrosin*), dinitrodibromfluoreszcén-nátrium vegyülete. Eosinból nyerhető, sárga festék, hígítva kékes vörös színűvé válik.

Szag, l. *Illat és Szaglás*.

Szaga, város Kiusiu japáni szigeten, Hizen tartományban, (1918) 38,547 lak.; egykor Nabezsima daimijának volt székhelye.

Szaga, számi arany- és ezüst-súlymérték kb. 5 mg. értékben.

Szagajók, az ú. n. szibíriai tatárok egyik finn-szamojedokkal keveredett ága a Szaján- és Altáj-hegység vidékén.

Szagany, az *ozmium* rossz magyar neve.

Szagapén (*Sagapénum*), gummigyanta, mely valószínűleg egy ferula-fajtól származik. Indiában árulják. Szaga foghagymaszertől s fűszernek meg orvosságnak használják.

Szagar, a Gangesz deltájának egyik szigete, melyen hajdan 200,000 ember is lakott, de katasztrófális tengerrengések (1688, 1864) következtében sok lakója elveszett. Híres zarandoklőhely és meteorológiai állomás.

Szagazik (*Zagazik*), Sarkijeh egyiptomi tartomány legjelentekényebb városa, a Nilus deltájában, a kairo—suezi és alexandriai vasutak gőcpontja, (1917) 41,741 lak., pamutfonókkal, jelentékeny pamut- és gabonakereskedéssel. Az ókorban *Bubastis* állott helyén.

Szagézés, l. *Szaglás*.

Szagatató, az öreghaló zsákjának legvége, mely a halak csapódásának, valamint hűzés közben az akadályoknak leginkább ki van téve s e miatt rendszerint szakadozott, cafatos.

Szaglás, okozói bizonyos légnemű anyagok, melyeket a levegővel az orrba szívunk s itt a nyálkahártya szaglópálcikáit valószínűleg kémiai-igazgatják. Szagérzést a szaglóanyagok csak akkor okoznak, ha mozgásban vannak, még pedig legerősebben a szaglószervvel érintkezés első pillanatában. Ezért fokozza a szagatatót, ismétlődő belélegzés — *szimatolás* — a szagészrevelő képességet. Erős szaglóanyag szagát nem érezzük meg, noha az anyag az orrban van, ha lélegzetet nem veszünk vagy ha nyitott szájon keresztül lélegzünk. Mennél hosszasan tartózkodunk az illető légkörben, annál kevésbé van az anyagnak ingerhatása. Az időt, ameddig valamely anyag szagát megérezzük, több anyagra nézve meg is határozták. Így a citrom- és a narancsolajat átlag 3 percig, a jódinktúrát 4, a kopaiva-balszámot 3—4, a kámfort 5—7, terpentínolajat 5, a kénammoniumot 4—5 percig érezzük meg. Innen van, hogy oly egyének, akik sokáig tartózkodnak ugyanazon rossz szagú légkörben, nem veszik észre, minő kellemetlen szagú levegőt lehelnek be, ellenben aki abba belép, azonnal igen kellemetlennek találja az ott tartózkodást. A szagló-

tájhoz az anyagokat inkább a be-, mint a kilélegzett levegő viszi, mivel a kilélegzett levegőt a torok sajátos szerkezete az alsó orrjáratba tereli. Azért érzi meg ritkán bűzös lehelete szagát maga az ember, még ha undorral fordul is el tőle az, akivel beszél. A belélegzett levegőnek is aránylag csak kisebb része jut a felső orrjáratba, az a levegő jut tudniillik oda, mely az orr hegye közelében kerül az orrba. Hatással vannak a szaglótétehetségekre a különböző mérgek. A morfin pl. tetemesen csökkenti a szaglótétehetséget, a sztrichnin ellenben fokozza. Dohányzóknak általában rosszabb a szaglótétehetségük, ami nemcsak a dohányzásokozta hurut miatt van így, hanem a nikotin toxikus hatásának is az eredménye. A kokainnal mérgezett ember szaglótétehetsége eleintén fokozódik és csak ha a kokainhatás teljesen kifejlődött, tompul el. Hatással van a szaglótétehetségre az idegrendszer állapota is. Vannak emberek, akik felette gyenge szagokat már messziről észrevesznek, valamint olyanok, akik bizonyos szagokat ki nem állhatnak. A szagok felismerésének tehetősége, valamint a szagkeverékek alkotórészeinek felismerésére való tehetőség gyakorlással fokozható. A szaglóbézés teljes hiányának v. betegség, v. a szaglószeriv hiányos kifejlődése az oka. A szagérzés foka lényegesen még az anyag minőségétől is függ. Általában felette kevés elegendő valamely anyagból szagának megézésére. 50,000,000,000 rész levegőben 1 rész merkaptan vagy 1,000,000,000 rész levegőben 1 rész klórfenol-tartalom elegendő a szagérzés támasztására. Szaglószerivünk érzékenysége tehát felülmúlja minden más érzékszerv érzékenységét; nemcsak hogy ilyen kevés anyag ízét, súlyát nem tudjuk felismerni, hanem kémiai reakció útján sem sikerülne az anyagok ilyen csekély mennyiségét kimutatni. Pedig az embernek még tökéletlen a szaglószerive; mennyivel nagyobb mértékben van az kifejlődve a vadállatoknál, vagy a kutyáknál, melyek a vad nyomát szaglószerivük segédelmével követni tudják. A szaglóképesség hiányát *anosmiának* nevezik; *hyposmia* a. m. csökkent Sz.; *hyperosmia* a. m. fokozott szaglóképesség; *parosmia* a. m. hibás szagérzés, szagtévesztés, szagképződés; *kakosmia* a. m. rossz szagérzés. A szaglóképességet mérő műszerek az *olfaktóméterek*. A legelterjedtebb a Zwaardemaker-féle Sz.-mérő. (l. *Ólfaktóméter*). Az emberek szaglóképessége a különböző szagokkal szemben főltöbbé különböző. L. még *Szaglólódeg*.

Szagláshiány, l. *Anozmia*.

Szaglásmérő, l. *Ólfaktóméter*.

Szaglógödör (ném. *Riechegrube*), a szaglószeriv fejlődésének kezdetén — embernél az ébrenyi élet 4-ik hetében — a homlok alján, elől támadó két kis gödör *Baer* K. B. adta neve.

Szaglólódeg (*nervus olfactorius*). Az agyidegek elsője; tulajdonképen agynyulvány, amely a szaglógumótól, illetőleg a szagló-háromszógtól (szövettanilag még mélyebben) eredő képződmény az agy alsó felszínén; sőt az embrióban szaglólólebenyről is beszélnek. A *szagló-huzam* (tractus olfactorius) alakjában vonul előrefelé az agy homlok-lebenye szagló-barázdájában és a koponyaalapon a rostacsont rostalemezén a *szagló-duzza*-

nalba vagy hagymába (bulbus olfactorius) végződik, amiből a szaglószálalacsókák (filia olfactoria) mennek a rostaconsont vízszintes lemezén levő nyílásokon át az orriregbe, hogy annak szaglónyálkahártyája szagló-végkészülékeiben végződjön. Az ideg a szaglóérzést vezeti az agyhoz.

Szaglókarély, l. Agyvelő.

Szagló só, szalmiak és méz keverékéből áll, vízzel és kevés éterikus olajjal megnedvesítve, vagy egyszerűen szénsavas ammoniakból áll illatszerezelleöntve. Használják ájulásoknál, szédülésnél.

Szaglószerv, l. Érzékszervek, Orr, Szaglás.

Szágó (növ., a pápua nyelv *szagu* a. m. kenyér szavából). A szágót Indiában és a tőle délre fekvő szigetvilágon főleg a *Metroxylon laeve*, *M. Rumphii* és *M. farinifera* törzseiből nyerik. A törzset feldarabolják, hasogatják és keményítő-tartalmát vízben leiszapolják. A lisztet apró nyílású edényen átnyomkodva, golyócskákka formálják. Szumátra, Sziam és Borneo évenként 200.000 mázsa szágókeményítőt szállít Szingapurba s itt szágónak készíttik elő. A nyers keményítőt vízzel újra meg újra kimossák, a napon megszáritják, felaprítják s rostán át a portól megtisztítják. Ezután zacskóban rázva gömbölyítik, vasserpényőben folytonos kavargatás közben hevítik, ismét megrostálják, újra hevítik s ez lesz a *gyöngyszágó*. A szágó jósága attól függ, hogy miből nyerik. A fenti pálmákon kívül az *Arenga saccharifera* (Jáva), *Caryota urens* (India), *Mauritia flexuosa* (Ipuruma), *Oreodoxa oleracea* (Nyugatindia), a *Copernicia cerifera* (Brazília) szolgáltatók. Ezeknek kívül a *Cycas* fajai, a Manihot utillissima és Manihot Aipi (tapióka, nyugatindiai szágó), nálunk pedig a burgonya keményítőjéből is készítenek szágót.

A szágó nagy tápláló ereje és könnyű emészthetősége miatt kedvelt étel, leginkább lovest v. tésztaneműt csinálnak belőle.

Szágó-lép, amiloidosan elfajult lép, melynek metszólajján az elfajult tüszők szágószemekhez hasonlóan domborodnak ki. L. Amiloid elfajulás.

Szágópálma (növ.), l. *Cycas* és *Metroxylon*.

Szagos borjupázsit (növ., *Anthozanthum odoratum* L.), leg-

Szagos borjupázsit virágzata és egy virága külön.

közönségesebb pázsitfajunk, cumarin tartalmánál fogva illatos, a szénának főleg ez kölcsönzi kellemes illatát, melyet azonban a jóság nem kedvel. Általában nem valami értékes takar-

mánypázsit — pedig sokan annak vélik. — Az *Anthozanthum* genusznak összesen 4 faja van, porzójuk 2.

Szagosító rudacska, páleikaalakú szilárd illatszer, melyet a párisi Legrand-cég hozott először forgalomba. L. Illatos szerek.

Szagos só, l. Illatos szerek.

Szagos üvegese, l. Illatos szerek.

Szagtalanító szerek, l. Desodorisantia.

Szagua, a kapföldi busmánok neve. L. Szaan.

Szaguarro (növ.), l. *Cereus*.

Szágó, kisk. Baranya vm. hegyháti járásában, (1920) 421 német és magyar lakossal.

Száháf (arab eredetű török szó) a. m. könyvkereskedő; *Sz. csársiszi*, a nagy bazárnak az a része, hol a könyvkereskedők ülnek. E szót leginkább csak azokra a könyvkereskedőkre alkalmazzzák, akik a nagy bazárban (esársi) árulják a mohammedán és egyáltalában valamely keleti nyelven frott könyveket. A *kítabdzi*, mely szó szintén könyvkereskedőt jelent, már európai könyveket is árul, európaias üzletekben.

Szahalijan-ula, kínai mandzsú tartomány, l. Cszikar.

Szahalin, sziget, l. Szakhalin.

Szahaptin, indiánus törzs, l. Nez percés.

Szahara, nagy sivatag Afrika É.-i részén. Szélessége átlag 1500 km., hossza pedig mintegy 5200 km., területe 8.897.100 km², lakossága összesen 12.5 millióra becsülhető. A Sz. nagy része homok-sivatag, más részén hatalmas szögletes sziklák hevernek, amelyekre alig lehet keresztülhatolni, ezeket nevezik *hammadáknak*; ahol a földön heverő sziklák kisebbek és gömbölyűbbek, ott már könnyebb járni, ez a *serrir*; néhol több napi járásnyira a földet kiszáradt agyag borítja számtalan repedéssel a fölületén, az ilyen nevezik *agyag-sivatagnak*, a turáni alföldön *takir* talajnak. A Sz. részei: 1. *Nyugati Sz.* terjed körülbelül a greenwichi meridiánustól az Atlanti-óceánig, berber és mór törzsek laknak rajta. Legnagyobb része homok-sivatag (ilyen az *Iqidi*, az *El Erg*, *Areg es Ses*), a 2200 m. magas *Ahaggar fensíktől* D.-re a *Tanesruft* hammaa az imóság vagy tuareg törzsek hazája. 2. *Közép Sz.*, leginkább tuareg vagy imóság törzsek lakják, ezeknek vadsága, valamint a forráság miatt leginkább még csak a szélein ismeretes. É.-on idetartoznak:

az *Areg* homok-sivatag, a *Hammada el Homra*, az *Edeyjen* (szintén homok-sivatag), a murzuki hammaa. Ennek a résznek a közepén van az Ahaggar v. Hogar felvidék, ehhez É.-on a *Muidir* és *Aszgar*-platók csatlakoznak, D.-en pedig a *Taszili van Ahaggar*-ban folytatódik. Ezek a fensíkok 2000 m.-ig emelkednek és rajtuk 2—3 hónapig hó van, pl. a legmagasabb hegyeken: az Ilamanon és a Tahaton. Egyes helyeken források is vannak, amelyek vidékén növényzet enyhíti a sivatag borzalmaikat. Az innen kiinduló úadik három csoportba oszthatók: 1. az *Igharghar* v. Saudi, amely a Sott Mehrlirre folyik le É. felé. 2. a *Tin Tarabin* a *Tafazasset* úadival együtt D. felé igyekszik s visszafelé a Nigerig is; 3. a *Tighehert* v. *Tivedzert* nádi Ny. felé. A tengerpart felőli részen a Kis Szirtisz-öböl környékén több sós tó, u. n. *Sott* (l. o.) fekszik, ezek vidékét

nevezik *Bilad el-Dzseridnek* (elrontott neve Biledulgerid, a. m. «datolya-vidék») s amely néhány helyen 25 m.-nyire a tenger színe alá süllyed. Itt mintegy 16.500 km² területet tengervízzel el lehetne ugyan ársztani, de csak igen sok költséggel. Az Ahaggar-fensiktől D. felé a sivatagnak ugyiszólván kellő közepén van az 1600 m.-ig emelkedő *Air*-v. *Aszben*-hegység csodásan kimállott gránit- és bazalttuskókkal. Tőle K.-re van a 330 m. magasban levő *Bilma* v. *Kauár* oázis telep. Ugyancsak a Közép-Sz.-hoz lehet még sorolni a *Tibeszi hegyiséget*, amit másként *Tu*-nak (a. m. «kő») neveznek, 2700 m.-ig emelkedik. Vidékén a hegyek lábainál több oázis, lakói a tebu (tibbu) és teda törzsek. A Közép-Sz.-t tehát jellemzik a fensikok és hegyiségek, tőle K.-re a Nilusig terjed a 3. rész, a *Libyai homoksvatag*. Legkopárabb, ijesztő vidéke. E.-on a Libyai magasföld, K.-en a Nubiai sivatag platója határolja. Végtelen homokbuckák borítják, csak egyes nagyobb törésvonalak mentén sorakoznak benne hosszán elnyúló oázisfüzerek, amelyek egy része még a tenger színe alá is leér. Ilyenek: az *Audzsilá*, *Dzsalo*, *Farafrah*, *Sziuah*, *Barieh*, *Dachel*, *Chargeh* s a sivatag belsejében a *Kufa*-csoport, amelynek Rohlfs (1879) volt az első európai látogatója. 4. A Nilustól K.-re van az utolsó rész, a *Nubiai homoksvatag*, amely tulajdonképpen a Veres-tenger felé folyton emelkedő (1600—1800 m.-ig) fensik, E.-on egészen keskeny, itt *Arabsvatagnak* is nevezik, D.-en az Erythraei hegyvidéknél megszűnik. A *Sz. geológiája*. Az *Air* (Aszben), Ahaggar és *Tibeszi* platók és hegyiségek gyűrt kristályos palákból álló magra települt paleozóos rétegekből vannak fölépítve, tetejükön vízszintesen fekvő krétarétegekkel, a középső perm-, triasz- és júraretegek egészen hiányoznak. A harmadkorban vulkánosság lépett föl több helyütt, negyedkori képződmények pedig csak a Sz. széléin a Nilus deltavidékén láthatók. A Nubiai sivatag szélén ismét kristályos kőzeteket látunk kibukanni, csillámpalákat gránittal, szienittel és diorittal s a Nilus híres sellői és kataraktáit is ezek okozzák. A Tasszili platón bazalt van, az *Air* hegység vulkánja a Tegindzsir s a *Tibeszi* a Tarzo. Az üledékes kőzetek táblái Ny.-ról K. felé haladva egyre fiatalabbak, az Atlasz hegyvidékén karbonrétegek vannak, a *Tidikelt*-oázisok s az Ahaggar hegyvidékén devon, a középső és K.-i részek pedig csaknem mind kréta-tenger alatt voltak, amit a krétarétegek igen nagy kiterjedése igazol. A Libyai sivatag K.-i szélén s a Nubiai sivatagon a szintén krétakori ú. n. «nubiai homokok» az uralkodó. Harmadkori rétegek is csak K.-en fordulnak elő, nummulitos mész a *Sziuah* és *Farafrah* oázisoknál, valamint Kairónál s az első katarakták körül. *Ásványi termékei*: só, salétrom, nátron, kevés antimon és vasérc. Sőt a partokon lagúnákban nyerne a tengerből, valamint a sivatag belsejében is a sós mocsarak elparagoltatásával s a timsóval egyült fontos kereskedelmi cikk. Az ókori pompás épületekhez nagy mértékben használták az *Arabsivatag* gyönyörű porfir, melafir, szienit stb. kőzeteit. *Vizei*. Állandó vize egy sincsen, csak ú. n. *uádik* vannak, ezek közül a legnagyobb az Atlasz-hegység DNy.-i lábán végigfutó UadiDraa, amely legtöbb vizet hord

időnkint egészen a tengerig. Ahol a talajvíz (v. sós víz) előbukkan, keletkezik az *oázis* (arabul: *ain*, a. m. forrás, a berberek nyelvén *it*, a tibbuk *galle*-nak nevezik), néhol pedig elrejtett mély kutak vannak, nevük *bir*. *Éghajlata*. Pontosan nem ismeretes még, mert kevés állandó meteorológiai följegyzés van. Jellemzi a rendkívüli szárazság s a roppant nagy napi hőmérsékingadozás, amely a 20°-ot mindig túlhaladja. Nappal árnyékban 30°, nem ritkán 45—50° C. is van s ez éjjel 3°—9°-ra süllyed le. Esővel járó viharok ritkák, a szél sokszor hatalmas portömegeket hordoz a levegőben. Szélesenedesebb helyeken a délibáb igen gyakori tűnemény. *Növényzete*. A sivatagon rendkívül elszórtan akadnak a sajátos éghajlathoz alkalmazkodott növények. Legtöbb a uádik medrében van esőzés után, Artemisia- és Acacia-félék, mézgacserjék stb., az oázisokon datolyapálmák és művelt kertek. *Allatai* közül háziállatok a ló, teve, zebu, szamar, bárány, kecske, kutyá; vadállatok a hiéna, sakál, gepárd (*Cynailurus*), antilóp, kigyó, skorpió s a sivatag királya, az oroszlán. *Lakossága* nagyon eltérő a különböző helyeken, leginkább berber, amely az egyiptomiakkal és arabokkal, de leginkább a szudániakkal és négerekkel kevert, számukát különbözőképen becsülik. *Kereskedelme* a Földközi-tenger partvidéké és Szudán közt bonyolódik le, régebben igen élénk volt, de a rabszolgakereskedés elnyomása folytán hanyatlott s jelenleg Szudánban inkább a Guineai-öböl kikötői felől szállítanak árukat karavánokkal, v. víziúton, ameddig lehet, D.-ről a karavánok elefantsonatot, struccotlalat, aranyhomokot, indigót, valamint sót a Bilma-oázisokból, különösen a Níger mellé, rabszolgákat már csak Marokkóba importálnak. Újabban a franciák, akiknek birtokait a Sz.-ban 388 millió frank becsülik, iparkodnak a kereskedelmet minél élénkebbé tenni, és vasutat terveznek (Flatters, Rolland és mások) Algírból Timbuktuha Biszkrán keresztül; ez egyre közelebb jut a megvalósításhoz, habár óriási természeti akadályok leküzdéséről van szó. A vasút hossza 3000 km. volna, 6 évi részletekben fölépítendő 250—350 millió frank költséggel s elsősorban stratégiai fontossága volna. 1923 végén Haardt és Andouin-Dubreuil egy tankautomobillal átszelték az egész Sz.-t. Dec. 17. indultak Tugurtból s 1924 jan. 7. értek Timbuktuha.

Irodalom. A régebbi utazók: Derham, Clapperton és Oudrey, Caillié, Richardson, Barth, Vogel, Beurmann, Duveyrier, Rohlfs, Soleillet, Duponchel, Chavanne, Nachtigall, Bernardi, Postel, Lenz, Bonelli, Brosselard, Schimper munkáin kívül: Seehaften, Siedlungen in der S., Deutsche geogr. Blätter, Bremen 1890; Zittel, Die S., Kassel 1893; Rolland, Géologie du S. algérien, etc., Paris 1894; Bisuel, Le S. français, u. o. 1892; Buillot, L'exploration du S., u. o. 1895; Walther, Das Gesetz der Wüstenbildung, Berlin 1900; Bernard-Lacroix, Historique de la pénétration saharienne, Alger 1900; Lenfant, La grande route du Tchad, Paris 1905; Fourneau, Au S., mes deux missions de 1892 et 1893., 2. kiad. u. o. 1897; D'Algier au Congo par le Tchad, u. o. 1902; Documents scientifiques de la Mission saharienne, u. o. 1905; Dürkoop, Die wirtschafts- und handelsgeographischen Provinzen der S., Jena 1902; Sommerville, Sands of S., London 1904; Nieger, Carte des oasis sahariennes, 1:250,000, Paris, 1904, 9 lapon; Steindorff, Durch die Libyischen Wüste, Bielefeld 1904; Hübner, Die französische S., Leipzig, 1907; Gautier és Chudeau, Missions au S., 1. k.ét. S. algérien, Paris 1908; Martin, Les oasis sahariennes, u. o. 1903; Brockmann-Jeroschheim, Vegetationsbilder vom Nordrande der algerischen S., Jena 1908; Vischer, Across the S., London 1910; Rol-

Amely szó Sz alatt nincs meg. S alatt keresendő!

Jand. La question du Transsaharien en 1910. Paris 1910.
Souleyre, Le Transsaharien, n. o. 4912; Documents scientifiques de la Mission Tilleu, 1906—1909, 1. köt. n. o. 1911; Haywood, Through Timbuctu and across the great S., London 1912; Flamand, Recherches géologiques et géogr. sur le Haut Pays de l'Oranie et sur le S., Lyon 1911.

Szaharai Atlasz, negység, 1. Atlasz.

Szaharanpur (eredetileg: *Sah-Haran-pur*), az ugyanily nevű disztriktusnak fővárosa Elő-Indiában, a Dzsamna-csatorna mellett, (1911) 71,778 lak.; szép új mecsettél; parkszerű botanikus-kerttel.

Szahara-vasút, 1. Szahara.

Szaharin (szahharin, szakharin, szakkarin, saccharin), 1. Saccharin.

Szaharov, 1. Viktor Viktorovics, orosz tábornok, szül. 1848., megh. Szaratovban 1905 dec. 5. Az orosz hadseregbe lépve 1877—1878. mint Gurko tábornok hadsegéde tűnt ki a török háborúban. 1898 jan. Obrucese helyébe a nagy vezérkar főnökévé nevezték ki, 1903. a cár főhadsegéde lett; 1904 márc.—1905 júl. hadügyminiszter volt. A japán-orosz háború szerencsétlen kimenetele miatt lemondott állásáról. A Pensa kormányzóságban kitört parasztomozgalom lecsendesítése közben merényletnek esett áldozatul.

2. Sz. *Vladimir Viktorovics*, orosz tábornok, szül. 1853. Déloroszországban. A vezérkarban szolgált, majd egy dragonyosezred parancsnoka lett s Kínában a boxerlázadás elleni hadjáratban kitüntette magát, mire tábornokká nevezték ki. 1904-ben a japán-orosz háborúban hadtestparancsnok volt. 1916. Galiciában volt hadseregparancsnok, azután a döbrudzsai orosz-román hadsereg parancsnokává tették; a bolgár győzelmek következtében lemondott.

Szahel (*Région du Sahel*), a szenegambiai francia gyarmathoz tartozó vidék Nyugat-Afrikában, a Szengál és Niger folyók között mintegy 100,000 km² területtel és kb. 300,000 lakossal. 3 kerületre oszlik.

Szahíib, töröktől tulajdonost, birtokost jelent. Perzsiában, Indiában és Turkesztánban urat, főleg európai urat jelent.

Szaho v. *soho*, a hamito-kusita ághoz tartozó abessziniai nép és nyelv Masszana vidékén.

Szahuarro (növ.), 1. *Cereus*.

Szahúra, Egyiptom V. dinasztiai királya, aki alatt Egyiptom hatalmának tetőpontját érte el; úgy dicsőítették, mint istent, aki népeket ver le s országokat sújt karjával. A művészet és az irodalom is, amely már a IV. dinasztiai királyok alatt virágozni kezdett, ekkor jutott el fejlődésének tetőpontjára. V. ö. *Borchardt*, Das Grabdenkmal des Königs Sahure (Leipzig 1910).

Szai (*Sza, Say*), Afrika ÉNy.-i részén Gandóhoz tartozó város a Niger mellett, kb. 8000 lak. Találkozási pontja a Tombuktából és Mossziból érkező és Szokotóba s Bornuba járó karavánoknak.

Szabilyit (ásv.), 1. *Szézjébilyit*.

Szabling (*Salmo salvelinus*, állat), a *vitéz szemling*-nek németből eredő népies neve.

Szaid, 1. Felső-Egyiptom arab neve.

2. Sz., város, 1. *Port-Szaid*.

Szaid, 1. Sz. Mohammed pasa, Egyiptom alkirálya (1854—1863), Mehemed Ali alkirály negyedik fia, szül. 1822., megh. 1863 jan. 18. Unoka-

öccsét, Abbaszt 1854 júl. 14. követte az uralkodásban. Eszes és felvilágosodott uralkodó volt, s a franciákat támogatta a *szezi csatorna* megépítésében. Az uralkodásban unokaöccse, *Izmail* követte.

2. Sz. *Mehemed, Kücsük* (a kicsiny), pasa, török államférfi, szül. Erzerumban 1835, megh. Konstantinápolyban 1914 márc. 1. A szíriai mozgalom leverése után 1860. pasává nevezték ki. azután Ciprus kormányzója lett. 1877-ben mint Tulosa és Tirnova kormányzója egy hadtest élén harcolt az oroszok ellen. A háború után II. Abdul Hamid szultán kabinettitkára lett. 1880 óta több ízben volt nagyvezér s *Kiamil* pasával felváltva intézte Törökország sorsát. Utóljára 1911 okt.—1912 júl. állott a kormány élén, de gyengének mutatkozott a monasztiri katonai lázadással szemben s helyét *Mukhtar Gázi* pasának volt kénytelen átengedni.

Szaida, ritkábban *Szeida* is, tengerparti város Szíriában. Lakosainak száma 12,000, akik többnyire mohammedánok és selyemtenyészéssel s olajtermeléssel foglalkoznak. Kikötője, mely régebben fontos szerepet játszott, most be van temetve. 1840-ben az egyesült török-osztrák-angol hadak a zendülő drúzoktól elfoglalták. Régi várában talált leletek vezettek *Szidon* város feltárására, melynek területe sok tekintetben összefügg a mai Sz. területével.

Szaidapet, Madrasz brit-indiai kormányzóság Csingilpat nevű kerületének fővárosa, gazdasági mintafiskolával és kb. 16,000 lak.

Szaid Halim herceg, török államférfi, szül. Kairóban 1859., meggyilkolták Rómában 1921 dec. 7. Az egyiptomi khedive rokona volt. Sefket pasa nagyvezér meggyilkolása után 1913. nagyvezér lett, ifjú-török kabinetet alkotott s a középponti hatalmakkal való barátságot ápolta és ezekhez eszafalakozott a világháborúban. 1917 februárban egészségi okokból lemondott. Később külföldre utazott s Rómában, háza előtt az esti órákban, midőn a bérkoscsból kilépett, fejbélőttek; állítólag örmény bosszú áldozata lett.

Szaiga vagy *szaigja* (*Saiga*, állat), az Antilópok (l. o.) egyik neme, melyre jellemző, hogy orra nagyon nagy, ezért ormányos antilópnak is nevezik. Egyetlen faja ismeretes: a *tatárantilóp* (*S. tatarica* L. — *S. colus* H. Smith). L. *Tatárantilóp*.

Szaigon, Kokinkina hátsóindiai francia gyarmatnak fővárosa, továbbá francia Indo-Kína fő-kormányzójának székhelye, vasúti gőcpont, európaiakra nézve egészségtelen vidéken, (1921) 72,372 lak., akik az európaiakon kívül annamiak, kínaiak és malájok. Sz. Kelet-Ázsiának Szingapur és Hongkong után a legfontosabb kikötőhelye. Kiváló épületei: a nagy parkban fekvő kormányzó palota, a székesegyház, a színház, esillagvizsgáló, citadella és a kaszárnnyak, két collége. Van több bankintézete. Sz. 1862 óta francia.

Szaiakaido, japáni sziget, 1. *Kusiu*.

Szaiquio, japáni város, 1. *Kioto*.

Szaipán (*Saipan, Saypan, Seipan*), vulkanikus hegyektől körülzárt termékeny fensík, a Csendes-Oceánban fekvő Mariana-szigetek egyik legnagyobbika, területe mintegy 130 km². A né-

met, spanyol és japáni gyarmatosok főfoglalkozása a dohánytermelés. A sziget lakóinak száma mintegy 2000. Fővárosa *Garapan*, kb. 1200 lakossal. Német birtok volt; a világháború alatt a japániak megszállották.

Szaisz (*Sais*), jelentékeny város ókori Egyiptomban, a régi királyok székes palotájával és Neith istenasszony templomával, melyben Osiris sírját mutogatták, s melybe a Fáraók temetkeztek. A város fénykora a VIII. sz.-ot követő kor, különösen a XXIV. és XXVI. dinasztia alatt. A *Sz.-i kép*, melynek *fátyolát* aki fellebbenti, moso' yogni elefelejt, későbbi korok görög legendáiból került a modern költészetbe.

Szaiszan Nor (*Dzaiszan Nor*), tó Szempalantinszk orosz középázsiai tartományban, közel a kínai határhoz. 413 m. magasban fekszik a Nagy-Altáj és Tarbagatáj hegységek közt, területe 2383 km². Táplálja a Pekete-Irtis, lefolyása az Obba ömlő Irtis folyó.

Szaiszi fátyol, l. *Szaisz*.

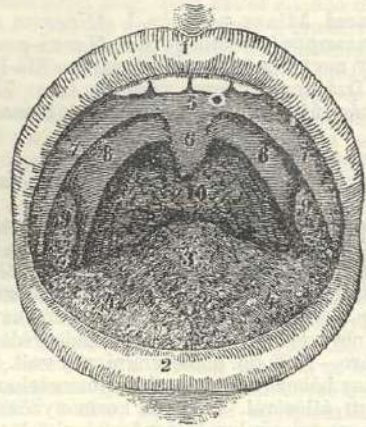
Szaitafernesz (*Saitaphernesa*), szkítiai király, aki Kr. e. a 3. század második felében, mások szerint Augustus császár korában uralkodott a Feketetenger mellett, a krimiai görög gyarmatok szomszedságában. Az állítólag Olbia görög gyarmattól neki ajándékozott tiara, amellyel a párisi Louvret csalták meg, hamisításnak bizonyult. L. *Hamisítás*.

Szaitafernesz tiarája, l. *Hamisítás*.

Szaitz Leo, katolikus hitészónok, szervitarendi szerzetes, szül. Kismartonban a XVIII. sz. elején, megh. Egerben 1792. Pappá szenteltetvén, hosszabb ideig hitészónok volt Egerben. Több ízben heves vitái voltak a kat. vallástámadókkal. Művei: *Igaz magyar* (Berlin és Páris 1776—90, 4 köt.); *A b. Szűz Mária ünnepeinek szenteléséről* (Buda 1784); *Kis magyar frazeológia* (Pozsony 1788); *Más is igaz magyar!* (1789); *Micsoda vallásu volt Szt. István király?* (1790); *Magyar-és Erdélyországnak rövid ismerete* (Pest 1791); *Magyar-és Erdélyországnak mind világi, mind egyházi története* (u. o. 1795); *Trenk mérőserpenyőjének összetörése* (u. o. 1791); *Huszonöt esztendőre szegődött házi és mezei szolga* (Vác 1797) sbt. Irt azonfelül sokat latin nyelven.

Szaj (*os*), felvevő része a tápláló csatornának. A szájnyílást az ajkak (felső és alsó) határolják; ez a nyílás vezet a *szájtornácba* (az ajkak, pofa nyálkahártyája és a fogsor közt levő szűk ürbe), a fogsorok után pedig a tulajdonképeni *szájürbe*. A szájüreg a *garatba* (l. o.) s ez ismét a nyelvésebe folytatódik, amely utóbbi ismét a gyomorba nyílik. A szájüregbe nagy mirigyek nyílnak; ilyenek a *fültörvi*, az *állkapocs alatti* és a *nyelv alatti nyálmirigyek*; de falzatában s a benne levő nyelvben is sok apró mikroszkópi mirigy van, amelyek nyálkát választanak el (nyálkamirigyek). A szájüreg felső fala a *szájpadlás* (palatum), a csontos vázzal bíró *keményszájpadlás* (palatum durum) és e mögött a nyálkahártyaredőszerű *lágyszájpad* (palatum molle). Ennek hátsó szabad szélén van a *nyelvecsap* (uvula), melytől fivalakban mindkét oldalt az izmoktól tartalmazó *szájpadívek* (arcus palati) húzódnak le. A mellső a *nyelv-szajpadív* (arcus glosso-palatinus), a hátsó a *garat-*

szajpadív (arcus pharyngopalatinus), kettejük közt van a *torokmandula* (tonsilla). A szájüreg csukott szájjal csak keskeny rés; alakját különösen a nyelv, a pofák, ajkak, szájjpad és szájj-

Szaj.

1. Felsőajak, 2. alsóajak; fent a szájjpadlás (5), lent a nyelv háta (4), elől a fogsor, hátul pedig a torokszoros (isthmus faucium, 10), a torokszorosot aztán az inyvitörlek (7, 8), a nyelvcsap (6); az inyvitörlek közt levő mandulák (9) és a nyelv gyöke (3) foglalkozik.

padívek izmai jelentékenyen változtatják, minek a beszédben, táplálékfölvételben stb. nagy szerepe van.

Szaján (*Sajan*), nagyk. Torontál vm. nagy-kikindai j.-ban, (1910) 2323 magyar lak. (Tr. SzHSz.).

Szajana (*Sájana*), indus írásmagyarázó (1295—1386). A véda-irodalom nagy részéhez kommentárokat írt.

Szaján-hegység, az Altáj hegyrendszerhez tartozó hegység Jénisszejszk és Irkuck orosz-szibíriai tartományok D.-i határán, a mongol határon. Középes magassága 1830 m., legmagasabb hegy-csoportja a Mungo Szardyk (3490 m.), amelynek E.-i oldalán gleccserek vannak. A Sz.-ben több folyó: a Jénisszei, Tuba, Uda stb. ered.

Szajbelyi Kálmán, vasútigazgató, szül. Temesvárott 1848. Tanulmányait Bécsben végezvén, 1868. az akkori osztrák államvasút szolgálatába lépett, ahol gyorsan emelkedett s a nemzetközi vasúti forgalom előadója lett. A társaságnak Osztrák-magyar vasúttá történt átalakulása és a külön magyar igazgatóság felállítása után Budapetre került Hieronymi Károly igazgatósági elnök mellé. A vasút államosításakor 1891. átlépett a m. k. államvasutakhoz, mint igazgató-helyettes, 1905 óta a kereskedelmi főosztály igazgatója. Számos nemzetközi egyezmény és az 1906. Ausztriával való kiegyezés megkötésében volt nagy része; Wekerle volt miniszterelnök felszólítására több tanulmányt írt a Középeurópai gazdasági egyesület részére. Erdemeiért udv. tanácsosi méltósággal és több magas rendjellel tüntették ki.

Szajbélyit (ásv., boromagnezium), viztartalmú magnéziumborát: $2 \text{ Mg}_2\text{B}_2\text{O}_7 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$. Szugarszoros kristálykák alkotja apró gömbös halmazok; melyeknek külseje fehér, belseje sárga;

kareuk fehér; áttetszőek. Tipikus magyar ásvány. Rézbányán és Dognácskán a szemeses kontaktmetamorf mészkőben fordul elő.

Szájbetegségek. A Sz. vagy mint önálló, csupán a szájüreg nyálkahártyájára szorítókozó bántalmak jelentkezőnek, avagy részjelenségei valamely más általános szervezeti megbetegedésnek. A Sz. közül leggyakoribb a hurutos szájgyulladás (l. o.). Különböző fémmérgezések (higany, ólom stb.) is okozhatnak nevezetesen fekélyző nyálkahártyagyulladásokat a szájüregben. Jellegzetes szájbetegség a *fekélyes szájnyálkahártyagyulladás*, más-ként *zsebel*, *Stomatitis ulcerosa aphthosa*, mely gyakori gyermekeknek és néha járványszerűen lép föl. Lázas állapot mellett felszínes, bűzös fekélyek keletkeznek a fogínyen, nyelven, ajkaton; a nagy fájdalom miatt a táplálkozás hiányos és így a gyermekek sokszor nagyon megsínylik e bántalmat, amely különben jól gyógyul. A heveny kiütéses fertőző betegségeknél (vörheny, kanyaró stb.) és egyéb járványos betegségeknél gyakori a szájnyálkahártya egyidejű megbetegedése. Bujakórnál gyakran észlelhetők jellemző tünetek a száj nyálkahártyáján is. Skorbutnál is gyakori, sőt egyik főtünet a foghús és száj nyálkahártyájának jellegzetes elváltozása. A száj tisztántartása és a fogak rendszeres ápolása mellett a Sz. általában ritkán fejlődnek ki.

Szajbüz (*foetar ex ore*), odvas fogak, a szájüregben, torokban levő fekélyes folyamatok következtében keletkező kellemetlen bűz. Jellegzetes a bizonyos mérgezéseknél (higany) észlelhető Sz., úgyszintén a szájüreg (nyelv) rákos dagamatainak szétesésekor keletkező bűz. Néha a mandulák tiszóiban felhalmozódó csapok okoznak kellemetlen Sz.-t.

Szajdoromb, l. *Doromb*.

Szajjék, l. *Szajvas*.

Szajende-rúd (*Zende-rúd*), 350 km. hosszú folyó Perzsiában; ered az Irak-Adzsemit Chuzisztántól elválasztó hegységben, Iszfahán kertjeit öntözi és a Gawecheon sós tóban vesz el.

Szaj- és körömfájás, a hasított körmű állatoknak heveny és lázas betegsége, melynek folyamán a száj nyálkahártyáján és a körmökön hólyagos kiütés fejlődik. Időről-időre nagy elterjedésben szokott az állatállományokban főképpen a szarvasmarhák között uralkodni. Magyarországra legutóbb 1910. hurcolták be Romániából és olyan gyorsan terjedt, hogy a következő évben már 3.430.953 szarvasmarha, 2.430.251 juh, 20.995 kecske és 933.821 sertés betegedett meg s közülök 25.701 szarvasmarha, 19.863 juh, 43 kecske és 55.295 sertés elhullott, egészben pedig az összes községek 75%-a volt fertőzve. A Sz. nemzetgazdasági jelentőségét azok az anyagi veszteségek szabják meg, melyeket az állattartó gazdalközönység a megbetegedett állatok munkaképtelensége, súlyvesztése és csökkent tejhozama folytán, továbbá az állatforgalom nagymérvű korlátozása, növénydekállatok pusztulása s végül némelykor a beteggek egy részének elhullása következtében szenved. Megközelítő átlagos számítás szerint a súlyvesztés bikánál 20 kg., ökröknél és tehénknél 15 kg., borjúknál 6 kg., a tejmenyiség esőknéne naponként legalább 1 litert tesz ki és átlag

8 napig tart; az ökrök 5—8 napig munkaképtelenek. A járvány leginkább a nyári időszakban terjed el nagy földterületeken, míg télen jelentékenyen alábbhagy; ennek elmulatával azonban a tavasszal élénkülő állatforgalom folytán sokszor újból nagyobb mérvet ölt.

A Sz. kizárólag ragályozás útján támad és egészséges állatok betegekkel vagy ilyenektől származó körterményekkel való érintkezés útján veszik testükbe a ragályanyagot. Utóbbiról eddig csak annyi ismeretes, hogy a mikroszkóppal meg nem látható, ú. n. filtrálható vírusok közé tartozik. Legfogékonyabb a betegség iránt a szarvasmarha és a sertés, kevésbé a juh és a kecske. A betegség 3—5 napig tartó lappangási lázzal kezdődik, mely egészen a hólyagos kiütés kifejlődéséig tart. A kiütés legtöbbször a szájban (sertésen az orrmányon), ritkábban a körmök között fejlődik. Az étvágy és a kerdőzés esökkenése mellett az állatok a száj fájdalomossága miatt óvatossan és csámesogva esznek, majd egészen abbahagyják az evést, míg szájukból hosszú nyúlós fonalakban csurog a nyál. A 2—3-ik napon az ajkak belső felületén és a szomszédos részekben borsó-, egészen diómelegkoraságú hólyagok vehetők észre, melyek víztiszta, sárga savót tartalmaznak, 1—3 nap múlva megrepednek, helyükön pedig élénk piros, érzékeny és sokély kimarodások tűnnek elő, melyek rövid idő alatt teljesen begyógyulnak. A *körmök* megbetegedését sántítás és feszes járás jelzi legelőször, majd a körömhasadékban a bőr melegb és duzzadt, rajta szintén hólyagok fejlődnek, tiszta savós tartalommal, később pedig megrepednek és a kiömlő folyadék a szemmel együtt barna varakká beszárad. Súlyosabb esetekben a körmök fölött a húsos pártaszél leválik s később a régi köröm leválásával a húsos felület új szaruval vonódik be. Ha a beteggek tisztátalan nedves helyen állnak, a gyulladás az ízületekre is áterjed és hosszas betegeskedésre vezet vagy a beteg leülését teszi szükségessé. Az esetek egy részében a *tögyön* is fejlődnek hólyagok erős fájdalomosság kíséretében, sőt a gyulladás a tejutakra is áterjedhet és a tej minőségét megváltoztathatja. Némely járványok alkalmával az állatok a betegség folyamán hirtelen igen rosszul lesznek és pár óra alatt szívbénulás következtében elhullnak.

A *kezelés* első feladata a sebes felületeket tisztán és a lábakon levőket lehetőleg szárazon is tartani és már ez az egyszerű eljárás is többnyire kedvező lefolyást biztosít. Minthogy a száj nyálkahártyája nagyon érzékeny, a betegeknek, az érdes, száraz takarmány elvonásával, friss füvet vagy puha szénát, lisztes és korpás ivócsakat, fiatal állatoknak tejet kell adni eleségül. A szájat célszerű friss tiszta vízzel többször napjában kiblíteni, vagy enyhébb fertőtlenítő és összehúzó folyadékkal (sós-ecetes víz, vas- vagy rézgálic, fimsó, bórsav stb. 2—3%-os oldatban) kimosogatni és ugyanezek a lábak mosására is ajánlatosak, azután pedig a sebes felületeket a lábakon szárító porokkal (porrá tört rézgálic fahéjporral keverve, cinkoxidpor stb.) behinteni. A beteg tögyet tiszta langyos vízzel vagy 1%-os bórsav-oldattal lehet mosogatni, súlyosabb esetekben pe-

Amely szó **Sz** alatt nincs meg, **S** alatt keresendő!

dig szárító kenőcsök (pl. ólom- vagy einkkenőcs) jök a sebes felületre.

A betegség elkerülése végett ügyelni kell arra, hogy járványos időben az állatok másokkal ne érintkezzenek, új beszerzések alkalmával pedig az új állatokat legalább egy hétig elkülönítve ajánlatos tartani. Ha a baj már kiütt, akkor az állomány többi részének beoltása célszerű a járvány kedvezőbb lefolyásának biztosítása és gyorsítása céljából. Az oltás legegyszerűbb módja abban áll, hogy az egészséges száj tisztára törült vagy felületesen megsebzett nyálkahártyájára a beteg nyálát bedörzsöljük vagy pedig ilyen nyálal beszenyezett takarmányt adunk onni az állatoknak. A járványos udvarok hatósági zár alá kerülnek (a legelső eseteket azonnal be kell jelenteni a község előjáróságának); a betegek húsa csak hatósági engedély alapján bocsátható fogyasztásra, a bőrök fertőtlenítenők, a betegek teje megsemmisítendő. V. ö. *Hutyra*, Állatorvosi bejegyzőasztal (1904).

Sz.-hoz hasonló betegségek gyakoriak, különösen a szarvasmarhákon. Ilyen a *fiatal állatok aftás szájgyulladás*a ragadós és leginkább gyöngye vagy piszkosan és nedves istállóban tartott állatokat támad meg, a száj elülső részeiben fehéres, pépszerű anyagból álló pettyek, majd nagyobb lemezek megjelenésében és végül kimaródások, az ajkak szélén pedig apró hólyagok képződésében nyilvánul; a szájnak kiöblítésével enyhén fertőtlenítő szerekkel orvosolható, terjedése pedig a betegeknek elkülönítésével, az istálló fertőtlenítésével és a tartási viszonyok javításával megakadályozható. A *szarvasmarhák ragadós göbös szájfájását* filtrálható vírus okozza; élénkvérős, később sárgásszürke lapos göbökben, majd azok helyén támadó egyenetlen és sárgás színű kimaródásokban nyilvánul, melyekkel egyidejűleg gyakran a fényszáj bőre is hasonlóan elváltozik; egyéb betegségi jelek azonban rendszerint hiányzanak. A *pseudoaftás betegségek* némely takarmánynövények fölvétele, továbbá hosszantartó és fárasztó szállítás, nemkülönbent fertőzés hatása alatt fejlődnek ki, amikor a szájbán és a fényszájban a göbös szájfájásnál leirtakhoz hasonló elváltozások vagy pedig hártás felrakódások keletkeznek, néha azonban még a lábvégek bőrnek gyuladása, sőt a tőgyön hólyagok is támadnak. Ellenében a Sz.-sal, az itt ismertetett betegségek folyamán nem képződnek hólyagok a szájbán és a lábvégeken, közérzületi zavarok pedig rendszerint hiányzanak és jelentőségük jobbra csak az, hogy összetéveszthetők volnának a jóval veszedelmesebb Sz.-sal.

Sz. emberen a fertőzés után a 8—10. napon tör ki. Láz, keresztitáji fájdalom; a szájbán és ajkakon — ritkán a körmök tövén és az ujjakon — sárgás, csakhamar fölfakadó hólyagok jelennek meg. Fertőtlenítő szájvizet használatára rendszerint gyorsan gyógyul. A fertőzést többnyire forralatlan tej közvetíti.

Szájfájás, hólyagos, a lovak heveny és ragadós megbetegedése, melynek folyamán az ajkak belső felületén és a szemben fekvő foghúson, esetleg az orrban, a szemeken és a szomszédos bőrön is, apró göböcskék, majd ezekből egészen

borsónyi hólyagok fejlődnek; ez utóbbiak megrepedése után kerek fekélyek maradnak vissza, melyek végül teljesen gyógyulnak. A betegség átlag két hét alatt és majd mindig kedvezően folyik le. A kezelés közben, tekintettel a száj nyálkahártyájának fájdalmasságára, lehetőleg puha takarmányt és lehetőleg bőven friss vizet kell nyújtani a betegeknek. A száj mosogatására timsó, csersav, rézgálic vagy kreolin 1—2%-os oldata alkalmas. Ha a Sz. lóistállóban fellép, az egészségesek azonnal való elkülönítésével kell terjedése ellen védekezni s ha ez nem sikerül, akkor az összes lovak beoltása, a beteg nyálának bedörzsölésével az egészségesek ajkainak belső felületére, ajánlatos a járvány lefolyásának gyorsítása végett.

Szajflóra, 1. *Bébrothadás*.

Szajga (állat), 1. *Szajga*.

Szajgo, *Takamuri*, japáni államférfi és hadvezér, szül. Kagosimában 1826., megh. 1877. szept. 24. A sogún ellen a mikádó hívei közt tartozott s az 1868-i polgárháborúban a szászumai csapatokat vezette. Rendkívül vitézségével tűnt ki. Később meghasonlott a kormányval és Szászumában az elégedetlen *samaraj* (lovagi) osztály élén felkelést támasztott 1877. elején. A felkelést azonban a kormányhoz hű csapatok levertek és Sz., miután utolsó csapatai is megsemmisültek, egy barátjával levágatta a fejét.

Szajharmonika, gyermekjátékszer, melyben apró atesaponyelvek jönnek rezgésbe, amint a nyíláson belefujunk. Többnyire egy nyolead terjedelmű diatonikus skálát szolgált meg.

Szajhurut, 1. *Szajbetegek*.

Szajk, kisk. Baranya vm. mohácsi j.-ban, (1920) 837 német lak.

Szajkáva, az az a bronce, mely a hálókat körvagy félkör alakba feszítve, nyitva tartja.

Szajkó (*Garrulus glandarius* L., állat), a Verébalkatúak (*Passeriformes*) rendjébe, a Varjúfélék (*Corvidae*) családjába tartozó madárfaj. Tollazata vöröseszürke. Feje búbja fehéres, fekete csikokkal. Farcskija és farokalja fehér. Fekete szárnyán fehér tükörrel. Parka fekete, a véneknél tövén világoskékes harantcsikokkal. Legfőitűbb bélyege és ékességei a szárnyfedő tollak, melyek harántirányba elrendezve fehér, fekete és kék csikokkal vannak díszítve. Szemei világoskékesek. Csőre fekete. Lábai barnás húszínűek. Hossza 32.4—35.2, szárnyhossza 17.6—19.3, farkhossza 14.2—17, lábhossza 4.2—4.5 cm. Egész Európában erdőkben mindenütt közönséges. Elterjedési határa É.-on Skandináviában a Sarkkörig, Oroszországban a 63° északi szélességig terjed. Eleven, nyughatatlan és nagyon falánk madár. Mindenféle gyümölcseel, rovarokkal, férgekkel táplálkozik, de a madárfészkeket is kirabolja és a madártiókákat is felfalja, ezért káros. Fészket a fákra rakja. Fészekalja 5—9 tojásból áll; tojásai szennyes sárgásfehér v. zöldesfehér alapon apró pontokkal és pettyekkel sűrűn megakottak s belőlük 16 napi kotlás után kikelnek a fiókák. Fogságban csak a fészekből kiszédett és felnevelt Sz. szelidül meg; az ilyen Sz. rövid nótákat és egyes szavakat is eltanul és mókáival sok mulatságot szerez gazdjának. Népies nevei: *mátyás*,

mátyásmadár, zajgó. *Árva-Sz.* névvel a nép nem a Sz.-t, hanem a *szalakótát* (l. o.) jelöli.

Szajkófalva (*Oszúj*) kisk. Bereg vm. felvidéki j.-ban, (1910) 1809 rutén és magyar lak., vasércbányával. (Fr. Cs.-Szl.)

Szajkosár, az állatok harapását, illetőleg takarmányfelvételét gátló készülék, mely rendszerint borszjából, láncból vagy drótból készül. Kutyákat veszettség esetén, továbbá vasúti szállítás alkalmával kell Sz.-ral ellátni; harapós lóra, továbbá az ökrökre szántás közben szintén alkalmazták.

Szajla, kisk. Heves vm. pétervársíri j.-ban, (1920) 338 magyar lak.

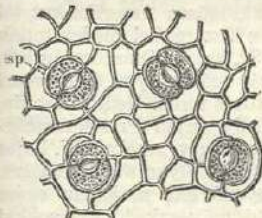
Szajlábúak (*Stomatopoda*, állat), a Sáskarákok vagy Lábasszajjúak helytelen magyar neve. L. *Rákok és Sáskarákok*.

Szajna, a *Seine* (l. o.) francia folyó és az ugyanily nevű département elmagyarosított neve.

Szajnocha (ejtsd: saj—), *Karol*, lengyel történetíró, szül. Komarnóban, Sambor mellett (Galicia) 1818., megh. Lembergben 1868 jan. 10. Politikai vétkesség gyanúja miatt 1835—37. börtönt szenvedett. 1858. könyvtáros lett, 1858. elvesztvén szeme világát, el kellett hagynia e hivatalát. Regényeket, drámákat, több történeti műveket írt. Főművei: *Jadwiga i Jagiello* (Lemberg 1855); *Szkie historyczne* (Lemberg 1854—69, 4 köt.). Históriai művei összegyűjtve *Dziela* cím alatt (10 köt., Lemberg 1876—79.) jelentek meg.

Szajnyál, l. *Nyál*.

Szajnyílás (növ., *légrés, stoma*). A növények borszövetében levő nyílások, melyeket két zárósejt vesz körül. Ezek alakja a

Szajnyílások (sp) alapnézetben, a felbőrszejték között.

babszemhez hasonló s a homoru oldalaktól bezárt üreg aszerint változtatja nagyságát, a mint a zárósejtek duzzadtak, vagy petyhüdtak. Előbbi esetben a nyílás nagyobb és rajta keresztül a párolgás erőteljesebb, utóbbi esetben a nyílás összecukodik és a növény kevesebbet párologtat. Így a Sz. a növény párolgását ünműködően kormányozza a növény sejtjeinek víztartalma szerint. Míg a borszövet sejtjei zöld színanyagot, klorofillt nem tartalmaznak, addig a Sz. zárósejtjei klorofillt tartalmaznak. A Sz.-ok a levelek alsó oldalán foglalnak helyet, a vízi növényeknek a víz felületén úszó levelein azonban a felső oldalon. A Sz.-ok nagyon aprók, átmérőjük legfeljebb 0.007 mm., azonban számuk nagy. Egy nagyobb levélen több millió Sz. van; pl. egy napraforgó levélen mintegy 13 millió. Így a Sz.-ok apró voltak mellett is hatalmas eszközei a növények párolgásának.

Szajnyitás és zárás, l. *Apertio*.

Szajodin, l. *Sajodin*.

Szajol, nagyközség Jász-Nagykun-Szolnok vármegye tiszai közép járásában, (1920) 2005 magyar lakossal, vasúttal, posta- és táviróhivatallal és telefonállomással. Itt ágazik el budapest—aradi

vasútvonalból a debreczeni és hódmezővásárhelyi vonal.

Szajpad, l. *Szaj*.

Szajpadcsont (*os palati v. palatinum*), szabálytalan alakú arccsont, melynek egy nyúlványa — a túlodali csont hasonló nyúlványával összeérve — a kemény szájpaddás (l. *Szaj*) képzésében részt vesz, valamint az orrüreget és szemüreget képzésében is.

Szajpadív, l. *Szaj*.

Szajpadjelző a csontos szájpadd szélességének hosszúságához való százalékos viszonya

$$= \frac{\text{szajpad-szélesség} \times 100}{\text{szajpad-hosszúság}}$$

Ennek alapján megkülönböztetnek: keskeny szájpaddúságot (leptostaphylínia) = 80.0-ig, közép-szajpaddúságot (mesostaphylínia) = 80.0—85.0-ig, széles szájpaddúságot (brachystaphylínia) = 85.0-tól felfelé. A hosszú koponyák többnyire lepto-, a rövidek brachystaphylínek.

Szajpaddképzés (*uranoplastica*), az a sebészeti műtét, amellyel a szájpaddnak a hasadékat (farkastorkot) iparkodunk elzárni. L. *Farkastorok*.

Szajpárkány (állat), a csigaház nyílásának pereme, amelyen külső és belső ajkat különböztetnek meg.

Szajpenész, l. *Soor*.

Szajperem (állat), a csillangókoszorús ázalék-állatok szájnnyílását körülövező csillangókoszorú, mely legtöbbször csigaszerű csavarádással a szájúreghez vezet.

Szajrészek, az Izeltlábú állatoknál (*Arthropoda*) a száj szomszédságában előforduló ama szervek, melyek végtagok módosulásából keletkeztek és teljeseen a táplálékfelvétel szolgálatába szegődtek. Ilyen Sz. a rovaroknál: 1. a *felső állkapocs* (*mandibula*), 2. az *alsó állkapocs* (*maxilla*) és 3. az *alsó ajak* (*labium*). Ezeket a végtagok módosulásából keletkező igazi szájrészeket kiegészítik azok a szájrészek, melyek vagy a fej, vagy a szájúreg kitérüléseiből és esetleges lezöldéseiből keletkeztek és szintén a táplálékfelvétellel és a száj szolgálatába álltak. Ilyen Sz. a rovaroknál: 1. a *felső ajak* (*labium*), 2. *hypopharynx* (a szájúreg alsó hártarészletének nyelvvarjú kitérődése) és 3. *epipharynx* (a szájúreg felső hártarészletének előretüremkedő nyulványa). E Sz.-nek különböző módosulatából állottak elő a rovarok *rágó, nyáló, szűrő és szívó* szájrészei. A legősibb szájrész-típus a rágó és ebből származtathatók le a többiek. Az Izeltlábúak egyes osztályainak szájrészeit lásd az illető címszónál. (L. *Rákok, Pókok, Szajlábúak, Rovarok*.)

Szajról olvasás, l. *Hangolvasás*.

Szajszán, tó, l. *Zajszán*.

Szajtükrő, műszer, mely a száj nyitvatartására szolgál a száj- és toroküregekben végzendő vizsgálatoknál és műtéteknél.

Szajúreg, l. *Szaj*.

Szajvas, állatorvosi műszer, mellyel az állatok száját, megvizsgálása vagy operáció céljából, szét lehet feszíteni és nyitott helyzetében megtartani. Sokféle szerkezetű Sz. ismeretes, legalkalmasabban azok, melyek a szájban kevés helyet foglalnak el és egyszerű szerkezetük miatt könnyen

tisztogathatók. — Hasonló célt szolgál a *szájélek* is, mely az egyik oldali zápfogorok közé helyeztetik és így a zápfogak között lévén, az állcsontok foghíjas részében nem okoz zúzódást.

Szájvizek oly folyadékok, melyek a száj higiénese öblítésére, a fogak mosására, gargarizálásra használatnak reggel avagy étkezések után, esetleg szájbetegségek gyógykezelésében. Céljuk a pangó nyálát, a levált felhámsejteket, a bomló ételmaradékokat eltávolítani és a szájüreget dezinficiálni, felüdíteni. Ezért rendszeren antiszeptikum anyagokat és illatos olajokat tartalmaznak. Leginkább használt Sz. a 3% bórsav- v. bóraxoldat, 2% klórkáli; $\frac{1}{2}\%$ káliumpermanganát, valamint a hidrogénszuperoxid 1—2% oldata, miket inkább már szájbetegségeknekél használtnak. A mindennapi szájöblítéshez a hidrogénszuperoxid oldatán kívül (perhydrol, hyperol stb.) koncentrált *szesz*es oldatokat szoktak *«szájvíz»* néven árulni, melyekből 15—20 csepp egy pohár vizet megillatosít, szájban habzóvá és kellemessé, alkalmassá tesz a szájöblítésre. Hy céla gyakran a salol, lysoform, a thymol, az eucalyptus-olaj szeszese oldatai szolgálnak, rendszeren ánizs, kömény, vagy legkedveltebben a borsmenta olajával erősen illatosítva. Vízbecseppentéskor tejfehérr zavarodás támad a kiváló, finomul eloszló, vízben oldhatlan anyagoktól.

Szak (*Szaki, Tuzla*), sóstó Krim félszigeten, évente 4 millió pud sót szolgált, a partján levő S. fürdőhelységnek látogatott iszapfürdői vannak.

Szák, kanálalakú merítőháló, mellyel a fogsó halat a vejszéből avagy a hálóból kiszedik, s a barkedő hordják. Van feje, nyelo és ágasa.

Szák, kisk. Komárom vm. gesztesi j.-ban, (1920) 799 magyar lak.

Szaka, a szigony vagy horog visszája, mely arra való, hogy a megfogódott halat a szerszámról visszaesni ne engedje.

Szaka (*Saca*), kisk. Bihar vm. belényesi j.-ban, (1920) 350 román lak. (Tr. R.)

Szakács, I. Szakácmesterség.

Szakács Andor, hírlapíró, szül. Kecskeméten 1877 nov. 18. Egyetemi tanulmányait Budapesten végezte; itt kezdte hírlapírói pályáját, majd Szegedre ment, ahol több lapnak volt szerkesztője 1907-ig, amikor a Budapesti Hírlap belső munkatársa, 1912—13. Az Est politikai munkatársa lett. 1914—17. a Magyarország napilap felelős szerkesztője volt. 1917-ben megindította a Vírradat c. lapot, amelyet a proletárdiktatura kitérőeskor megszüntetett. A proletárdiktatura bukása után, 1919 okt.-ben mint napilapot újra megindította a Vírradatot, de a lap 1922. a Bud. Hírlap tulajdonába menván át, szerkesztésétől megvált. 1919 augusztusban a Friedrich-kormány min. tanácsosa s a miniszterelnöki sajtóosztály vezetőjévé nevezte ki, ugyanaz év novemberben államtitkári címet kapott: a románok a megszállás alatt letartóztatták s ellene hadbíróági eljárást indítottak rendeleik megszegése miatt, de az entente-missziók közbelépésére szabadon bocsátották. 1920 májusban megvált a sajtóirodától. 1922-ben Békésen nemzetgyűlési képviselőnek választották, ugyancsak 1922. a 48-as kiscgazda, földműves és polgári párt elnökévé választotta. Cikkeket és tárcákat írt több napilapba. Önállóan megjelent

regényei: *Fekete szívárvány* (Szeged 1900); *Egyetlen orvosság, Ifjuság királya, Szabad szerelem* (u. o. 1904). Nagyobb tanulmányai jelentek meg az Új Nemzedék folyóiratban: Egy erdélyi vértanú; Magyar-német szövetségi terv 1848-ban; Anglia és Magyarország stb.

Szakácsi, kisk. Borsod vm. edelényi j.-ban, (1920) 372 magyar lak., bronzkori leletekkel.

Szakácmesterség, az a gyakorlati tudás, miképen kell az ételeket ízletesen, táplálón és lehető gazdaságosan elkészíteni. Főtenyezői az élelmiszerek természetének ismerete, az elkészítő ízlelése és ügyessége, szüksegesek bizonyos fizikai és kémiai ismeretek, valamint az egészségügyi főlételek figyelembe vétele. Voltaképen a Sz. az ó-ázsiai fenyűző udvari életben fejlődött ki, mert a kezdetleges sütés és főzés nem mondható Sz.-nek. Ázsiából terjedt el Szicilián és Görögországon át Olaszországba. Noha a görög életmód általában igénytelen volt, Athénban a fenyűző életmód meghonosodtával a lakmározás változatosága is lábra kapott, s már a finom asztal szabályait is könyvben tárgyalta Gelai Archastratos (Kr. e. 494), akinek munkáját Quintus Ennius latinra fordította. Rómában különösen a eszárság korában emelkedett tetőpontjára az evésben való pazarlás, úgy hogy a túlságos lakmározás ellen törvényeket is kellett kibocsátani, noha sikertelenül. Lucullus és Hortensius pazarlása közmondássá vált. A szakácsok a rabszolgák sorából kerültek ki, és sok szakács mesterségének köszönhetette felszabadítását. Augustus és Tiberius idejében már szakácsiskolák is voltak, amelyek élén Apicius működött. A középkorban kevesebb gondot fordítottak az ételk minőségére, mint bőségére. Az újkorban történt fölfedezések, különösen Amerika kutatói új táplálóanyagokkal és fűszerekkel gazdagították a konyhát. A modern Sz. hazája Olaszország lett, ahol a XVI. sz.-ban már tudományos és művészi módszerekkel éltek a főzés terén. Modici Katalin, IX. Károly francia király anyja Franciaországban karolta föl a szakácságot, amely XIV. Lajos uralkodása alatt emelkedett olyan tökéletességre, hogy nemcsakára irányadó lett majdnem egész Európában; de későbbi művészkedő fogásokkal természetellenessé lett és csak a forradalom után tért vissza megint az ízlés a természethez, minden ételneműnek a maga jellegét és természetét ízeit igényezővén megadni. De nemcsak szakácsok foglalkoztak ebben a korban Sz.-gel, hanem főurak, költők, filozófusok is. Montaigne filozófus (1533—1592.) könyvet írt az étkezés tudományáról (Science de la guele), V. Pius pápa Scappi nevű szakácsa által kiadatta a pápa szakácskönyvét (Venezia 1570.), Condé, Colbert, Béchamel marquis stb. külön ételeket és mártásokat találtak ki, Béchamel szakácskönyvet is írt Le Bas álneven: «Sur l'art du cuisinier». A XIX. sz. elején két iskola állt szemben a Sz. terén; a klasszikus és a romantikus, az előbbinek főképviselője volt Beauvilliers L'art du cuisinier (1814) munkájával; a romantikus Carême, Montmireillel együtt a bécsi kongresszus történeti nevezetességű szakácsa. Mindezeket elhomályosította Brillat-Savarin világhírűvé vált munkája: La physiologie du goût (1825), amelyre ma is hivatkoznak. A magyar úri

konyhák, bár a szakácsok neveit nem örökítették meg, kiváló helyet foglalnak el a társadalmi élet történetében, izletességre nézve méltán voltak híresek, a fennmaradt számos történeti adat szerint a főszűlt mégis a bőségre és változatosságra helyezték, az egészségügyi föltételeket ellenben kevésbé vették számba, különösen az izletességnek kedvező fűszerekkel bántak bőségesen; a francia konyha a főiri házak által hamar elterjedt ugyan, de teljesen uralkodóvá még sem válhatott.

Irodalom. A legrégebb szakácskönyvek Coellus Apiciustól valók: De re coquinaria, Milano 1490 és más ízben, és De re culinaria, Basel és Lyon 1511. A legrégebb olasz és francia szakácskönyvek a XVI. sz.-ból valók, a legrégebb német szakácskönyv Rumpolttól való: Ein new Kochbuch, M. m. Frankfurt 1587. — *Magyar szakácskönyvek* szintén voltak már a múlt századokban, ismerteti őket Radvánszky Béla (Régi magyar szakácskönyvek, 1893). Az újabbak közül ismertebbek: Máté J., Debreczeni szakácskönyv magyar gazdasszonyok számára. Átnézte Somlyai J., Debreczen 1865; Saint Hilaire J., Képes pesti szakácskönyv, átdolgozta Vörös M. 1881; Dobos J., Magyar-francia szakácskönyv, Budapest 1881; Glöck Fr. és Stadler K., Az ínyemesterség könyve, u. o. 1889; Hegyesi I., Előétek, u. o. 1892; Kertész J., Legújabb magyar képes szakácskönyv, Székesfehérvár 1890; Kovács T., A magyar konyha, Budapest 1892; u. a. Szegedi képes szakácskönyv, Szeged 1890; Rézi néni, Szegedi szakácskönyv, u. o. 1890; Zilahi A., Valódi magyar szakácskönyv, Budapest 1892; Hegyesi I., A legújabb házi cukrászat kézikönyve, u. o. 1893; Festetics Andorné (Pejacsevich Lenke) grófné, Gyakorlati Sz., u. o. 1897; Komáry Erzsébet, A polgári háztartás szakácskönyve, 1907. Mindezek több kiadásban jelentek meg.

Szakadás, 1. (vízépít.) keletkezik ott, ahol a víz a partot alámosza s a part saját súlyánál fogva leomlik. A vízjogi törvény értelmében, ha valamely parti birtokos területéről elszakított és kétségkívül felismerhető partrész a folyó más birtokospartján rak le, akkor a volt birtokos az ekként elszakított földnek tovább is tulajdonosa marad, föltétlenül, hogy tulajdonjogát az elszakítás napjától számított egy év alatt igénybe veszi.

2. Sz. (elektrotechnika), az elektromos áramkörök oly állapota, melynél a vezető folytonossága valami okból megszűnik és ennél fogva áram nincs. A vezetőek csak feszültséget kap és annyi áramot, amennyit kapacitásánál fogva felvenni képes.

Szakadás (Sacatura), kisk. Szolnok-Doboka vm. nagylondai j.-ban, (1910) 320 román lak. (Tr. R.)

Szakadát, nagyk. Tolna várm. simontornyai j.-ban, (1920) 1031 német lak.

Szakadék (bány.), az értől elváló mellékér, mely rendszeren nem vonul nagyon messzire.

Szakadék (Podkylava), kisk. Nyitra várm. miavai j.-ban, (1910) 849 szlovák lak. (Tr. Cs.-Szl.)

Szakadékvölgy, 1. Karsztos jelenségek.

Szakadó helyek, 1. Függvény.

Szakadozni, katonai kifejezés: átmenet kettős rendekből (ha 4—4 ember jár egymás mellett a menetoszlopban) rendekbe. Ha egyenkint kell az embereknek egymás mögött lépniük, ez a vezényezésre: Egyenként szakadozt! történik.

Szakafű (név.), 1. Salsola.

Szakai (szenoi, tembe), 1. Malakka belsejében lakó, nem maláj vérű ú. n. proto-malakkai nép, mely testileg a negritókhoz közeledik, bár nyelvilag mongol. A malájok megkülönböztetése szerint egy részük vad (szakai-liar) erdőlakó, harcias, fűvnyiláival (blatan) lesből gyilkol, más

részük gyűjtő-gazdasága termékeit: kaucsukot, guttaperchát, damargyantát cseriberéli sóért, dohányért. Fajrokonak a szemangok. — 2. Turáni kihalt törzs.

Szakai, Idzumi japáni tartomány fővárosa, Nippon sziget DNY-i partján, (1920) 84,995 lak. Nagy téglá- és agyagiparra, szőnyeggyártásra van. Valamikor Japánnak első kereskedő városa volt.

Szakajtó, szalmából vagy lehántott fűzfaveszszőből font hosszúkás vagy kerek kosár, melyben a kiszakajtott kenyértészta a sütés előtt megkel.

Szakák, nomád nép az Urál-tó déli vidékén; a régiek a szkhákhoz sorozták. Királyaik perzsa fennhatóság alatt uralkodtak. Kiváló íjászok és lovasok voltak. Kr. e. 130. elfoglalták Iránban a Drangiana vidéket, melynek ezután Szakesztán volt a neve. V. ö. *Pressl*, Die Skythen-Saken (München 1886).

Szakál Lajos (várali), népdalköltő, szül. Köröstarcsán 1816 febr. 12., megh. u. o. 1875 febr. 16. A jogot az eperjesi kollégiumban végezte. Az 1839—40-iki országgyűlésen Wenckheim Béla báró magántitkára volt, 1840. ügyvédi vizsgálatot tett. Szülővármegyéjében (Békés) vállalt hivatalt, 1848. főjegyző lett. A szabadságharc ügyét fegyverrel és költeményeivel szolgálta; azután a magánéletbe vonult vissza és gazdálkodott. 1865-ben Békés városa országgyűlési képviselőjévé választotta, 1838-tól kezdve stúrjn jelentek meg népdalai a szépirodalmi lapokban, majd *Czimbalom* c. alatt összegyűjtve is megjelentek (Buda 1843) és természetes képekkel, friss hangjukkal köztetszést arattak. Számos dala átment a nép ajkára (Megkövetem a tens nemes vármegyét, A legátus, stb.).

Szakalár (Sicolari), kisk. Krassó-Szörény vm. jámi j.-ban, (1910) 1369 román lak. (Tr. R.)

Szakalava, Madagaszkár Ny.-i részének sajátosság néger típusú népe. Maláji származásukat csak a legújabb kutatások állapították meg. Úgyes tengerészek, jó katonák, laza összefüggésű törzrendszerben élnek. (Egy férfi színes képét L. az *Afrika* cikkhez csatolt képmellékleten.)

Szakáld, kisk. Borsod vm. mezőcsáti j.-ban, (1920) 492 magyar lak.

Szakálháza (Sücálhaz), nagyközs. Temes vm. központi j.-ban, (1910) 3655 magyar és német lak. (Tr. R.)

Szakalin, sziget, 1. Szakhalin.

Szakáll, a férfiaknál előforduló hajzat, szór a száj, áll és arc körül. A Sz. rendszeren durvább, rövidebb és merevebb, mint a fejen levő haj és rendszeren csak a serdült korban kezd nőni. A nőknél bizonyos kis Sz.-féle csak az élemedett korban fordul elő, többnyire a neuzóképesség megszűnése után, továbbá mint hiszterikus hiperplazia; főleg a (rendszen terméketlen) hermafroditákon is. A Sz. színe rendszeren egyezik a haj színével, de számos más változatban is előfordul. Eredetileg valamennyi népnél a Sz.-t az erő jelének s a férfúság díszének tekintették; ezért gondosan ápolták és szentek tartották. Borotváló eszközöket mindazáltal egész Közép- és Észak-Európának már fém-korszakbeli sírjaiban találhatni. A Keleten is ósrégi a borotválkozás szo-

kása. A babiloniak s a régi perzsák gondosan ápoltt Sz.-t viseltek. Valamennyi régi keleti népnél azonban a Sz.-viselés joga csak az uralkodót és a főnemességet illette meg, az eunuchok Sz.-talanok voltak. A görögök az arc, ajk és áll körül növesztették Sz.-ukat és nagy gondot viseltek rája. A nyírás csak Nagy Sándor korában honosodott meg. A rómaiak Kr. e. körülbelül 300-ig nem nyíratkoztak. Azóta, kivéve a gyász idejét, simára borotválkoztak. Cicero korában az előkelő ifjak még 22. születésnapjuk után is kurtára nyírt Sz.-t viseltek állukon (barbati, barbatull). Hadrianus korától Nagy Konstantinig megint általánosan divott a Sz.-növesztés. A régi germánoknál Tacitus (Germania 31) szerint a rövid haj és nyírt Sz. a szolgaság és a becselenség jele volt. A longobardok nevüket hosszú Sz.-uk után kapták. Franciaországban még a XII. sz.-ban is a mellig érő Sz.-t külön csombókokba kötötték. IV. Henrik finoman ápoltt hegyes (kecske-) Sz.-t viselt az állon (Henri quatre), amely némileg átalakulva ma is típusa a francia Sz.-nak. A magyar Sz.-viselőre nézve l. *Magyar viselet*. A pápáságnak a Sz.-viselést majd szigorúan megtiltották, majd ismét megengedték. A gör. kel. papok a IX. sz. közepe óta élénken kardoskodtak a Sz. mellett, melyet maig is viselnek, főleg az orosz falusi pópák. A zsidó rabbinusok a régi vallási előírás szerint nyíratlan Sz.-t viselnek. V. ö. *Falke*, Haar und Bart der Deutschen (az Anzeiger des Germanischen Museums című értekezésben, 1858); *Quicherat*, Histoire du costume en France (Paris 1875); *Fleischer*, Wertschätzung u. Pflege von Haar u. Bart (Leipzig 1885).

Szakáll Gyula, állatorvos-tanár, szakíró, szül. Banán (Komárom vm.) 1872 máj. 8., megh. Budapesten 1903 aug. 3. Asszisztens volt a budapesti állatorvosi főiskolán, majd Giessenben folytatva tanulmányait, ott fil. doktor lett, 1901. magántanárrá habilitálták az állatorvosi főiskolán. Értekes munkásságot fejtett ki az összehasonlító anatómia és a zoológia terén. Főbb munkái: *A házi szárnyasok bonctana* (1897); több önálló tanulmány, főleg az ér- és idegtag köreiből (részben német nyelven is) szakfolyóiratokban.

Szakállas cinke, l. *Barkós cinke*.

Szakállasdombó (*Dumbravița*), kisk. Szatmár vm. nagybányai j.-ban, (1910) 1010 román lak. (Tr. R.)

Szakállasfalva (*Săcălașeni*), kisk. Szatmár vm. nagysomkúti j.-ban, (1910) 867 román és magyar lak. (Tr. R.)

Szakállas horog, egy in végébe alkalmazott több horog.

Szakállas madarak v. Bukkó-félék, l. *Bukkó-félék*.

Szakállas saskeselyű (*Gypaëtus barbatus* L., alau), a Keselyű-félék családjába tartozó madárfaj (képét lásd a 11. kötetben levő «Keselyűk» c. mellékleten). Feje fehér (a kevésbé vénoknál többé-kevésbé fakó), szeme fölött, füle táján és fejbüdjén fekete mustrázattal. Háta és szárnyfedőtollai feketék (gerincük fehér); evezői és kormánytollai feketén szegett barnás szürkék (gerincük fehérek), alul barnás feketék. Torka, begye, melle és hasa fehér, vagy fehéres fakószínű, néha

rozsdaszínnel erősen árnyalt. Csőre szaruszerű. Viaszhártyáját és alsó kávéjának alapját hosszú fekete serték teljesen elfödik, tokatájekából pedig szintén hosszú fekete serték szakállt formálnak. Csüdjét tövig tollak fedik. Ujjai ólomszürkék. Szeme világos narancssárga. Teljes hossza kb. 115 cm. Mindkét szárnya kiterjesztve 275 cm. Farka 53, csőre ormója (a homloktól számítva) 10·5, csüdje 9·5 cm. Fiataljai füstösbarna színűek. Dél-Európa, Kis-Ázsia, Palesztina és Közép-Ázsia hegyvidékein honos. Régebben az erdélyi havasokban igen közönséges volt. Csontokkal, dögökkel és élő állatokkal táplálkozik. Tanyáját rendszeren a leghegyzárhatóbb sziklafalakon szokta felutni. Fészékét különböző faágakból készíti és megleget tartó anyagokkal (fűvel, hangával, juhgyapjuval stb.) béleli ki. Nösténye rendszeren csak egy tojást rak, ritkán kettőt, de ez esetben is egy fiókánál alig nevel fel többet, mert a második rendszeren nem életre való. Tojásai aránylag kicsinyek s néha csaknem gömbölyűek (hosszúságuk 76·6—89·3 mm.); színük változó: egyszínű sárga-nyes fehér, olykor rózsásba hajló vagy vörösesbarna; a foltos tojások halvány vagy sötét ibolyaszínű pettyekkel tarkítottak. A kotolás legalább 4 hétig tart s benne felváltva a tojás és a hím vesz részt. A fióka júniusban vagy júliusban repül ki.

Szakállas szárcsa (álat), a búbos vöcsök népies neve.

Szakállzuzmó (növény), l. *Usnea*.

Szakály, nagyk. Tolna vm. tamási j.-ban, (1920) 1845 magyar lak.

Szakalya vára (*Szokolya*), Kassától É.-ra a sárosvármegyei Szokolya falu határában állott. 1387—1403. Bebek Detrenádor, 1403—23. akirály, 1423—29. a Pálóczy család birtoka. 1429-ben ezektől a király visszacserelette s lerombolás végett a kassai polgároknak adta.

Szakamás (*Săcămaș*), kisk. Hunyad vm. marosillyei j.-ban, (1910) 526 román lak. (Tr. R.)

Szakar, a turkománok egyik ága az Amu Darja jobb partján.

Szakara, a Kongó-államokban, főleg az Uelle-Ubangi területén honos ismeretlen eredetű néger nép.

Szakaria, az ókori *Sangarius*, vízben gazdag, de hajózhatalatlan folyó Kodavendikjar török kis-ázsiai vilájet ÉNy.-i részén; ered az Emir-dagli É.-i részén, a Fekete-tengerbe ömlik.

Szakarivelo, Georgia neve a benszülltek nyelvén.

Szakasz (*katonai*), a századnak negyed része. A Sz.-ban a legénység két sorban áll fel (sorakozik); *Sz.-parancsnok* valamely alantós tiszt vagy zászlós. — A tereptanban Sz.-nak (terep-Sz.-nak) nevezzük a természetesen vagy mesterségesen elhatárolt tereprészt, a védelmi állást és az erődítményeket szintén Sz.-okba osztják be. — Sz. az írott műben a. m. fejezet (l. o.).

Szakasz (*Ráteszti*), kisk. Szatmár vm. erdődi j.-ban, (1910) 859 német, román és magyar lak. (Tr. R.)

Szakaszos forrás (geol.), l. *Forrás*.

Szakaszos függvény (*periodikus függvény*). Ha valamely függvény oly szerkezetű, hogy a P állandó egy bizonyos értékénél, $f(z + P) = f(z)$,

hármicsoda szám is z , akkor $f(z)$ -t Sz.-nek nevezük és P e függvény *periodusa* v. *szakasza*. Ha a Sz. összes szakaszai mint egy bizonyos zv szakasz egész számú többségi állíthatók elő, akkor a függvény egyszerűen *szakaszos* és zv a *primítív szakasz*. Ha valamely egyértékű analitikai Sz. nem egyszerűen szakaszos (és nem redukálódik puszta állandóvá), akkor számtalan módon található két szakasz, zv és zv' , melyekből a többiek a $z v w + z v' w'$ képlet segítségével adódnak, hol v és v' tetszőleges egész számok. Ekkor a függvényt *kétszeresen szakaszosnak* nevezük, zv és zv' pedig egy *primítív szakaspár*.

Szakaszos láncotört, I. Láncotört.

Szakasz-össztűz, akkor jön létre, ha a szakasza osztott legénység vezényszóra egyszerre süti el a fegyverét. Az össztűz alkalmával mind a két sor állhat, vagy mind a kettő térdelhet; lehet, hogy az első sor térdel, a második áll; vagy az első sor fekszik, a második térdel. Jelzés: «tízelné», következik a céltárgy és irányzék-állás megjelölése, azután esetleg «térdre» vagy «feküdj» és a «kész!» «cél — tűz» vezény-szavak.

Szakaszvezető, altiszt, a neki alárendelt szakasznak az élüljárója. A szakaszajstromot vezeti és a szakaszon belül végzendő munkákra ő vezényli az embereket.

Szakata, japáni város, I. Fukui.

Szakataly, kerület Transzkaukáziaiban, 3986 km², (1913) 98,800 lak. A Kaukázus D.-i lábánál, igen termékeny vidéken. Négy közigazgatási járáásra oszlik: Allabad, Bjelokani, Dzsara-Muchach és Kach. Hasonnevű fővárosának kb. 4000 lak. van.

Szakatu, néger ország, I. Szokoto.

Szabkény (*Skubin*), kisk. Zólyom vm. beszerezébányai j.-ban, (1910) 515 szlovák lakossal. (Tr. Cs.-Szl.)

Szakes, nagyk. Tolna vm. dombóvári j.-ban, (1920) 2957 magyar lak.

Szakedjnek, bizonyos különleges munkákra kellő gyakorlattal és előképzettséggel (pl. telek-földnyvi vizsgáló) bíró djnök, aki szakudásánál fogva a többi djnökénál magasabb napidíjban is részesül.

Szakó (*saké, rizs-sör, rizsbor*), Japánból eredő, rizskeményítő elcukrosítása s annak elerjesztése által nyert szeszes ital. A japániai nemzeti itala.

Szakegyesület, I. Szakszervezet.

Szakértő (*szakértőlk* lat. *peritus artis*, ném. *Sachverständige, Experten*), oly személy, akitnek bizonyos szakmában különös jártassága, mű-, tárgy-szakismerete van és emélfogva odatarozó kérdésben véleményadásra hivatott. A bírói eljárásban akkor van helye Sz. meghallgatásának, ha az ügyben jelentős ténykérdés megítéléséhez vagy szemle teljesítéséhez olyan különös szakértelem szükséges, amellyel a bíró nem rendelkezik. A Sz. tehát nem a félnek az embere, hanem a bírónak a segédje, ezért a bírótól függ, hogy kíván-e ő szakértőt igénybevenni vagy nem (de az elmeegógyintézetbe felvételre vagy onnan elbocsátásra irányuló eljárásban és az elmebetegség miatt folyó gondnoksági vagy a testi vagy lelki fogyatkozás miatt folyó kiskorúság-meghosszabbítási eljárásban köteles a bíró Sz.-t alkalmazni).

A szakértő véleménye (szakvélemény) épp úgy, mint bármely más bizonyító adat, a bíró szabad mérlegelésének a tárgya. Sz.-t meghallgathat a bíró szemlével kapcsolatban vagy anélkül is, ha t. i. a vélemény megadása végett nem kell szemlé-tárgyat megvizsgálni.

A *polgári perben* a bíró a feleket meghallgatja a szakértők számára és személyére nézve, de a per tárgyának értékét tekintve ő határozza meg a ki-nevezendő Sz.-k számát és ő választja meg személyüket, kivéve, ha a felek közösen megegyeznek a szakértők számában és személyében, amikor a felek megállapodása irányadó, de a szakértők számát a bíró ilyenkor is korlátozhatja. Minthogy a Sz. a bíró segédje, *érdekelttségére* nézve nem a tanú, hanem a bíró érdekelttségére vonatkozó szabályokat (I. *Bírósági személyek kizárása*) kell alkalmazni, de az, hogy őt a perben tanúkép vagy szakértőkép kihallgatás, nem zárja ki az eljárásból. A Pp. — előbbi polgári eljárásunkkal ellentétben — *szakértői kényszerít* hozott be: a Sz. köteles — bírói kinevezés esetében — ily minőségben eljárni, ha az illető szakmában vélemény-adásra állandóan alkalmazva van (I. *Bírósági szakértő*), vagy a szakmát keresetképen gyakorolja, de a bíró jogos okból felmentheti a Sz.-t a véleményadás köteleossége alól; ha a Sz. e köteleosséget nem teljesíti, idézésre nem jelenik meg, felhívásra nem ad véleményt, a bíró behajthatatlanság esetében elzárásra átváltoztatható pénzbüntetéssel bünteti s az okozott költségben elmarasztalja. A Sz. meghallgatása előtt *esküt* tesz, hogy véleményét részrehajlás nélkül legjobb tudása és lelkiismerete szerint fogja előadni. A Sz. készí-tésének és időmulasztásának megtérítésén felül *munkadíjat* is követelhet. A Sz. meghallgatásának bíróilag megállapított *költségét* mindig előlegezni kell; ha az erre kötelezett fél nem előlegezi, a meghallgatást nem foganatosítják. Sz.-i vélemény v. felülvélemény adására egyes *hatóság v. testület* is hivatva van, mint az igazság-ügyi orvosi tanács, állatorvosi főiskola, orsz. állategészségügyi tanács, kereskedelmi és ipar-kamara, szerzői jogi állandó bizottság stb. Sz. a becsűs is (I. *Becsűs, Becsűs*); az ingatlan becsűsi eljárást és az önkéntes becsűt a 42,600/1914. és 42,700/1914. I. M. számú rendeletek szabályozzák. Főképp építési perekben, orvosi kérdésekben, szerzői- és jogi perekben, árú hiányának megállapítása végett szükséges Sz.-t meghallgatni.

A *bűnvádi eljárásban* rendszerint két Sz.-t kell alkalmazni, rendszerint a bírósági szakértők közül, de itt a terhelt a maga költségén *ellenőrző Sz.-t* is alkalmazhat, aki a terhelt érdekében a bírói Sz. véleményére észrevételt tehet. Ebben az eljárásban nem lehet Sz.-ül alkalmazni azt, akit tanúkép nem lehet kihallgatni. Orvostani, vegyészeti kérdésekre nézve kétség esetében, ha nem a törvénytáji orvos v. nem az orsz. bírósági vegyész adta a véleményt, az ő *felülvéleményét* be kell szerezni, ha pedig a kétséget ez sem oszlatja el, az igazságügyi orvosi tanácsot kell megkeresni. A Sz.-i díjszabást rendelet állapítja meg. Egyebekben a polgári eljárásra nézve fent mondtak a bűnvádi eljárásra is állanak. Bűnvádi

eljárásban főképp emberhalál, mérgezés, testi sértés, magzatellajítás, pénzsb. hamisítás, csalárd, vétkes bukás, gyujtogatás, írás, könyv vizsgálata esetében van szükség Sz. közreműködésére.

Szakértő bizottság (ném. *Gutachtenkammer*) szakértőkből alakított állandó bizottság, amelynek feladata a bíróság vagy más hatóság által elője terjesztett kérdésben véleményt mondani; ilyen pl. nálunk a szerzői jogi állandó bizottság (l. *Szerzői jog*), a budapesti árú- és értéktörzsdé Sz.-a, amely az árú minősége felől mond a felek megkeresésére szakvéleményt.

Szakértői eskü, l. *Eskü*.

Szakértői szemle, l. *Bírói szemle* és *Szakértő*.

Szakértők, l. *Szakértő*.

Szakértő tanu, az a szakértő személy, aki oly elmúlt állapotokról s ténykörülményekről tanusodik, amelyeknek észleléséhez szakértelem volt szükséges. A Sz. tanunak tekintendő és reá a tanukra vonatkozó szabályok alkalmazandók, ha csak tanusodik, de ha véleményt is kíván tőle a bíróság, akkor szakértő.

Szakhalin, l. Szibíria egyik *tartománya* Sz.

szigettel szemben, székhelye Alexandrovszk. — 2. Sz. (japáni nyelven *Karafuto* v. *Karafutu*), sziget Japántól É.-ra az Ochoozki-tengerben. A szárazföldtől a 10 km. széles Tatár-szoros választja el, hossza 957 km., általában hegyvidék, csak É.-on van kisebb síksága, eddig ismert legmagasabb hegycsúcsa a Pik-Tyara (1550 m.). 2800 km. hosszú partján csak a közepes mélységű Tym-Nabil-öblökben van hajók horgonyzásához alkalmas tengerfenék. Éghajlata zord, csak délen enyhítik a partjai mellett elhaladó meleg tengeráramok, télen heves viharok dúlnak, nyáron nagy hő van rajta. Növényzete négy csoportba osztható: szibíriai jellegű őserdők (fenyő), tundra, parti rét és folyamparti galéria-erdő. Ny.-i oldalán É. felé Dui vidékéig található egy sajátos bambusz faj (Arundinaria burilensis). Vadállatai: medve, róka, mosuszállat, rozsmár, rénszarvas és sokféle coboly. A kutyát vontatásra használják, a lovat és szarvasmarhát az oroszok telepítették meg. A lakosság főfoglalkozása a halászat és vadászat, Dui közelében a Ny.-i parton szenet találnak, É.-on petróleum is fordul elő, főleg a Nabil öbl környékén. Az őslakosság a sziget É.-i felén a giljak, D.-en az ajnó, kevés tungúz, kínai, koreai és japáni is él a szigeten. Az oroszok 1857-ben alapították az első telepet Duinál s 1880-tól kezdve a szigetet büntösök száműzésére használták. Kevés burgonyát, búzát, árpat, zabot és rozsot is termelnek, de éjszakai fagyok már augusztusban is vannak s ezért a termelés nagy nehézségekre ütközik. 1643-ban Gerrit de Vries volt az első európai, aki ott járt, de nem tudta, hogy szigeten van, 1787-ben Lapérouse is csak sejtette a föld sziget-voltát. Nevelszki orosz kapitány 1849—52 közt fölmérte s 1855 után Oroszország és Japán kölcsönösen osztozott a szigeten, míg nem a japániak 1875. a Kurili-szigetek ellenében lemondtak itteni birtokaikról, de az orosz-japáni háború után a sziget déli fele, 34,069 km² területtel ismét Japáné lett. 1909-ben a japáni részen pompás igazgyöngykegylyéket találtak s azóta élénk gyöngykereskedelm fejlődött ki.

1920 júl. elején a japániak az egész szigetet megszállották.

Irodalom. Poljakov, Reise nach der Insel Sachalin, Berlin 1884; H. de Windt, The new Siberia, London 1896; Dorosevics, Die Verbreiterinsel S., Berlin 1903; Halvos, Im äussersten Osten. Von Korea über Vladivosztoek nach der Insel S., Berlin 1905; v. Zepelin, Die Insel S., u. o. 1905; Funke, Die Insel S., Halle 1906; Isbert, Geschichte, Natur und Bedeutung der Insel S., Bonn 1907; Almert, Utazás Sz. sziget keleti partjain, az orosz Földr. Társ. kiadványainak 44. kötetében, 1908, orosz nyelven; Polevoj, Das Erdgebiet des nordöstlichen S.-s, «Prometheus», 31. köt., 1910.

Szakharin (*sakkarin*), l. *Saccharin*.

Száki v. *Szaiszak*, a *Szak* (l. o.) tó más nevei.

Szakiskola, az általában művelő, a tanulók érdeklődését sok irányban fejlesztő iskoláktól eltérően valamely határozott foglalkozásra, életpályára előkészítő tanintézet. A Sz. rendszere lassanként vált önállóvá; ma az egyes államok fejlettsége, sajátos viszonyai és előrelátásának mértéke szerint sokoldalú gondozásban részesül. Az alsó és középső fokon ú. n. közismereti tárgyakat is tanít, főként azonban az illető életpályára gyakorlati szükségleteivel foglalkozik. A felső fokú Sz. tudományos magaslaton, fly módszerrel és célzattal az illető munkakör fejlődésének elméleti feltételeit is igyekszik megteremteni. A Sz. és az általában művelő iskola mostanában újra közeledik egymáshoz annyiban, hogy ebben növekszik a gyakorlatiaságra való törekvés (l. *Széljád*), itt-ott iskolai műhelyek is keletkeztek; a Sz.-ban pedig a nevelés szándéka erősödött.

Szakisz-Adasszi, *Kiosz* sziget török neve.

Szakító gép, l. *Anyagvizsgálat*.

Szakkara, egyiptomi falu a Líbiai-sivatag szélén, Memfisz romjaival. Egyiptomban alig van hely, ahol annyi régiséget és fölíratot találtak volna mint itt. Itt emelkedik Egyiptomnak bebizonyíthatólag legrégebb emléke, a nagy lépcsőzetes piramis, a III. dinasztiahoz tartozó *Csozer* király impozáns sírja. Kultur-, valamint művészettörténeti szempontból a legérdekesebb síreptmények egyike a Mariette felfedezte masztaba, *Ti*-nek, a királyi főépítőmesternek és a piramisok előjárójának a sírja, aki az V. dinasztia idején *Nóferkara* és *Ranüzer* (Kr. e. 2800.) alatt élt és működött. Az itt ábrázolt domborművek, melyek élethíven tükrözik vissza az ókori egyiptomiak életét, az egyiptomi művészetnek legjobb termékei. 1850-ben ugyanitt bukkant Mariette a már Strabótól leírt Apis-sírokra és még 1893. is eredményes ásásokat rendeztek. Sz. elnevezés valószínűleg *Szókar-Rá*-nak, az alvilág memfisi istenének a nevével áll kapcsolatban.

Szakkariméter, l. *Saccharimeter*.

Szakkarin, l. *Saccharin*.

Szakképviselő, az az elv, amely szerint az államban a különböző érdekkörök és üzetszakok szerint megannyi választócsoporthoz alakulnak s ezek választják az országgyűlési képviselőket. Ezzel szemben a képviselő választásának hazánkban megállapított módja az *összképviselő* elvén alapszik. A Sz. vagy úgy, vagy érdekképviselő (l. o.) az összképviselő hiányait igyekszik kikerülni, amely mellett megtörténhetik, hogy a nemzeti életnek némely fontos érdeke egyáltalán vagy kellő képviselő nélkül maradhat. Vannak,

akik a két elvnek kombinációját javasolják, tehát azt, hogy a képviselők a törvényben meghatározandó arányban részben az összképviselet, részben a Sz. elve alapján választassanak (l. *Kisebbség*).

Szakképzettség, ellentétben az általános minősítési kellékekkel — amelyeket minden köz-hivatalnoktól megkívánunk — bizonyos állásokra minősítésül ezenkívül megkívánt előképzettség.

Szakkosz (gör.), a gör. egyházban a püspökök öltöne. Olyan, mint a dalmatika (l. o.) és a püspök azt a felon (l. o.) helyett ölti magára. Rendszerint keresztcsékekkel van borítva és jelenti azt a ruhát, melyet az Üdvözítő szenvedése alatt viselt. V. ö. *Melles E.*, Gör. sz. kat. liturgika.

Száklek, jég alatt való halászatnál vágott ama lek, amelyen a téli zsákok a vízbe eresztik.

Szaktármunka, a napszámunka ellentéte, a munkadíjazásnak az a neme, midőn a díj nem a munkára fordított idő, hanem a végzett munka mennyisége szerint történik. Előnye a napszám-munkával szemben, hogy a munkás szorgalma és ügyessége jobban érvényesülhet, a munkás ugyanazon idő alatt többet végez és többet kereshet, azonkívül sok esetben olcsóbb is. De hátránya, hogy az erő túlságos megfeszítésére v. a munka felületes végzésére vezethet. A szervezett munkásság állandó követelése a Sz. eltörlése, ami azonban gyakorlatilag keresztülvihetetlen, mert igen sok iparág egyenesen ezen alapszik munkavégzésében. L. még *Akkorvámunka*. — *Sz. a bányászatban* az a munkabér, melyet nem a munkában töltött idő alapján fizetnek, hanem a teljesített munka alapján. *Méter-Sz.* vagy *zsinór-Sz.*, ha a fűrész vagy akna elkészült hossza szerint fizetik a munkást. *Köbméter-Sz.*, ha a kitermelt kőzet mennyisége; *Súly-Sz.*, ha annak súlya szerint; *Csille-Sz.*, ha a kitermelt kőzettel megrakott esillék száma szerint kapja a munkás a bérét.

Szaktár, nagyk. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vm. kalocsai j.-ban, (1920) 3225 magyar lak.

Szaktára (*Kamius-Szaktára*), az Ural 695 km. hosszú jobboldali mellékfolyója Orenburg orosz kormányzóságban; az Ural-hegység D.-i részében ered, Orenburg alatt torkollik, tutajozható.

Szaktáry, 1. *Dániel*, 1788—1809. kassai öt-ötös és második érhmeister. Két munkáját a kassai evang. tót egyház örzi.

2. *Sz. György*, esztergomi érsek, szül. valószínűleg Kassán, megh. Budán 1524 ápr. 7. Előbb 16 évig pécsi püspök és királyi kancellár, utóbb veszpremi és nagyváradai püspök, 1521-ben Bakacs Tamás halálával esztergomi érsek. Végrendeletében 60,000 Mátyas-aranyat hagyott a Prigyes császárnak elzálogosított városok és várak visszaváltására, Lajos király azonban e roppant összeget az akkori végszükségben a hadi költségek fedezésére fordította. V. ö. *Török*, Magyarország primásai; *Bartay*, Magyarország primásai.

Szaktányér, kisk. Vas vm. körmendi j.-ban, (1920) 217 magyar lak.

Szaktóca, téli halászatnál lékelésre szolgáló jégvágó fejsze.

Szaktoktatás, l. *Szaktiskola*.

Szaktolca (*Shalica*, *Skalitz*), rend. tan. város sz. kir. város címével Nyitra vármegyében, (1910) 990 házzal és 5018 lakóval (közte 505 ma-

gyar, 259 német és 4155 szlovák, hitfelekezeti szerint 4125 római kat., 712 ág. evang. és 163 izr.); főgimnáziummal, takarékpénztárral, többféle közhasznú egyesülettel. Nevezetesebb épületei a csücsüves plébánia-templom (1471-ből), a régi jezsuita-kollégium (most kat. gimnázium) és templom, vele szemben a Gvadányi-ház, melyben Gvadányi József költő 1783—1801. lakott (emléktábla 1887), a ferencrendiek kolostora (alap. 1467) és temploma, a polg. kórház és a Király-utca 2. sz. háza, melynek helyén állítólag Vak Béla király szülőháza állott. Várfalai, valamint a Kárvária-hegyen álló régi óratorny nagyrészt még épségben vannak. Sz. 1872. lett sz. kir. város, várfalai már Zsigmond király idejében épültek. Ismételve volt csatározások színhelye, így Ottokár cseh király és Giskra idejében, 1605. Bocskay vezére Rhédey Ferenc, 1621. Bethlen Gábor vette be. Rákóczi idejében is sokat szenvedett. (Tr. Cs.-Sz.)

Szaktolczai Árpád, jogi és közg. szakíró, szül. Budapesten 1867. Jogi tanulmányai végzetével munkatársa volt a Jogtudományi Közlönynek, majd hírlapíró lett, később szerkesztője a Budapesti Tagblattnak, 1907-től a bécsi Reichspost munkatársa. 1919 óta külföldön él. Publicisztikai dolgozatai közül említendő az ált. választójog történeti fejlődéséről szóló cikksorozata. Főbb munkái: *Magyarország szociális törvényhozása* (1897); *Az újdonság kérdése a szabadalmi jogban* (1898); *A tisztességtelen verseny leküzdéséről* (1899); *A gyermekvédelem Magyarországon* (1900); König und Volk (1906); Die Entwicklung Ungarns seit 1867 (1915).

Szaktoly, nagyk. Szabolcs vm. nagykálló j.-ban, (1920) 2124 magyar lak.

Szaktolyfalú, kisk. Vas várm. szentgotthárdi j.-ban, (1920) 579 vend lak., u. p. Rábatótfalu, u. t. Szentgotthárd.

Szaktosztály, a bírósági szervezet körében az ügyek egyöntetű elintézésének biztosítására alakított bírói csoport, amely hasonló ügyeket intéz el; így a Küría és a budapesti ítélő tábla kebelében polgári Sz. és büntető Sz. van, a budapesti törvényszéknél külön Sz. van a kereskedelmi és váltó-ügyek elintézésére. A Sz.-ok kebelében szaktanácsok (l. o.) működnek. A Sz.-i beosztásnak különben szervezeti jelentősége nincs.

Szaktrendszer a tudományok fejlődése és a tanítás céljának azzal párhuzamos emelkedése következtében alakult ki. Az iskola belső szervezetében két sajátosságot jelent: 1. a tanulóknak nem, vagy nem csupán életkor szerint, hanem képességeik irányra és az egyes tárgyakban elért eredmények szerint való csoportosítását, 2. a tantárgyaknak a tanítók között ezek készültsége szerint való megosztását. Az 1. ma már csak Angliában fordul elő az általánosan művelő iskolákban; másutt, nálunk is, csak egyes tantárgyakban s egyes osztályokon belül (pl. élő idegen nyelv, rajz, testgyakorlás, zene), sokszor pusztán egy-egy tanárnál; a 2. az eleminél magasabb fokú iskolákban általános, bár nem azonos alakú, mert az egy-egy kézben levő tantárgyak száma változó (l. *Tanárképzés*). A Sz. kérdésében a tanítás tudományossága és a nevelés, ismeretszerzés egyöntetűsége áll szemben egymással; a két érdeket az

egyes iskolafajokban, így a gimnáziumban, tanítóképzőben, polgáriskolában, ezek rendeltetése szerint sajátos mérlegelést kíván.

Szakszervezet. A modern munkásmozgalomban a munkások iparágak szerinti szakszerveletekbe tömörülnek, hogy érdekeiket a munkáltatókkal szemben érvényesíthessék. Tehát itt egyfelől szakszerveletekről, másrészt gazdasági érdekképviseletről van szó, amelyek szervezetkezés útján nagyobb befolyást akarnak szerezni a munkaszerződés alakulására. Egyes szakszervezetek tagsági díjakat részben tagjaik szükség esetén való támogatására fordítják. A fejlődés folyamán azt látjuk, hogy egyes Sz.-ek (a régiebbek és különösen Angliában) a biztosításra és kölcsönös segélyre fektetik a főszínt, míg mások harcoló közösségek strájkjainak esetére. A munkásegyletek egyik legrégibb formája Angliában található, ahol titkos, szertartásos, szabadkőművesekre emlékeztető összejöveteleiket *munkás-páholyoknak* nevezték. A Sz.-ek első sorban gazdasági intézmények, de politikai tevékenységet is fejtenek ki: közvetve és közvetlenül. Az Sz.-ek fejlődése egyúttal a kapitalisztikus nagyipari fejlődéssel. Magyarországon Sz.-i mozgalomról csak az 1890-es évek óta lehet szólni. 1892-ben volt az első Sz.-i kongresszus, a harmadikon (1904) már 14 országos szervezet 408 csoporttal és 17 helyi egyesület (50,000 taggal) volt képviselve. A magyar ipari (szociáldemokrata) Sz.-ek taglétszámának és pénzügyi viszonyainak alakulását a következő táblázat mutatja:

Év	Taglétszám	Munkánál segély	Ellátás nélküli segély	Rendkívüliségi segély	Tennivalósági, beteg- és szülési segély	Örvegy- és rokkantsági segély	Határozottlak és hozzátartozók segélye
1901	9,999	21,837	5,960	2,194	9,178	—	—
1902	15,370	—	—	—	—	—	—
1903	41,138	87,279	24,879	—	—	—	—
1904	53,189	123,946	37,356	—	—	99,000	100,560
1905	71,178	165,451	39,559	10,204	117,893	82,707	82,707
1906	120,332	185,261	44,868	10,688	141,377	90,539	90,539
1907	142,030	259,635	68,070	29,610	202,449	103,465	103,465
1908	103,054	378,438	75,903	30,830	233,694	108,480	108,480
1909	85,266	327,256	40,818	46,309	271,502	32,781	32,781
1910	86,478	318,559	34,334	23,875	247,355	140,638	140,638
1911	95,180	258,165	33,471	29,017	294,108	130,999	130,999
1912	111,966	363,650	47,106	23,034	274,433	128,986	128,986
1913	107,486	686,838	63,998	78,432	506,513	141,896	141,896
1914	61,540	747,278	81,301	41,592	218,410	157,506	157,506
1915	43,381	99,956	6,381	30,741	101,264	167,417	29,737
1916	55,338	85,689	2,798	8,795	104,620	160,783	56,575
1917	215,222	38,633	3,973	44,734	104,958	103,459	56,451
1918	721,437	107,634	4,342	160,564	56,947	8,193	21,716
1919	214,908	4,750,967	6,008	912,188	665,802	208,414	—
1920	152,441	1,671,165	25,913	1,789,177	446,550	338,610	—
1921	152,577	1,828,856	25,121	2,175,829	560,040	276,340	—
1922	202,956	—	—	—	—	—	—

Összesen: 13.067,462 | 656,342 | 5.424,621 | 9.466,300 | 2.440,591 | 164,471*

* E célra, az adományokat is beszámítva, 4 $\frac{1}{2}$ millió K fordítottat összesen.

A magyar Sz.-ek működése elé a hatóságok, különösen az 1890-es évek végén, valamint 1906 körül sok akadályt gördítettek, amit különösen a magyar egyesülési jog bizonytalansága tett lehetővé. Hogy megfelelhesseken segélyező, nevelő és politikai feladataiknak, szakszerveletké és szabadszervezetekké alakultak. E kettő szerves egészet képez, bár különállóan működik. A szakszervelet végzi a kulturális és humanitárius munkát, a szabadszervezet tölti be a harci eszköz szerepét. A magyar Sz.-ek legfontosabb segélyezői úgá a

munkanélküliek segélyezése. A világháborút követő zavaros időkben egy év alatt politikai okokból háromszorosa emelkedik a magyar Sz.-ek taglétszáma főleg a köz- és magántisztviselők betöltésére folytán. Ez a gyarapodás azonban hamar lelohadt. A Sz.-ek éles ellentétben állottak ugyan az 1919. évi magyar kommunista mozgalmakkal, de akadályozólag hatni nem tudtak. Az elmulásuk után bekövetkezett reakció Sz.-ellenessége dacára visszanyerték, sőt túlhaladták háború előtti állapotukat. V. ö. *Kulemann, Die Berufsvereine* (1908); *Jászai-Tarcai, A szakmozgalom útmutatója* (1909); *Szabó, A tőke és a munka harcra* (1913); *Ferencki, Das Koalitionsrecht in Ungarn* (Arch. für Sozialwissenschaft XXVI. 180. old.). A magyar Sz.-i ügy legkimerítőbb képét adja A Sz.-i mozgalom Magyarországon c. időszaki jelentés, amelyet a Sz.-i tanács ad ki (utoljára 1923).

Szakszervezeti tanács, a magyarországi szociáldemokrata szakszervezetek központi szerve, amely az egyes szakszervezetek és szaklapok 2—2 képviselőjéből áll. Állandó szerve, amely a szakszervezetekkel érintkezik, a Sz. titkársága. Hiv. közlönye a *Szakszervezeti Értesítő* (1904 óta szerk. *Jászai Samu*). V. ö. *Jászai-Tarcai, A szakmozgalom útmutatója* (1909).

Szakszótár, olyan szótár, mely csak valamely szaknak (tudományagnak, mesterségnek stb.) műszavait foglalja magában; pl. orvosi műszótár, vasúti műszótár stb.

Szaktanácsok, a társasbíróságoknál az ügyek egyöntetű elintézésének biztosítására egyes ügyek

ellátására alakított külön tanácsok, amelyek tagjai állandóan hasonló ügyeket intézvének el, azokban különös jártasságot szereznek. Így vannak a fellebbviteli bíróságoknál közpolgári, kereskedelmi és váltó, ürberi, fellelviszágalmi, büntető-Sz. Egyéb-ként különösebb jelentőségük nincs, nevezetesen nem semmisségi ok az, ha az ügyet nem a megfelelő szaktanácsban, hanem másikkban intézik el.

Szaktanfolyamok, 1. *Iparoktatás és Iparos-segédék továbbképző tanfolyamai.*

Szaktudomány, mely részleges tudomány, mely bizonyos hivatal elérésére v. hivatás végzésére szükséges. Ezzel szemben állanak az egyetemes tudományok, melyek a felsőbb szakképzettségnek is szükséges fölté-

telei, mert a szaktudás egyetemes műveltség alapján nyugszik. Ezen alapszik az iskolák osztályozása szak- és egyetemes műveltséget adó iskolákra.

Szaktudósító (a németeknél: *Handelsattaché*, kereskedelmi attaché), a kormányznak, különösen a gazdasági (kereskedelemügyi, földművelésügyi) minisztériumoknak külföldön működő s többnyire a konzulátusokhoz beosztott szakszerve, akinek az a hivatása, hogy az illető állam közgazdasági viszonyait tanulmányozza s arról hazai kormányának tájékoztató jelentést tegyen.

Amely szó Sz. alatt nincs meg, S. alatt keresendő!